

Головне управління освіти і науки
Івано-Франківської обласної державної адміністрації

Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Лабораторія суспільно-філологічних дисциплін

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ.
«ВСЕ, ЩО МАВ У ЖИТТЮ,
ВІН ВІДДАВ ДЛЯ ОДНОЇ ІДЕЇ...»
(матеріали до навчально-виховних занять)

Івано-Франківськ
2012

В'ячеслав Чорновіл. «Все, що мав у житттю, він віддав для одної ідеї...» (матеріали до навчально-виховних занять). – Івано-Франківськ: ІФОІППО, 2012. – 152 с.

Упорядники:

Наталія УМАНЦІВ,	завідувач лабораторії суспільно-філологічних дисциплін ІФОІППО;
Ярослава КОЗЛЕНКО,	завідувач відділу лабораторії суспільно-філологічних дисциплін ІФОІППО;
Світлана ХУДЕЦЬКА,	методист лабораторії суспільно-філологічних дисциплін ІФОІППО;
Валерій ОСТРОВСЬКИЙ,	завідувач відділу лабораторії суспільно-філологічних дисциплін ІФОІППО

Рецензенти:

Оксана МАРИНОВСЬКА,	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та освітніх інновацій ІФОІППО;
Володимир ШУМЕЙ,	старший викладач кафедри теорії і методики навчання ІФОІППО

Відповідальний за випуск Роман ЗУБ'ЯК, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту та освітніх інновацій, ректор ІФОІППО

Затверджено до друку науково-методичною радою ІФОІППО
27 червня 2012 р., протокол № 2

Відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат та правильність покликань несуть автори поданих матеріалів

© Наталія Уманців, Ярослава Козленко,
Світлана Худецька, Валерій Островський,
упорядкування
© ІФОІППО, 2012

ЗМІСТ

<i>Богдан ТОМЕНЧУК. ВІН БУВ ПРОРОКОМ У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ. Роздуми серед ночі.</i>	7
<i>Оксана ІВАНЮЛИК. ПРИРЕЧЕНИЙ НА ВІЧНІСТЬ.</i>	11
<i>Ліна ДОВГАН. Я Б ОБРАВ ЖИТТЯ, ЯКЕ ПРОЖИВ.</i>	12
<i>Наталія ШКОРУТА. БОГ І УКРАЇНА – ПОНАД УСЕ.</i>	14
<i>Валерій ОСТРОВСЬКИЙ. РОЗДУМИ З ПРИВОДУ ОДНІЄЇ ДАТИ (до 65-ї річниці від дня народження В'ячеслава Чорновола).</i>	18
<i>ВІХИ ЖИТТЄПИСУ.</i>	20
<i>ІМЕНЕМ УКРАЇНИ.</i>	23
<i>КРУГОВЕРТІ ДОЛІ.</i>	26
<i>ЗАПОВІТИ СУМЛІННЯ.</i>	30
<i>ВІДОМІ ПОСТАТІ ПРО В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА.</i>	33
<i>Богдана ЦЬОЛКОВСЬКА. «ВСЕ, ЩО МАВ У ЖИТТЮ, ВІН ВІДДАВ ДЛЯ ОДНОЇ ІДЕЇ...» Навчально-виховне заняття. 5–9 класи.</i>	36
<i>Наталія ЛИСАК. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ЛИЦАР НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ. Урок–історичний портрет. 5–9 класи.</i>	46
<i>Любов ПІЦУН. «ТІЛЬКИ ТИМ ІСТОРІЯ НАЛЕЖИТЬ, ХТО СЬОГОДНІ БОРЕТЬСЯ Й ЖИВЕ...» Позакласний захід–інсценізація. 5–9 класи.</i>	50
<i>Любов ЛЮБЧИК. НЕ ЗОРІ ПАДАЮТЬ ІЗ НЕБА – ЗІРКИ ІДУТЬ У НЕБЕСА... Година національної гордості. 5–9 класи.</i>	54
<i>Любов КРЕГЕЛЬ. ВІРНИЙ СИН СВОГО НАРОДУ (Життєвий шлях В'ячеслава Чорновола). Урок–усний журнал. 8–11 класи.</i>	61
<i>Ірина ПАВЛІВ. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ПРОВІСНИК ДУХОВНОЇ СВОБОДИ. Година пам'яті. 9–11 класи.</i>	71
<i>Юлія ВАСИЛЮК, Світлана ЯЦИШИН. ВИПИТЕ ЖИТТЯ ДО ДНА... В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ НА ТЛІ ПОЕТИЧНОЇ ПАЛІТРИ ВАСИЛЯ СТУСА. Виховний захід. 10–11 класи.</i>	80
<i>Наталія КАРМАН. ЗА ПРАВДУ ЙШОВ, ЗА ПРАВДУ І ЗАГИНУВ... Позакласний захід. 10–11 класи.</i>	89
<i>Оксана ЯВОРСЬКА. ВЕЛИКИЙ ЛІДЕР ВЕЛИКОЇ НАЦІЇ. Урок–усний журнал. 11 клас.</i>	102
<i>Світлана ДЕПУТАТ. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ. ДОРОГАМИ БОЛЮ І СТРАЖДАНЬ ЗА УКРАЇНУ. Урок–проект. 11 клас.</i>	109
<i>Ірина СМІЖАК. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ДИСИДЕНТ, ПРАВОЗАХИСНИК, ПРОРОК У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ. Урок–усний журнал. 10–11 класи.</i>	117
<i>Таїсія ЛІСОВА, Галина САВЧЕНКО. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: СИЛА ДУХУ І ВІРИ (до 75-ї річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола). Захід історичної пам'яті. 10–11 класи.</i>	123
<i>Мирослав НАГІРНИЙ. НЕОЦІНЕННА СПАДЩИНА В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА. Година пам'яті. 11 клас.</i>	130
<i>Оксана ТЕБЕШЕВСЬКА. ВІН ВІВ ДО СВІТЛА. Тексти для диктантів і переказів з української мови для учнів 5–11 класів.</i>	134
<i>НЕВМИРУЩА СПАДЩИНА.</i>	146
<i>ЛІТЕРАТУРА</i>	149

* * *

Народе чорних рад і Чорноволів,
Твій піт чоренний – з блиску лемешів.
І краплі крові, ніби згустки волі,
І крихти хліба – з тих самих ножів...
З волів твоїх сміються на кориді.
Себе питаєш, ставши на кону,
Хто вкарбував у тло дереворитів
Твою поразку і твою ціну?..
Хто нашептав твій страх і твій параліч?
І що відшепчуть орди знахарів?
Стояли твердо Київ твій і Галич,
Допоки ти на зраду не хворів.
Бо відтинали голови і крила,
Як заставляли на слизькій стежі,
І сором, ніби надмогильна брила,
Рівняв холопів, смердів і князів...
Від тих сокир – зарубки на порогах.
Слова конали у глибинах сліз,
І чорним птахом, ніби осторога,
Стогнала вічність з-під чужих коліс...
А в небі місяць княжої печатки,
Й діряві лати на плечах предтеч –
Навкір нам вічність, згорблені нащадки,
Звелась на ноги, спершися на меч.

Богдан Томенчук

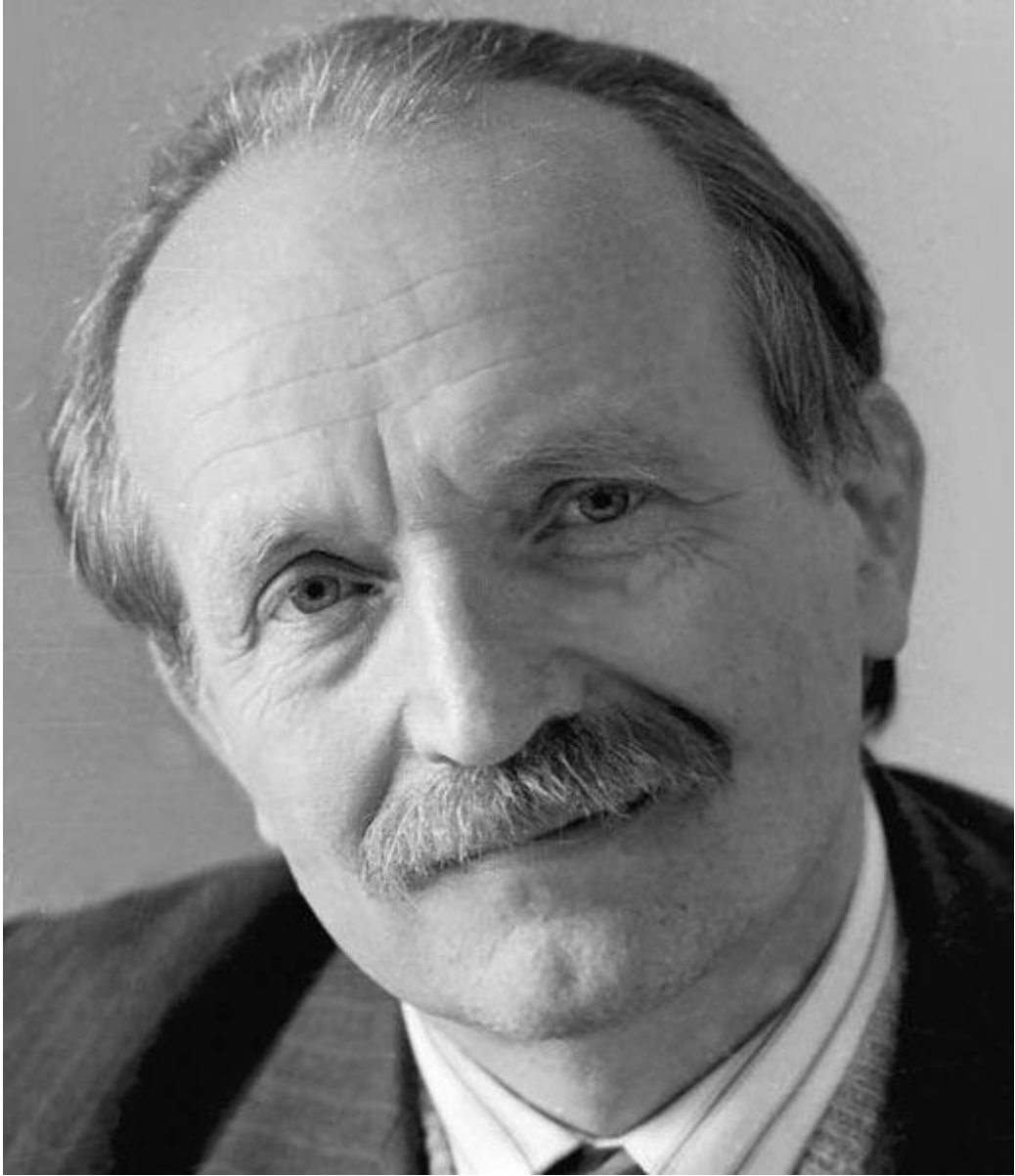
Щороку двадцять четвертого грудня вся патріотично налаштована українська громадськість відзначає чергову річницю від дня народження журналіста, політика-опозиціонера, полум'яного патріота В'ячеслава Максимовича Чорновола. На виконання Постанови Верховної Ради України від 21 березня 2012 року № 4561-VI «Про відзначення 75-річчя з дня народження Героя України В'ячеслава Чорновола» творча група педагогів Прикарпаття пропонує освітянам науково-методичні матеріали до навчально-виховних занять. Посібник містить розділи, що розкривають віхи життєпису В'ячеслава Чорновола, подає розробки відповідних уроків і позакласних заходів, декілька літературних творів, список літератури.

Особа В'ячеслава Чорновола не викликає контрверсійності в оцінках істориків, політиків, митців, пересічних українців. В їх баченнях він – палкий поборник незалежної України, активний учасник вітчизняного державотворення, а ще – високопрофесійний журналіст і невгамовно дієва людина. А тому педагогам необхідно докласти максимум зусиль, щоби школярі усвідомили об'єктивну значущість постаті В. Чорновола та його місце в українському історичному процесі.

Відповідно до програми з історії України тематика опозиційного руху другої половини ХХ століття вивчається у контексті подій новітньої історії, тобто у 5 та 11 класах. Враховуючи вікові особливості учнів, бажано, щоб матеріали підручників, розповіді вчителя про В'ячеслава Чорновола доповнювалися історичними джерелами. Під час проведення уроків варто залучати документи, фотосвітлини чи ілюстрації, мультимедійні презентації, кіно- чи відеосюжети тощо. Високий потенціал патріотичного виховання матимуть уроки-екскурсії залами краєзнавчих музеїв та музеїв національно-визвольних змагань, де розгорнуті експозиції, що розкривають перебіг української національно-визвольної боротьби. Цікавими для школярів стануть уроки-диспути, уроки-дебати, уроки-історико-мистецькі дослідження тощо. Для школярів 5–11 класів доречними будуть запропоновані у збірнику тематичні заняття: «В'ячеслав Чорновіл – лицар незалежної України», «Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї...», «Вірний син свого народу (життєвий шлях В'ячеслава Чорновола)», «Великий лідер великої нації», «В'ячеслав Чорновіл. Дорогами болю і страждань за Україну», «В'ячеслав Чорновіл – дисидент, правозахисник, пророк у своїй Вітчизні». Під час їх проведення бажано використовувати як традиційні, так й інноваційні методи навчання, зокрема метод навчальних проектів. Цінним доповненням до посібника є добірка текстів диктантів та переказів «Він вів до світла», підготовлена заслуженим учителем України Оксаною Тебешевською. Адже їх можна використати не лише на уроках української мови і літератури, але й під час проведення занять, зокрема, з історії, світової літератури, інших гуманітарних предметів та предметів художньо-естетичної освітньої галузі.

Плануючи систему позаурочної та позакласної роботи щодо вивчення постаті В. Чорновола, необхідно враховувати її основні завдання. Головні серед них: поглиблення і розширення знань учнів, отриманих на уроках; формування національної самосвідомості; розвиток світобачення школярів. Вирішенню цих завдань будуть сприяти заняття: «Тільки тим історія належить, хто сьогодні бореться й живе...», «Не зорі падають із неба – зірки ідуть у небеса...», «В'ячеслав Чорновіл – провісник духовної свободи», «Випите життя до дна. В'ячеслав Чорновіл на тлі поетичної палітри Василя Стуса», «За правду йшов, за правду і загинув...», «В'ячеслав Чорновіл: сила духу і віри», «Неоціненна спадщина В'ячеслава Чорновола». Варто пам'ятати, що такі заходи позбавлені параметрів уроку, а атмосфера невимушеності сприяє живому і безпосередньому спілкуванню з дітьми. Тому бажано, щоб вони знайшли своє місце у виховній діяльності кожного учителя історії, філології, інших гуманітарних дисциплін, а також класного керівника. Проведення вказаних заходів сприятиме популяризації суспільно-політичної діяльності В'ячеслава Чорновола, вихованню у молоді рис патріотизму та поваги до історичного минулого українського народу.

Подані розробки уроків та позаурочних заходів створені учителями української мови і літератури, світової літератури, історії, виховниками Івано-Франківщини та закордоння. До впорядкування рубрик «Віхи життєпису», «Іменем України», «Круговерті долі», «Заповіти сумління», «Відомі постаті про В'ячеслава Чорновола», «Невмируща спадщина» долучились методисти лабораторії суспільно-філологічних дисциплін ІФОППО. Окрім усього, посібник пропонує кілька літературних робіт Богдана Томенчука та учнів-випускників, де висловлені відверті думки, погляди, особистісні ставлення щодо В'ячеслава Чорновола та українського державотворчого процесу. Упорядники сподіваються, що їх матеріали стануть корисними й потрібними у повсякденній практичній діяльності учителів-предметників, класних керівників та виховників.

Дай, Боже, нам любити Україну...

В'ячеслав Чорновіл

Богдан ТОМЕНЧУК,
директор Івано-Франківського
регіонального центру оцінювання якості освіти, поет

ВІН БУВ ПРОРОКОМ У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ

Роздуми серед ночі

Є люди, як зорі. Вони погаснуть, а світло від них ще довго-довго блукає
всесвітами наших душ, нагадуючи кожному, хто ми, що ми, чому ми, куди ми...

Таким був на небосхилі української історії В'ячеслав Чорновіл. Він
жив у супереч багатьом істинам і таки став пророком у своїй Вітчизні.

Уже рік Україна йде босоніж по разючих осколках вітрового скла того
авто, в якому він розбився на Бориспільському шосе. Іде в словах, ноги ріже
до крові. Пекучий то шлях – від Чорновола до Чорновола.

Україні його подарував Шевченків край того зловісного 37-го року,
коли іроди з «чорних воронів» чигали по світу за всім живим і мислячим, у
тім числі й за його батьком Максимом Чорноволом. Але небо вберегло
немовля для великих земних справ, для розвалу іротової держави.

Учительський син, комсомольський активіст... Здавалося, Чорноволові
була забезпечена блискуча стандартна біографія «правильного» хлопця
радянських часів. Але гострий розум, бунтівна вдача й волелюбні
прадідівські козацькі гени дуже швидко склали ціну тогочасній дійсності.

Золотий медаліст, без п'яти хвилин аспірант, блискучий журналіст стає
на «ти» зі своєю долею і йде на «ви» із системою.

Кадебісти вісімдесятих, певно, не вибирали епітетів на адресу своїх
колег по ремеслу із шістдесятих, котрі не вгамували молодого-зеленого
Чорновола тоді, коли він ще не став невгамовним речником руху опору, поки
не вибухнула потужним протуберанцем видана на Заході його книга «Лихо з
розуму», поки не сформувався виважений і вибуховий водночас політик,
діяч, який сформував діяльну та результативну силу за собою.

Його ім'я переказували пошепки з двору в двір, з душі в душу, з серця
в серце у сімдесятих. Воно звучало голосніше у кав'ярнях і на сторінках
газет у кінці вісімдесятих. Воно вознеслось народною надією на малих і
великих віках на початку дев'яностих.

Чорновіл, Чорний Віл – чорний від поту, від туги безпросвітної. Перший
помічник у тяжкій роботі, перша надія у далекій дорозі – мудрий хтось колись
побачив у роду Чорноволів такі риси і нарік його цим прізвиськом, що пізніше
стало прізвищем, а ще пізніше – символом українства.

І як болісно, коли люди, що не встигли стати державним народом,
знову збивались у натовп і при перших труднощах зрікались ще вчора
обожнюваного провідника.

А він вперто, справді по-волячому пер скрипучого українського плуга
борозна за борозною. Була весна української державності, а весняний день у
таку пору епоху годує, тож не можна було гаяти ні хвилини. Тим більше, що
дехто йшов услід і підленько видзьобував зерна зі свіжої ріллі та ехидненько
так пророкував неврожай.

А він став депутатом Верховної Ради, управляв областю, очолював партію, видавав газету і був надійним осердям національно-демократичних сил. Писав, осмислював, аналізував. Був суттю і сіллю української землі і став комусь сіллю в оці.

У політиці нерідко свої інтереси, щоб були доріднішими, підливають чужою кров'ю. Хто і які інтереси підлив кров'ю В'ячеслава Максимовича, – таїна за сімома замками. Але він довів усім, що вмів дивитись на багато років уперед, то звернімось до його останньої роботи «Спроба розколу Руху. Причини. Виконавці. Замовники».

Серед тої шаленої круговерті подій В. Чорновіл писав: «Шукаю відповіді на ці запитання. Інтереси виконавців (так званий “прагматизм”, непомірно роздуте почуття кар'єризму) – це ті внутрішні чинники, які були кимось майстерно використані і спрямовані у відповідне русло. А замовників слід шукати навіть за межами України. Рух стоїть на заваді мафіозному зарубіжному капіталу, який хоче скупити українську власність.

Рух, як найактивніший, найпослідовніший виразник національної ідеї на всій Україні, стоїть на заваді політичних планів нового союзу».

Так писав Чорновіл незадовго до смерті, і якщо політично й морально його не могла знищити тоталітарна система з її всесильністю та всепроникливістю, то в тих, кому заважав Чорновіл, цього року залишилось єдине... Хто має вуха – хай чує. Хто має голову – хай думає. І не забуває: «КамАЗ» в'їхав у тріщину, що виникла між двома частинами Руху.

Дехто каже, що на Бориспільському шосе закінчилася епоха романтизму в українській політиці. Але смію твердити, що В'ячеслав Максимович ніколи й не був відірваним від реалій романтиком. Він був прагматиком у найздоровішому розумінні цього слова. Він ще замолоду поставив собі за мету – Українська самостійна соборна держава, і крок за кроком, тюрма за тюрмою, стаття за статтею, книга за книгою – до цієї мети йшов.

Йшов дуже реалістично і по-мудрому прагматично. Тільки це був не прагматизм шлунка, це був прагматизм реалізації великої ідеї. Зрештою, хто посміє заперечити: у тому, що Україна постала, є насамперед його, Чорновола, не левова, а справді воляча частка праці й боротьби.

Звідки ж ці твердження про захмарний романтизм? Може, через уміння захоплювати людей, завойовувати їхні симпатії і впливати на переконання? Так це ж необхідний інструментарій політика. Може, через те, що мета була спільною, а засоби чистими? Так Україну ж треба будувати навіки, а на фальші навіть Радянський Союз не втримався. Може, через те, що хоч був політиком, але так і не став циніком? Але це наше щастя, а не його вина.

Ні, панове, він був дуже мудрим політиком, хоч би тому, що досконало володів мистецтвом стійкості у прийнятті рішень і гнучкості у їх виконанні. З його вмінням зав'язувати стосунки, переконувати й прогнозувати він міг би стати великим бізнесменом.

Але Україна для нього була найдорожчим. А він для України? Ми ще не скоро осягнемо, кого втратили. Однак один урок з його смерті мусимо винести вже. Ми щораз нарікаємо на недолугість своїх провідників. Нерідко

справедливо. Але вміння управляти передбачає вміння підпорядковуватись. Маємо навчитись поважати і берегти своїх лідерів. <...>

Гіркі роздуми: на Коновальця – бомба, на Бандеру – куля. На Чорновола – «КамАЗ». <...>

Будьмо мудрими. Будьмо одно і заодно. Ми не змогли об'єднатися навколо живого Чорновола – об'єднаймося хоч навколо його пам'яті. Во ім'я себе, во ім'я своїх дітей, во ім'я України. Такий заповіт мудреця і пророка.

Він залишається з нами у бронзі й граніті, вічний і непогамовний будитель заспаної нації, він буде в підручниках історії, бо він – сама історія. Але найвеличнішим пам'ятником йому маємо стати ми, дорісши до гордого народу, помноживши свою давню культуру на новітні успіхи у господарці. Маємо схаменутись, бо жорстока дробарка часу може своїми тупими трибами перемолоти нас на камінці.

Де той калькулятор історії, що дріб'язок власних гординь перетворить у велику гордість великої нації?

Наша політична дійсність – то осколки вітрового скла на Бориспільському шосе. Де той животворящий вогонь єднання, що переплавить її на пречисте скло, потужну неспотворюючу лінзу, через яку діти будуть роздивлятися майбутнє і вивчати минуле?

Кажуть, що чим яскравіша особистість, тим людина самотніша. Чорновіл був особистістю дуже яскравою. Але самотність йому не загрожувала. Мав дуже багато недругів і ще більше друзів. І мав пооране рубцями серце. Його любили всюди. У цьому Прикарпаття – не виняток. Тим більше, що на Гуцульщині, в Шешорах, ще 8 серпня 1965 року Чорновіл чи не вперше виголосив прилюдно гостру антикомуністичну промову при відкритті пам'ятника Шевченкові. Гуцули там захистили його від цупких лап спецслужби.

Любов, повага і захоплення, що зародилися ще тоді, переросли у конкретні справи: крайова організація Руху – одна з найчисельніших в Україні, на президентських виборах 1991 року прикарпатці продемонстрували дуже високий відсоток довіри В'ячеславі Максимовичу. Така довіра Рухові була висловлена і на виборах 1998 року. А послухали б тоді Чорновола – і не було б такого ганебного колоту з Верховною Радою, як донедавна, бо мали б чорноволівський парламент і, можливо, живого Чорновола. За розбрат завжди і всюди платять кров'ю найкращі з нації.

Небайдужа громадо! Наша пам'ять кличе нас до справи. Хай до сліз додадуться краплі поту, додадуться напружені зусилля мільйонів мізків, душ, рук і сердець. Тільки праця і тільки рух можуть привести до світових вершин. Нація – то велика згуртованість, що виникає навколо пам'яті про принесені жертви, навколо мети, якої треба досягти. Тож станьмо нарешті нацією!

Ми не вберегли його. Збережімо ж те, чому віддав він себе всього. І якщо дорога до нашого храму пролягає через Бориспільське шосе, то хай жертва, яку приніс він, буде останньою. Більшого Україна втратити не могла.

Слава Україні!

Квітень, 2000

Оксана ІВАНЮЛИК,
учитель української мови і літератури
Микитинецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів
Івано-Франківської міської ради

ПРИРЕЧЕНИЙ НА ВІЧНІСТЬ

Кажуть, що людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний. В'ячеслав Максимович Чорновіл завжди житиме у серці України, бо їй він присвятив усе життя, намагався своїми діями виховати справжніх українців, а не безбатченків, манкуртів. «Завжди і всюди хотів бачити людей кращими і вірив, що висока ідея ушляхетнює. В'ячеслав Чорновіл намагався нести в політику мораль. І вже тому був приречений. Приречений на вічність», – писав про нього Лесь Танюк.

В'ячеслава Чорновола знищено жорстоко й підступно. Убито наприкінці тисячоліття, кривавого й загрозливого для України. Убито, як усіх її національних провідників – від Івана Мазепи до Симона Петлюри, від Тараса Шевченка до Івана Франка, від Степана Бандери до Василя Стуса та Івана Світличного. Убито, як Аллу Горську, Олексу Тихого, Юрія Литвина...

Настав час і нам сплатити борги, віддати справедливу шану тим, хто підкорив собі історичний час, піднявся над ним, хто у чорні часи тоталітаризму боровся за рідний народ, за Україну в своєму і нашому серці...

Дивно, але сьогодні майже не змінилося з часу загибелі В. Чорновола. Гортаючи сторінки «Політичного щоденника», щоразу відчуваю незримую присутність видатного політика. Адже ті проблеми, що тривожили його наприкінці ХХ століття, на жаль, є і в нашому житті. Скористаймося мудрими порадами В'ячеслава Максимовича, людини, яка жила тільки для України.

«...Я вважаю, що настав час очистити прекрасне слово, благородне слово націоналіст від різної іржі, яка до нього прилипає. Для мене і для нас усіх націоналіст – це патріот своєї Батьківщини. Це – людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе хоче добра для неї...»

«...А знамениті концтабірні Великодні! Коли по колу ходила чашка міцного чаю, коли гуртом читали молитву або й коротку Службу Божу (священики серед в'язнів не були рідкістю) і на традиційне “Христос Воскрес!” відповідали вільно і розковано, як можна було тільки за ґратами: “Воскресне Україна!” То чи ж вона воскресла? Мабуть, тільки воскресає. Бо уже прокинулася, вдихнула повітря волі, розправила плечі і трохи здивовано, як після летаргійного сну, прислухається до урочистих Великодніх дзвонів, які віщують нашому народові велику Божу ласку після століть неволі – віщують Віру, Надію і Любов...»

«...Ні, ми не хочемо розбрату між державною українською нацією і національними меншинами – росіянами, угорцями, румунами, поляками... Хай їм живеться добре на нашій землі. Але нехай вони шанують державу, громадянами якої стали, її державну мову і народ, серед якого їм судилося

жити. Однак шани заслуговує тільки той, хто шанує самого себе. Бо Україна починається із тебе...»

«...Одержавши від Бога неоціненний подарунок – Незалежність і звільнення від більшовицької напасті, – ми не спромоглися цим даром як слід розпорядитися. Отож стоїмо на розпутьті й чекаємо ще одного чуда, яке виведе Україну в сім'ю гордих європейських народів і розв'яже всі наші заплутані проблеми. Але чуда для нас не буде. Чудо повинне статися в душі кожного з нас...»

«...Наша біда в тому, що з українського населення ми ще не стали українською нацією, згуртованою своєю національною ідеєю та єдиним творчим поривом. Тому й дозволяємо непатріотам, які з волі випадку опинилися на верхівці влади, вести Україну в безвихідь. Кажуть же: народ має таку владу, на яку заслуговує...»

«...Немає страшнішої кари за муки нечистого сумління, бо немає вищого суду за правду...»

«...Не можна в політичній боротьбі переступати моральні норми. Є межа, переступивши яку політик самоспалюється. А комусь таки суджено дійти до мети...»

Ліна ДОВГАН,
випускниця Микитинецької загальноосвітньої школи I-III ступенів
Івано-Франківської міської ради

Я Б ОБРАВ ЖИТТЯ, ЯКЕ ПРОЖИВ...

Ми відчуваємо гордість за мужніх борців за волю України, відчайдушних людей: В'ячеслава Чорновола, Василя Стуса, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Михайла Гориня, Левка Лук'яненка, Ірину та Ігоря Калинців, Валентина Мороза, Опанаса Заливаху...

В'ячеслав Чорновіл разом з Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Василем Стусом, Аллою Горською та іншими однодумцями формували нову суспільну епоху в Україні. І хоч його вже немає, та дух його безсмертний. В'ячеслав Максимович не корився ні людям, ні долі, до останнього поруху діяв, обдумував, зіставляв, вирішував... Один проти всіх – так можна сказати про В'ячеслава Максимовича. Залишений сам на сам із собою, без підтримки й однодумців, він боровся далі, ніхто й ніщо не могло його дух і волю зламати... Завжди розумів, що не має права на перепочинок, хоча б хвилиний, упевнено прямував до самостійності України, скеровував усі сили на проголошення справедливості. Життя минуло, несподівано обірвалося, а вчинки пам'ятаються. Утрата такої людини лякає. А чи зможемо ми, молодь сучасної України, обрати правильний шлях? Чи зможемо утримати державу в її прагненні бути справді незалежною?..

За ґратами, далеко від звичайного нашого світу, буденного, але прекрасного, інколи жорстокого, суворого, є щось справжнє й непідкупне. Це

почуття особистості, від яких і залежить, яким стане світ, яким він зараз є. Думаю, що В'ячеслав Чорновіл якраз і був тією людиною, завдяки якій Україна відродилася. І це дуже важливо.

А взагалі мені дуже важко писати про В'ячеслава Максимовича, бо його нема з нами. Слова порожніють. Сіра мряка розлуки В'ячеслава Чорновола з Україною звивається у думках – і я стомлююся від ваги цієї втрати. Смерть у русі, а може, у Русі... До останньої миті любив, відчував і мислив, після відходу у вічність повернувся, подолав нездоланий міст між цими паралельними світами, він не замовчав, а й зараз кличе нас до єдності, любові. Після смерті розквітнув у наших серцях молитвою за Україну. Так, це воістину наш пророк.

Що ж відчував він того трагічного дня? Чи зі спокійним серцем покидав нас? Чи, може, із болем, тривогою?..

Хотілося б повернутися в той фатальний день 25 березня 1999 року...

...Степ дихав свіжістю весняного неба, яке не відпускало зі своїх обіймів минуле, славне, козацьке. А в автомобілі їхав він, В'ячеслав Чорновіл, з прадідівською відчайдушністю в очах, обраний небом і землею. Мчало авто – летіли думки. Повертався від неоднотлумців. Не зміг переконати. Певно, знав, що не вдасться, але все одно їхав до всіх, з відкритим серцем звертався до кожного.

Степи ловлять у пригорщі всі сподівання. Заплакані вони... Темінь тривоги заступає мокрі очі квітів і руки, простягнені попрощатися. Зникле сонце ворухить спраглими вустами. Воно співає, але мелодія та скидається на стогін приреченого...

«...Чуєш, вітре, збери ту темінь у вузлик і десь сховай! Чуєш, вітре?.. Врятуй життя!

Який довгий цей шлях, наче той, що ми ішли віки до незалежності і ще треба буде протоптати вперед до світлого майбуття. Диким видається сподіватися на підтримку тих людей. Навколо мене порожні погляди, безликі сподівання... Дивно, це авто ніби супроводжує нас. Так... Боже, як жахливо, що Україна поділена грубою межею непорозуміння. Кривава межа... Пам'ятаю, як когось сказав: "Часи змінюються, іноді залишається майже дим. У мене таке було. Але все одно вірю, що чиню правильно". Так і зараз. Я один. Але вірю!..»

...Небо хиталося над степами, билося крильми об землю, чекало...

«...Пам'ятаю: я уже в університеті мав неприємності через свої погляди. Вже тоді писав болючу правду до газет...

О вітре, зроби щось, врятуй життя!..

...Я боровся, хоч потім не винагорода чекала на мене – чергове безробіття. Не опускав рук. І далі ціле життя борюся. Мої політичні переконання завжди переслідувалися. Але все ж я мав одностійців, які не боялися відкрито виступати проти тоталітарного режиму, не боялися навіть умерти задля України, її волі. Це Світличний, Стус, Заливаха, Танюк, Горська... "Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені п'ятнадцять років, я б відповів: анітрохи... І якби довелося

починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив”. Україно, не тужи, не хвилюйся, ти досягнеш свого! Не бійся йти вперед і спотикатися, просто завжди піднімайся, не соромся дивитися в очі синам. Без тебе ми – ніщо!...»

...Степами ступало ще таке холодне сонце, велично проказувало молитву, збирало перші весняні квіти, збирало трави... Вітер полетів. Хотів утекти...

Шлях автомобілю перепинила вантажівка. Вона з’явилася ніби нізвідки, ніби вросла у волаючу землю, глуха до всього... Сталося жахливе...

«...Та лиш не бійся, Україно... Я все одно буду з тобою! Невже це кінець? Прощай, світе! Сину, не звертай ніколи з обраної дороги. Богородице, порятуй їх! О рідна, я ніколи не...»

Страшний гул обірвав слова, мертво заколихалося небо, впало...

«...Чуєш, вітре?... Але ти далеко... Ти повинен щось зробити! Ні... Це кінець. Але часто кінець стає початком!...»

Нехай він стане початком нового життя, у яке вірив В’ячеслав Чорновіл. Ми, молоді, повинні продовжити цю вічну дорогу до волі. Свідомо. Вірити у свої сили, ніколи не розчаровуватися. Знати, що єдині, триматися разом, щоб мати право впевнено сказати: «Я б обрав життя, яке прожив...»

Наталія ШКОРУТА,
випускниця Микитинецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів
Івано-Франківської міської ради

БОГ І УКРАЇНА – ПОНАД УСЕ

Від тебе
до мене
Сонце заходить.
Край неба –
Кривавий шрам.

Атена Пашко

Уночі 25 березня 1999 року на шостому кілометрі траси Золотоноша–Бориспіль настигла В’ячеслава Чорновола смерть. Тепер це місце позначене високою могилою, насипаною його побратимами, там встановлено справжній козацький хрест. Поховано видатного українського державного діяча на центральній алеї Байкового кладовища. Поховано – та не забуто! Його зоря не згасла, а після смерті засяяла ще ясніше. І своїм світлом вона щоразу нагадуватиме нам, хто ми є, в ім’я якої великої ідеї повинна проходити наша життєва дорога, нехай терниста і стражденна, проте свята. І, може, вона перетнеться з тією важкою його дорогою, по якій він ішов, спотикався, яку не раз скропив кров’ю свого серця, та навіть на гадці не мав звертати.

Не знаю, скільки ще пройде часу, рік чи десятиліття, щоб ми зуміли осягнути його постать, перейняти серцем ідею, збагнути феномен його як зорі, що осявала путь до незалежності. Бо, на мою думку, не левова, а волова частка цього здобутку належить йому, людині, гідної високого почесного звання Героя України!

Того останнього вечора він повертався зі своєї рідної сторони. Машина стрімко мчала по шосе, за вікном сумно хитали вітами предковічні ясени, а в голові рояться думки, сумні, тяжкі. Боляче стискають серце. Ріжуть його, шматують на сотні клаптів, розбивають на сотні трісок. Боляче, ой, як боляче. Позаду лишилась розіп'ята власними яничарами його славна матір козацтва – рідна земля. Віковічні степи, безкраї, як доля, вільні, як небо, яке не закуєш, не завоюєш, не замкнеш за колючим дротом. Усе там дихало вольницею. Усе, крім людей. Оглухли вони до національної ідеї. Не хотіли дослухатися до патріотичних помислів. Заснула, здавалось би, нескорена свідомість за радянське сімдесятиріччя, заснула і ще не пробудилась за кілька років незалежності. Чи прозріють очі, заколихані десятиліттями неволі?

Думки тіснилися й у без того важкій голові В'ячеслава Максимовича, кричали криком сильним і ... німим. Ні. Людина без брехні та фальші, він ніколи не приховував свого наміру, не ховався за чужими словами. Лесь Танюк пізніше згадував: «Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував, говорив, що думав, – думав, що говорив. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до Моральної Людини, до Бога, і там, у таборах, і тут, у новій і ще не оформленій реальності». Не один політик, журналіст чи поет згадають його, возвеличать, та це вже буде посмертно...

А зараз він їде по дорозі до вищого, мабуть, кращого світу. Чи відчував він це? Чи шепотіло йому серце, що швидко, дуже швидко кінець? Фізичний, та далеко не духовний. У багатьох серцях моїх сучасників він лиш народився.

Напевно, людина відчуває, коли повинна загинути. Певно, знав і він. І ту свою лебедину пісню В'ячеслав Максимович виголосив землякам на рідній козацькій землі. Намагався пробудити в них дух нескореності, вигнати з сердець рабство. Та у Кіровограді його відверто не любила влада, байдуже сприйняв народ, не сподіваючись на національне визволення та, на жаль, навіть і не бажаючи його.

Усе життя він тяжко працював задля ідеї. Не шкодував ні сил, ні здоров'я. І ті мордовські табори, здається, ще більше додавали наснаги на шляху до мети. А переслідування, обшуки, арешти, заслання... П'ятнадцять років як в'язень – і все це з доброї волі? Брони, Боже...

«...Ніжна березнева ніч колише на руках зорі. Темні коси розпустила і сховала за ними прожиті роки страждань... Дивлюсь сумно на ті ясени, що, освітлені фарами, зажурені в обіймах ночі, тягнуться до мене. Важко серцю за тягар минулого, нелегко і за сьогодення... Та якась надприродна сила впала тягарем на мої плечі, затьмарює розум. Якась тривога густим павутинням заплутує думки і ніби відриває від земного... Що це? Як це?

А тут мене сприймають як “західняка”, не розуміють моїх прагнень, зраджують навіть однодумці. Скільки ще потрібно витерпіти в ім’я ідеї, в ім’я твоє, Україно? Та не страшна мені тая дорога, хоч падав на ній і не раз. Тільки щоб ти далі йшла!..»

...Машина мчить по шосе. У безвість, туди, звідки немає вороття. Час ковтає останні хвилини і нещадно перебирає струни життя. Вони тремтять і нагадують про вічність...

«...Неподалік крізь чорну пелену ночі бачу авто Г. Удовенка. Не відстає. Дві фари слідкують за моєю машиною. Дорога тиха, порожня, тривожна. Час від часу мій автомобіль то переганяла, то губилася позад нього дорога «іномарка». Та байдуже, як і до всього багатства світу... Згадалось, як ще на засланні я казав, що було б добре у вільній державі бути не президентом, не народним депутатом, а редактором опозиційної газети. Усі тоді засміялись, а мене й справді почали називати “вічним опозиціонером”. Згадалось те вчорашнє інтерв’ю, дане Олександрові Капелюшному, і слова: “Не можна в політичній боротьбі переступати моральні норми. Є межа, переступивши яку, політик спотикається. А комусь таки суджено дійти до мети”. Скільки ще попереду роботи, щоб побачити Україну воістину вільною, не заплутану брехнею, зі світлою і чистою дорогою... Народжувались нові плани, сподівання. Від перевтоми я заплющив очі й подумки полинув у майбутнє, безхмарне і зоряне, як ці обійми ночі за вікном...

Та раптом – сильний удар. Перед очима “КамАЗ” із причепом. Машину перекинуло, а разом з нею і світ. Від сильного зіткнення потемніло в очах. Не відчував свого тіла, лиш заболіла душа. Спомин перевернув усе життя. Стрічками пробігли роки: і дитинство у селі Єрки, і добрі обличчя батьків, на яких шрами відбито страждання за мене, і сумовиті побратимів В. Стуса, І. Дзюби, І. Світличного, з якими довелося стільки знести задля волі рідного народу. Згадалися арешти, КДБ, що вбивали в мені Україну. Ні, не змогли! Репресії лише додавали сили. Вони ще і ще раз доводили, що йду правильним шляхом. Перегортались десь далеко-далеко у пам’яті сторінки підпільного журналу “Український вісник”, його правдиві, без фальші, сторінки, вони волали про страхіття радянського тоталітаризму. За що – суд над словом, боротьба за статус політв’язнів. Мене сприймали як політзека навіть у незалежній Україні...»

...І сколихнулася Україна. Каменем упали на землю зорі – і доля поставила крапку. В’ячеслав Чорновіл пішов у вічність. Простягнула свої жилаві руки смерть і так просто забрала його.

Забрала В’ячеслава Максимовича з життя, та не змогла вирвати з пам’яті нашої. Доля поставила крапку у земному існуванні, проте його ідеали ще довго осяватимуть нашу дорогу. Думки, спогади, почуття нуртуватимуть усередині, будитимуть свідомість.

«В’ячеслав Чорновіл залишається в нашій пам’яті, живе разом з нами і нині спонукає нас до дії. Бо він – лідер. Великий лідер великої нації». І, мабуть, кожен з нас ловив себе на думці: «Як тепер не вистачає В’ячеслава Чорновола!» Через пелену літ у теперішні смутні часи ми раптом починаємо

розуміти, що українці були сильнішими, настирливішими, відважнішими, коли попереду йшов Чорний Віл.

«Він і тепер попереду. Але жити й діяти мусимо вже самі», – так пише по смерті В. Чорновола Геннадій Удовенко. Закликає до дії. Досить уже сподіватися на диво! Невже ми і далі будемо тільки мріяти про краще завтра? Ні! Уже настав той час, коли Україна повинна бути вільною не лише на папері. І тільки від нас залежить майбутнє, і тільки ми повинні самі довести, що заслуговуємо на краще! І для здійснення наших мрій потрібно діяти. Отож, до дії!

Мудрець і пророк. Для нього Україна була найкоштовнішим скарбом. А він для України? Запитую себе і все більше усвідомлюю, що ми ще не скоро осягнемо, кого втратили.

А природа плакала вже тоді, коли несла Україна на простягнутих руках свого мертвого сина в останню путь. Ридало без сліз похмуре небо. Завивав у гірких риданнях тужливий вітер, гойдаючи голови високих осокоїв на Байковому кладовищі... Чорна розрита могила чекала, щоб прийняти у своє нутро домовину. А та довго пливла над людськими головами... Мертві й живі квіти у зморшках стелилися по бруківці і плакали неживими пелюстками... І поглинула тиша ту наївність В'ячеслава Чорновола, його впевненість: «Вони не посміють, не відважаться мене вбити!» А вони все ж перервали на півслові...

В'ячеслав Чорновіл хотів бачити людей кращими і вірив, що висока ідея ушляхетнює. «Він намагався внести в політику мораль. І вже тому був приречений. Приречений на вічність», – згадує Лесь Танюк.

«Він був Чорноволом. Чорним Волом, що у важкій ярмі тягнув за плугом борозну через кам'янисту пустелю української свободи, – пише Леонід Капелюшний у статті «Без Чорновола».

«Політзеком» називали його за життя, «вічним опозиціонером» і після смерті. Чому ж ми не можемо оцінити живу людину? Чому лише посмертно співаємо їй дифірамби. Шануємо лише те, що втратили... Не він перший... І не він останній?! Гірко роздуми...

А я помолюсь за тебе, Україно, за наших земляків, тихо і щиро, промовлю серцем до тебе так, як неможливо вустами. І нехай пролетять слова крізь час і простір, нехай лунає молитва, бо рядки її звернені до народу і в ім'я народу. І не зупиниться вона, не зітре на порошок її вічність, не згине її полум'яний дух, бо щирим серцем зігрита.

...Розбите на сотні трісок вічне небо, пошматований вітер, столочене криваве листя трави, жилаві руки предковичних дерев... Змінімося в ім'я Всесвіту, в ім'я безмежжя, в ім'я України, в ім'я Твоє, Чорноволе!...

У мене виникає запитання: а чи зумів би ти, мій молодий сучаснику, повторити подвиги безстрашних борців за волю України, таких, як Роман Шухевич, Степан Бандера, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл?.. Чи пішов би на все задля рідного краю? Не на словах, не олівцем на папері, а кров'ю і потом чи захистиш Вітчизну? Подумай...

«Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї!» – проголошували українські націоналісти. Цим гаслом керувався і В'ячеслав Максимович, воно і загнало його в застінки тюрем, за колючі дроти концтаборів.

І я вірю, що все ж є у нас молодь, яка готова власними грудьми заслонити пошарпане тіло України, гордо стояти за своє, рідне, в ім'я пам'яті Народних Героїв, в ім'я їхніх ідеалів. Адже Бог і Україна повинні бути понад усе!

Слава Україні!

Валерій ОСТРОВСЬКИЙ

РОЗДУМИ З ПРИВОДУ ОДНІЄЇ ДАТИ

(до 65-ї річниці від дня народження В'ячеслава Чорновола)

Мені слав не потрібно.

Я свій слід в історії України залишив.

В'ячеслав Чорновіл

Замітає білим грудневим снігом сіру вкраїнську буденність... Замерзають від колючого холоду наші оселі й зневірені душі, а в теплих кабінетах зігріті «славою» постаті намагаються здобути для себе щедрий кусень владного пирога... Україна «впевнено» розпочинає ходу в третє тисячоліття, залишивши позаду спалені долі своїх синів, пророків і мучеників...

...Дмитро-Байда Вишневецький, Настя Лісовська, Василь-Костянтин Острозький, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Григорій Орлик, Василь Капніст, Василь Лукашевич, Сергій Муравйов-Апостол, Соломія Крушельницька, Андрей Шептицький, Микола Хвильовий – далеко не повний перелік тих людей, які могли увійти до еліти передових тогочасних держав, стати сильними світу цього, але вибрали тяжку рутинну і невдячну працю в ім'я українського народу. Нерозривну єдність з Україною відчувала в минулому столітті ціла когорта молодшої інтелігенції середини 60-х.

«...Якби можна було скласти середню типову біографію засуджених в 1966 році за “антирадянську націоналістичну пропаганду та агітацію”, вона могла б бути такою: засуджений N, на день арешту мав 28–30 років, він виходець із селянської або робітничої родини, відмінно закінчив середню школу, поступив у вуз (дехто після армії), де був активним учасником наукових гуртків; як кращий студент одержав добре призначення, писав дисертацію (або й захистив її), публікувався в періодиці (або й видав книжку). Якщо навіть мав технічний фах, цікавився літературою і мистецтвом, вболівав за стан рідної мови й культури. Ще не одружений або й одружився незадовго до арешту і має малу дитину», – такими В'ячеслав Чорновіл бачив учасників Львівського закритого політичного процесу, ніби пишучи свою біографію. Він тоді ще не знав, що 11 листопада 1967 року

також буде позбавлений волі на термін до 3 років «за наклепницьку діяльність на радянський суспільний лад». Це Львівський обласний суд «винагородив» його за книгу «Лихо з розуму».

Настав січень 1972 року. Знову арешт. Третій – у квітні 1980. Загалом понад 10 років перебування у тюрмах, таборах Мордовії та Якутії. Забороняли побачення з дружиною, знущалися фізично, нищили морально. Не зламали...

Людина із вищою журналістською освітою, він працював будівельником, слюсарем, землекопом, доглядачем парників, кочегаром. Не принизили...

В 70-х він – редактор самвидавного часопису «Український вісник», автор збірника «Правосуддя чи рецидиви терору», книги «Лихо з розуму». Не читали...

У нелегкі дні перебудови він із юначим запалом ламає систему радянських стереотипів, кидається в бій за власні ідеї, відстоює рідну Україну. Не сприймали...

З літа 1987 р. він – біля витоків Української Гельсінської спілки, член ради Львівського осередку Всеукраїнського товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, засновник Народного Руху України, голова Львівської обласної ради, тричі обирається народним депутатом до Верховної Ради, кандидат у Президенти України. Не повірили...

Активний діяч Парламентської Асамблеї Ради Європи, шеф-редактор газети «Час/time», президент Міжнародної пресової фундації імені Василя Симоненка, член президії товариства «Меморіал», Конгресу української інтелігенції, комітету «Нюрнберг-II», лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, Міжнародної журналістської премії (Велика Британія). Не вберегли...

Загинув в автокатастрофі. Не з'ясували...

Як свідчить історія, пригноблені народи тільки тоді мають власну державність, коли здобувають її в нелегкій боротьбі, а попереду йдуть патріоти. Відійшов у вічність останній український патріот ХХ століття – В'ячеслав Максимович Чорновіл. В хронології з'явилися ще дві дати, що спонукатимуть до вшанування: писатимуться приурочені публікації, можливо, ставитимуться пам'ятники. Проте, важливішою є пам'ять...

...Боротьба за Україну триває?.. Ту, яку так любив В'ячеслав Чорновіл.
«Освітнянське слово». – 2002. – 26 грудня

* * *

Минатимуть десятиліття...

...Замітатиме білим грудневим снігом сіру українську буденність... Замерзатимуть від колючого холоду наші оселі й зневірені душі, а в теплих кабінетах зігріті «славою» постаті намагатимуться здобути для себе щедрий кусень владного пирога... Україна «впевнено» крокуватиме третім тисячоліттям, залишаючи позаду спалені долі своїх синів, пророків і мучеників...

...Боротьба за Україну триває!.. Ту, яку так любив В'ячеслав Чорновіл.

ВІХИ ЖИТТЄПISУ

24 грудня 1937 р. – народився у с. Єрки Черкаської області в сім'ї учителів.

1946 р. – розпочав шкільне навчання одразу із другого класу (читав із чотирирічного віку). У школі – голова ради піонерської дружини, секретар комсомольської організації, випускник-медаліст.

1955 р. – закінчив Вільховецьку середню школу Звенигородського району із золотою медаллю, вступив до Київського державного університету імені Тараса Шевченка на філологічний факультет, а з другого курсу перевівся на факультет журналістики.

1958 р. – поїхав (у зв'язку із неприємностями через свої суспільні погляди) на будівництво домни в місто Жданов (тепер – Маріуполь), де працював спочатку теслярем, потім – у виїзній редакції газети «Київський комсомолец».

1960 р. – закінчив університет з відзнакою, захистив дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка».

Липень 1960 – травень 1963 рр. – працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді, досліджував творчість Тараса Шевченка, Василя Самійленка, Бориса Грінченка.

Травень 1963 р. – переїхав до Києва, щоб продовжити науково-дослідницьку роботу з історії української літератури. До вересня 1964 року жив у місті Вишгород і працював на будівництві Київської ГЕС, де обраний секретарем комітету комсомолу, а також працював завідувачем відділу газети «Молода гвардія».

1963 р. – розпочав активну участь в діяльності руху шістдесятників; разом із Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, Аллою Горською, Лесем Танюком писав, видавав та розповсюджував твори самвидаву, співорганізовував численні літературно-мистецькі заходи, громадянські акції; брав активну участь у діяльності Київського клубу творчої молоді.

1964 р. – склав кандидатський мінімум, пройшов за конкурсом до аспірантури Київського педінституту, але не допущений до навчання через політичні переконання, що й стало перешкодою до захисту вже майже готової дисертації про громадську діяльність та публіцистичну творчість Б. Грінченка.

4 вересня 1965 р. – виступив разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» з протестом проти арештів української інтелігенції.

Вересень 1965 р. – звільнений з роботи в газеті «Молода гвардія», невдовзі улаштувався літературним працівником у газету «Друг читача».

Квітень 1966 р. – засуджений до трьох місяців примусових робіт за відмову давати свідчення проти братів Михайла і Богдана Горинів на закритому судовому процесі.

Травень 1966 р. – активізував працю над документальним дослідженням «Правосуддя чи рецидиви терору?». Рукопис книги офіційно надісланий

першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, голові КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Никитченку, прокурору УРСР Ф. Глуху, голові Верховного Суду В. Зайчуку та іншим високопосадовцям. Дещо пізніше російський переклад праці, здійснений з ініціативи З. Франко, надісланий до ЦК КПРС, розповсюджений серед московських правозахисників. Одночасно з цим, праця переправлена за кордон і під назвою «Я нічого у Вас не прошу», видрукувана в часописі «Новий шлях», а в 1968 р. вийшла окремим виданням в Торонто (Канада).

3 листопада 1967 р. – заарештований, а 11 листопада засуджений за ст. 187-1 ч. 1 КК УРСР Львівським обласним судом на 3 роки ув'язнення в таборах суворого режиму за написання документальної збірки «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”», де подав матеріали про арештованих 1965 року шістдесятників.

Літо 1968 р. – провів 48-денне голодування, протестуючи проти вилучення написаних у таборі статей.

Лютий 1969 р. – звільнений із табору, з великими труднощами влаштувався на роботу. У відповідь на наклепи, нападки на І. Дзюбу написав статтю «Що і як обстоює Б. Сенчук», де викрив негідні методи ідеологічної роботи КПРС і КДБ.

1970 р. – працював спостерігачем метеостанції в Закарпатті, землекопом археологічної експедиції в Одеській області, вагарем на станції Скнилів у Львові, з 1971 року – у Львівському відділенні Українського товариства охорони природи.

1970 р. – розпочав випуск підпільного журналу «Український вісник», в якому друкував матеріали самвидаву, хроніку українського національного спротиву.

Літо 1971 р. – звернувся до Комісії з прав людини Організації Об'єднаних Націй із приводу загрози арештів української інтелігенції.

Вересень 1971 р. – виступив з листом «До ЦК КП України» на захист Валентина Мороза.

Жовтень 1971 р. – ініціював утворення «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої».

12 січня 1972 р. – заарештований і 12 квітня засуджений Львівським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до шести років ув'язнення у таборах суворого режиму і трьох років заслання, відбував термін у мордовських таборах для політв'язнів ЖХ-385/17-А (с. Озерне) і ЖХ-385/3 (с. Барашево)

1975 р. – написав (разом із Борисом Пенсоном) книгу «Хроніка таборових буднів» (1975), котра нелегально передана з табору за кордон і опублікована 1976 року у журналі «Сучасність».

1978 р. – відправлений етапом на заслання в с. Чаппанду (Якутія), де працював чорноробом у радгоспі, пізніше в Нюрбі – постачальником; написав брошуру про боротьбу за статус політв'язня в таборах під назвою «Тільки один рік».

1978 р. – прийнятий до міжнародного «ПЕН-клубу».

22 травня 1979 р. – вступив до Української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод (УГГ).

Квітень 1980 р. – заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням і засуджений на п'ять років позбавлення волі.

1983 р. – звільнений за протестом прокурора Якутії без права виїзду в Україну; працював кочегаром на заводі будівельних матеріалів у місті Покровськ (Якутія).

Травень 1985 р. – повернувся в Україну, улаштувався на роботу у Львові кочегаром у Міськкрембудтресті та школі-інтернаті.

Осінь 1987 р. – записав разом із М. Горинем інтерв'ю закордонній журналістці, через що влада розгорнула кампанію за їхнє видворення із СРСР.

Літо 1987 р. – відновив видання «Українського вісника».

11 березня 1988 р. – підписав з М. Горинем і З. Красівським звернення до української та світової громадськості про відновлення діяльності УГГ.

1988 р. – ініціював створення Української Гельсінської спілки (УГС), став її співголовою.

7 липня 1988 р. – оприлюднив розроблену з М. і Б. Горинями «Декларацію принципів Української Гельсінської спілки», очолював пресову службу УГС, написав і відредагував понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу, передавалися по радіо «Свобода», а також розповсюджувалися самвидавом.

1988 р. – обраний співголовою Львівського обласного осередку Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» імені Василя Стуса.

8–10 вересня 1989 р. – обраний членом Великої Ради Народного Руху України (НРУ), з березня 1992 р. – співголова, а з грудня 1992 р. – голова НРУ.

Березень 1990 р. – обраний депутатом Львівської обласної ради та Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Квітень 1990 – квітень 1992 рр. – обраний головою Львівської обласної ради та обласного виконавчого комітету.

Осінь 1991 р. – балотувався кандидатом у Президенти України (2 місце, 7 420 727 голосів або 23,27 %).

Жовтень 1991 р. – обраний гетьманом українського козацтва, з квітня 1992 року перебував на постійній роботі в парламенті України, керував депутатською фракцією НРУ.

1995 р. – обраний членом української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

Січень 1995 – травень 1998 рр. – працював шеф-редактором незалежної громадсько-політичної газети «Час-Тіме».

Жовтень 1998 – березень 1999 рр. – працював шеф-редактором газети «Час».

25 березня 1999 р. – загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на 5-му кілометрі шосе Бориспіль–Золотоноша.

Відзначений Міжнародною журналістською премією імені Ніколаса Томаліна (1975 р.); Державною премією України імені Тараса Шевченка (1996 р.); нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (1997 р.); удостоєний звання Герой України з врученням ордена Держави (2000 р., посмертно).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про присвоєння звання Герой України

За визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність

п о с т а н о в л я ю:

Присвоїти звання Герой України з удостоєнням ордена Держави народному депутату України ЧОРНОВОЛУ В'ячеславу Максимовичу (померло).

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 21 серпня 2000 року
№ 997/2000

У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про нагородження відзнакою Президента України
«Орден князя Ярослава Мудрого»

За великий особистий внесок у здобуття незалежності України, становлення і розбудову української державності

п о с т а н о в л я ю:

Нагородити відзнакою Президента України «Орден князя Ярослава Мудрого» V ступеня голову Народного Руху України, народного депутата України ЧОРНОВОЛА В'ячеслава Максимовича.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 23 грудня 1997 року
№ 1381/97

У К А З

ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про присудження Державних премій України
імені Т. Шевченка 1996 року

На підставі подання Комітету по Державних преміях України імені
Т. Шевченка

п о с т а н о в л я ю:

1. Установити на 1996 рік дев'ять Державних премій України імені
Т. Шевченка.

2. Присудити Державні премії України імені Т. Шевченка 1996 року:

БАЗИЛЕВСЬКОМУ Володимирові Олександровичу, поетові, – за збірку
поезій «Вертеп».

МІНЯЙЛУ Вікторові Олександровичу, письменникові, – за роман «Вічний
Іван».

ЖИЛЕНКО Ірині Володимирівні, поетесі, – за збірку віршів «Вечірка у
старій винарні».

ІВАНЧЕНКО Раїсі Петрівні, письменниці, – за тетралогію про Київську Русь:
«Зрада, або Як стати володарем», «Гнів Перуна», «Золоті стремена», «Отрута
для княгині».

ЧОРНОВОЛУ В'ячеславові Максимовичу, публіцистові, – за збірники
«Правосуддя чи рецидиви терору», «Лихо з розуму», книжку «Хроніка
таборових буднів», публіцистичні виступи у газетах та журналах України і
світу.

ДОНЧИКУ Віталію Григоровичу, МОРЕНЦЮ Володимирові Пилиповичу,
ШТОНЮ Григорію Максимовичу, КРАВЧЕНКУ Андрієві Євгеновичу,
ОВАЛІВУ Юрію Івановичу, МЕЛЬНИКУ Володимирові Олександровичу,
НАЄНКУ Михайлові Кузьмичу, АГЕСВІЙ Вірі Павлівні,
літературознавцям, – за навчальний посібник «Історія української літератури
XX ст.» у 2-х книгах.

НАРБУТУ Данилові Георгійовичу, художникові, – за серію портретів «Гетьмани України» та картини «Вибори кошового», «Страшний суд», «Покрова Богородиці».

ЗНОБІ Валентиніві Івановичу, скульпторові, – за створення скульптурних композицій на тему Великої Вітчизняної війни (монументи Слави у містах Херсоні, Хмельницькому, на Букринському плацдармі, пам'ятник у місті Броварах).

ВІРКУ БАЛЕЮ, США, диригентів і композиторів, – за значний внесок у розвиток українського музичного мистецтва та його пропаганду в світі.

ПЕТРИНЕНКУ Тарасові Гаринальдовичу, композиторів, артистів, – за значні досягнення в розвитку сучасної української естрадної пісні, концертно-виконавську діяльність останніх років.

ЯРЕМЧУКУ Назарію Назаровичу, артистові (померло), – за концертну діяльність 1973–1995 років.

БІЙМІ Олегові Івановичу, режисерові-постановникові, ЗОЦЕНКУ Олексієві Миколайовичу, операторові-постановникові, ГРОНСЬКОМУ Володимирові Петровичу, композиторів, СУМСЬКІЙ Ользі В'ячеславівні, ХОСТИКОЄВУ Анатолію Георгійовичу, ДЕХТЯРЬОВІЙ Зінаїді Миколаївні, БОГДАНОВИЧУ Олексієві Володимировичу, акторам, – за серіали художніх телевізійних фільмів «Пастка» і «Злочин з багатьма невідомими» студії «Укртелефільм».

ЯНІВСЬКОМУ Богданові-Юрію Ярославовичу, композиторів, – за цикл музичних творів великої форми для дітей: оперу «Царівна Жаба»; мюзикли «Лис Микита», «Перстень спокуси», «Том Сойер» (за кращий твір літератури і мистецтва для дітей та юнацтва).

3. Установити на 1996 рік розмір Державної премії України імені Т. Шевченка п'ятсот мільйонів карбованців кожна.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 29 лютого 1996 року
№ 155/96

КРУГОВЕРТІ ДОЛІ

* * *

...Народився він у кінці 1937 року. 24 грудня 1937 року – це вважайте вже 1938. Родився у дуже холодній хаті, як мама розповідала. Це була шкільна квартира, вони працювали тоді у тій же Черкаській області, у селі Єрки, і змушені були батьки часто переїжджати, бо був репресований брат у батька. ... Ну, і власне, квартира була шкільна, дуже холодна і дуже була така люта зима. І мама розповідала, постійно був іній від морозу...

Валентина Чорновіл*

* * *

...Було йому чотири роки вже, як дід Харитін, мамин батько, навчив його читати. Тоді була війна, які там букварики! Те, що там було під руками. У батьків було дуже багато літератури...

...Не знаю на чому він навчився читати. Але коли зайшов німецький солдат до хати, то він саме гортав, читав Толстого «Война и мир», це дитині чотири роки. І мама розповідала, що похололо у всіх у душах, тому що тоді ж на цих книжках, не фотографію давали письменника, а Сталіна обов'язково. ... І, власне, він перегорнув книжку, а там же той Сталін, проти якого німці воювали. І мама каже, що думали, що постріляє всіх. Але воно так виявилось, що якийсь солдат, звичайний німець, який погладив дитину по голові, сказав, що у нього там теж скількись кіндерів є, дав шоколадку, і на тому все закінчилося...

...Але от, власне, в от таких умовах він навчився читати, дід навчив його читати. ... І В'ячеслав пішов до школи. Там же в тій Гусакові, це чотири кілометри від Вільхівця, по трасі теж. Пішов до школи відразу у другий клас, очевидно там уже в першому класі не було чого робити...

Валентина Чорновіл

* * *

...Потяг у нього був, звичайно, до таких гуманітарних наук, але як розповідали батьки, те що я знаю з розповідей, що задачки він розв'язував бувало швидше за вчителя. Такий був курйоз на екзамені, на випускному, що вчителька, намагаючись допомогти учням в таких моментах відповідальних, розв'язала задачу неправильно, потім її навіть перевели в інший район. А В'ячеслав тоді розв'язав свій варіант і той варіант і таким чином цю ситуацію врятував...

Валентина Чорновіл

---

* Спогади Валентини Чорновіл, В'ячеслава Ковалю, Атени Пашко записала Улько Лілія Сергіївна, студентка заочного відділення журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Стилїстика авторів збережена

* * *

...Він вважав, якщо він щось заслужив, то він його повинен мати. От наприклад. Тоді у школі шовкопряди розводили. То кролі вирощували в сільських школах, то на грядках щось там садили, а то був період шовкопрядів.

Він там зайняв якесь перше місце. ... І їх послали на виставку в Москву, на сільськогосподарську виставку трьох дітей. Батько не пустив. Сказав: «Я завуч, скажуть, що це я тебе спеціально...» І не пустив.

От він тоді доказав, що він того достойний, і йому та сільськогосподарська виставка може не треба була. Він ніколи не думав бути агрономом, очевидно, але хотів доказати, що він того достойний. Чого його мають не посилати. Він пішов у колгосп. Заробив гроші. Поїхав до Москви. Побував на тій виставці...

Валентина Чорновіл

* * *

...Він розповідав, що коли приїхав до Києва, його вразила російська мова на вулицях Києва. І не тільки те, що російська мова, а те, що його навіть запитували, чи не з Польщі він, чи не з Західної України? І це також спонукало його подумати: а чому це так?..

Валентина Чорновіл

* * *

...Славко охрестився в тридцять чотири роки. Ми поїхали в Карпати, в гуцульське село Космач. Священиком там був отець Василь Романюк. Пізніше він також відбував і заслання, і арешти. ... А тоді була зима – сьоме лютого 1971-го року. Насувалися сутінки, коли ми увійшли до церкви. Отець Василь запалив свічки. В'ячеслав в білій вишитій сорочці стояв перед маленьким вівтарем посеред церкви і проникливо слухав обряд. Я молилася за нього на колінах і плакала. Така святість була, такий спокій, а Славко аж світився...

Атена Пашко

* * *

...Взагалі, В'ячеслав був дуже акуратною людиною. От в Якутії він уже був, він намагався завжди створити затишок, тому що, по-перше, він фактично і не мав того затишку ніколи і ніде. Бо йому ну мало прийшлося жити десь в сім'ї, все по тих засланнях, по всіх таборах і, де вже траплялася така можливість, то він намагався уже...

Валентина Чорновіл

* * *

...У нього не було слабих виступів, незважаючи на те, що найчастіше це була абсолютна імпровізація, будь то невеликий мітинг у Сімферополі у

березні 1998 року чи багатотисячний на Софійській площі в Києві у січні 1997-го. Після тригодинного виступу у переповненому Сімферопольському українському театрі В'ячеслав Чорновіл, вставши на паркову лавку біля пам'ятника Треньову, без мегафона, зриваючи голос, зміг перекричати «червоних» бабульок. Вони замовкли.

Він був чудовим оратором. На трибуні у нього світилися очі, він ніби заряджався від тих, хто чекав на його виступ, і говорив, говорив, читав записки, встигав їх тут же на сцені сортувати і розкласти по кишенях, зрештою, ні на секунду не втрачаючи думки і не припиняючи свого виступу...

Леонід Пілунський

* * *

...У нього було хворе серце. Важкий інфаркт неможливо було приховати від власного серця: голодовки, 15 років таборів, заслання.

Вороги цькували його, де тільки можна, розпускали жахливі плітки, а «соратники» не давали говорити, кричали і свистіли на останніх двох з'їздах. Вони намагалися загнати в сердечний штопор... черговим інфарктом. Але коли журналісти допитувались про скандал, Чорновіл цілком спокійно парирував: «Гаряча дискусія!»

Останні місяці метався по всій країні. Пам'ятаю поїздку до Севастополя. У нас ні секунди вільного часу, а попереду розмова з М. Джемільєвим. Мчимось у Бахчисарай. В'ячеслав Максимович спить у кріслі поруч. Зменшую швидкість, він тут же осмикує: «Нас чекають».

Але у Бахчисарай вже бадьорий, веселий... От тільки від традиційної філіжанки кави, яку принесла дружина Мустафи, відмовляється. «Серце?» – питає Сафінар. «Ні!» – щиро говорить неправду гість. – «Не засну!»

За північ повертаємось в Сімферополь. Ранком літак. Я ледве не падаю, а він – як завжди, з усмішкою: «Ось уже підготував виступ у парламенті...»

Як же сильно боліло це серце? Скільки незгод, страждань і тортур перенесло воно, головна з яких – зрада вчорашніх соратників...

Леонід Пілунський

* * *

...Я пам'ятаю ту ніч до найменших дрібниць, оскільки переживала її в думках тисячі разів. Тоді Славко поїхав, подзвонив додому у вісім вечора. Довго і спокійно зі мною говорив, не стараючись, як завжди, швидко закінчити розмову. Ніби ще щось хотів запитати... Потім подзвонив знову. Сказав, що вони якраз зупинилися перекусити в Черкасах і вже відправляються до Києва. Трохи розповів про зустріч в Кіровограді. Я прагнула щось з'ясувати детальніше, а він: «Приїду, все розповім». Пам'ятаю, ще запитала, чи вечерятиме. Відповів, що не голодний, але якщо знайдеться трохи коньяку, то із задоволенням посидить зі мною. «Котра година?» – кажу я, – «Десять двадцять». – «Ну, щасливої дороги, приїжджай», – «Дякую, ну па...» На цьому і закінчили.

Я почала читати щоденники Ірини Жиленко, надруковані в «Сучасності». Пішла на кухню, сіла, перегортаю журнал. Іноді поглядаю на годинник. Одинадцять. Трохи більше... Все собі думаю, куди він зараз може під'їжджати? І раптом я відчула протяг. Подумала, що прочинилося вікно. Пішла в спальню – все закрито. Тоді знову поглянула на циферблат. Одинадцять тридцять. В цей час він загинув...

Атена Пашко

* * *

...Ми приїхали на місце загибелі В'ячеслава Максимовича ближче до вечора. До дорожнього знаку «перехрестя» був прив'язаний портрет і лежали квіти. Навколо від вітру колихалося море озимої пшениці, що набирала зелені. Мовчазно похитувалися ще голі дерева придорожніх посадок і тут же, на обочині, лежала перемішана з придорожньою землею та сама пшениця...

Пшениця, якою була навантажена та сама, Богом проклята вантажівка. Сліди гальмівного шляху, осколки скла, маленькі дзеркальні квадратні уламки фар. Вони відбивали останнє світло, яке висвітило їх убивцю. Тут Він пішов. Ми стояли і плакали. Уже немолоді мужики, які багато чого бачили і багатьох втратили...

Плакали і не стидалися – ми втратили того, хто вів нас до світла. Вів і майже вивів... Ми плакали і збирали ту пшеницю. Збирали руками, збирали довго, вибираючи по зернятку з пересохлої придорожньої землі, і кожний загортав у свою хустину, і всі разом збирали у великий селянський мішок – нехай хтось засіє поле. Заколоситься хліб, і наллється колосся, і отяжіє, і принесе нові зерна, і виросте новий урожай, і його знову вкинуть у землю, у чорну родючу землю ЙОГО, моєї, нашої з вами України. І так буде завжди...

Леонід Пілунський

* * *

...Звісно, що всі процеси, які ми пережили після його вбивства, вони інакші були б. Утворення коаліції в 2000 році – першої некомуністичої в Верховній Раді. Вона вже була утворена, але не було Чорновола. Мабуть би інакше все розвивалося, вона б існувала інакше, утворення блоку «Наша Україна» в 2001 році теж би, мабуть, інакше виглядало.

Я думаю, що події, в тому числі і президентські вибори, вони якось би розвивалися інакше, інакше на користь демократії, на користь людей. Бо він же ж політик, який, ну, до останнього дня свого життя так і прожив у службовій квартирі.

І про це багато людей не знають, що він власної квартири навіть не мав в Києві, а так жив в службовій. Як йому дали там в 90-му році, чи в якому, в Верховній Раді квартиру. Він так і помер, будучи в службовій квартирі...

В'ячеслав Коваль

ЗАПОВІТИ СУМЛІННЯ

* * *

Україна починається з тебе.

* * *

Немає страшнішої кари за муки нечистого сумління, бо немає вищого судді за правду.

* * *

Народу – справедливість, бандитам – тюрми.

* * *

Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося потім гірко любити – втративши.

* * *

Правда – це Україна, Україна – це правда.

* * *

Я земляк Шевченка.

* * *

Я є політик для всієї України. Може, трошки заголосно я це кажу, про себе так не кажуть.

* * *

Слабкість нашої демократії в тому, що ми не були готові, небагато було таких лідерів, які дивилися далеко вперед.

* * *

Коли міняється тільки фасад, тільки вивіска, і починають оперувати такими поняттями, як незалежність, державність, символіка, а нічого по суті не міняється – ні економічні, ні політичні реформи не проводяться, то можна було передбачити, до чого це приведе Україну.

* * *

Сьогодні допустити дві державні мови, чи одна – державна, друга – офіційна – це зруйнувати державу, яка в такому загрозливому стані...

* * *

Національна ідея – це значить будувати державу на базі корінної нації. Корінною нацією є українська нація.

* * *

У нас усе просякнута політикою, як і просякнута політикою була вся моя творчість.

* * *

І парламенти, і прем'єри, і президенти приходять і відходять, залишається тільки свята справа нашого історичного відродження, справа демократії та державної незалежності...

* * *

Політика – це спосіб реалізації ідеї, яка живе в мені вже 35 років. Це ідея Української держави, української духовності...

* * *

Я шаную роль особи в історії, але ж не до такої міри, як інколи мені приписують.

* * *

Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи... І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив... Часи змінюються, інколи залишаєшся майже один. У мене таке було. Але все одно вірю, що чиню правильно. Не будемо говорити високі слова про ідею, відповідальність тощо...

* * *

Я вважаю, що настав час очистити прекрасне слово, благородне слово націоналіст від різної іржі, яка до нього прилипає. Для мене і для нас усіх націоналіст – це патріот своєї Батьківщини. Це – людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе хоче добра для неї.

* * *

Ні, ми не хочемо розбрату між державною українською нацією і національними меншинами – росіянами, угорцями, румунами, поляками... Хай їм живеться добре на нашій землі. Але нехай вони шанують державу, громадянами якої стали, її державну мову і народ, серед якого їм судилося жити.

* * *

Немає в нас бандерівців чи москалів, східних та західних. Всі ми – народ України.

* * *

Максимальну відповідальність кожного з нас за свої дії. ... Диктатура совісті – єдина з диктатур, що їх визнаватиме наша влада.

* * *

Нам потрібні сьогодні реформи, а не революції, сила закону, а не закон сили, добробут народу, а не всенародні злидні, суспільна злагода, а не суспільна ворожнеча, демократія, а не диктатура.

* * *

Наша біда в тому, що з українського населення ми ще не стали українською нацією, згуртованою своєю національною ідеєю та єдиним творчим поривом. Тому й дозволяємо непатріотам, які з волі випадку опинилися на верхівці влади, вести Україну в безвихідь. Кажуть же: народ має таку владу, на яку заслуговує.

* * *

Захистімо ті паростки державності, демократії і реформ, які так важко набувалися за останнє десятиліття. Бо саме на цих підвалинах мають народитися на зламі тисячоліть національна воля й національна потуга нашого народу, що дадуть нам і нову українську політику, і нову політичну еліту, і нових яскравих лідерів.

* * *

Ти вирішив, що так, а не інакше потрібно діяти. Віриш у свою дорогу? Іди й не звертай!..

* * *

ХТО ПРОТИ ТИРАНІЇ, ВСТАНЬТЕ!!!

ВІДОМІ ПОСТАТІ ПРО В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

* * *

За ним йшли, оскільки вірили, що не зламається, не відступить, рішуче просуватиметься до мети. Він вмів робити свято в важких і небуденних наших буднях.

Атена Пашко

* * *

Для нього існувала Україна, і він ніколи нічого такого не мав.

Атена Пашко

* * *

Він був всеоб'ємним Чорноволом.

Лесь Танюк

* * *

Завжди і всюди хотів бачити людей кращими і вірив, що висока ідея ушляхетнює. В'ячеслав Чорновіл намагався нести в політику мораль. І вже тому був приречений. Приречений на вічність.

Лесь Танюк

* * *

Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував, говорив, що думав, – думав, що говорив. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до Моральної Людини, до Бога, і там, у таборах, і тут, у новій і ще не оформленій реальності.

Лесь Танюк

* * *

Він був дуже комунікабельною і доброю людиною, яка любила людей, свою державу. І намагалася щось зробити для держави, і для людей, які в цій державі живуть. Все його життя було і присвячено цьому. Він дійсно людина, яка віддавала себе повністю цій роботі, будівництву держави, державотворенню, побудові свідомого громадянського суспільства, про яке ми вже перестали говорити останнім часом. Це якраз була мрія Чорновола, щоб Україна стала державою, в якій всім би було гарно жити.

В'ячеслав Коваль

* * *

Скупий перелік біографічних даних без його живого обличчя, стрімкої ходи, дивовижно привабливої швидкої мови, рідкісної чарівності не дає

пояснення тому, чому він піднявся над усіма. Шкода, що це стало зрозумілим тільки після його загибелі.

Він був абсолютно незвичайною людиною, але неможливо передати, у чому ж полягала його незвичайність. Він був запальним і спокійним, неймовірно м'яким і досить жорстким, грізним і добрим, радісним і сумним, але головною його рисою була неймовірна терпимість на фоні феноменальної реакції і гострого язика. Ці несумісні якості якраз і робили його видатним політичним діячем у справах державних, і цілком незахищеним у звичайному житті... Він міг до безмежності терпіти образи, якщо це стосувалося його особисто, але ніколи, якщо це стосувалося України...

Леонід Пілунський

* * *

Чорновіл – це одна з найяскравіших постатей серед борців за відновлення незалежності України в другій половині ХХ століття.

Іван Слижук

* * *

Я б дуже боявся, якби з Чорновола зробили когось на зразок Ілліча. Він був просто людиною.

Валерій Асадчев

* * *

Він залишається з нами у бронзі й граніті, вічний і непогамовний будитель заспаної нації, він буде в підручниках історії, бо він – сама історія. Але найвеличнішим пам'ятником йому маємо стати ми, дорісши до гордого народу, помноживши свою давню культуру на новітні успіхи у господарці. Маємо схаменутись, бо жорстока дробарка часу може своїми тупими трибами перемолоти нас на камінці.

Богдан Томенчук

* * *

Чорновіл – провідний діяч у політичному житті України, він часто критикує нинішню систему... Я хотів би підкреслити, що Чорновіл – борець за незалежність України ще за тих часів, коли ця боротьба була пов'язана з особистим ризиком і за неї доводилося дорого платити. Він сам заплатив за це велику ціну і виніс величезні страждання.

Збігнєв Бжезінський

* * *

Нині можна бути великою людиною в політиці і зберегти свою честь, совість, власне обличчя. Приклад – В'ячеслав Чорновіл, наш лідер!

Ніна Матвієнко

* * *

В'ячеслав Чорновіл ніколи не стояв осторонь болючих питань українського державотворення. Він наполегливо відстоює свої принципи та переконання. Те, що болить Україні, – болить і йому.

Зоя Казанжи

* * *

Вроджені риси його характеру – комунікабельність, вміння та бажання багато говорити. Ненаситна цікавість проблемами тих, хто його оточує – моментально запам'ятовує імена, прізвища й обличчя людей, які його оточують, легко знаходять тему для розмови.

Олексій Пивоваренко

* * *

Чорновіл – дуже швидкий, дуже гострий, дуже яскрава особистість.

Богдан Гаврилишин

* * *

Вороги його не любили, але складалося враження, що навіть вони ним захоплювалися, як гідним вояком на полі бою.

Євген Сверстюк

Богдана ЦЬОЛКОВСЬКА,
учитель світової літератури
Косівської загальноосвітньої школи І – ІІІ ступенів № 1
Косівської районної ради

«ВСЕ, ЩО МАВ У ЖИТТЮ, ВІН ВІДДАВ ДЛЯ ОДНОЇ ІДЕЇ...»

Навчально-виховне заняття. 5–9 класи

Мета заняття. Ознайомити учнів з непересічною постаттю видатного українського політика-патріота В'ячеслава Чорновола; розвивати уміння об'єктивно оцінювати реалії державного життя України, визначати своє місце у ньому; стимулювати соціальну активність; виховувати почуття патріотизму, відповідальності за обраний життєвий шлях.

Обладнання. Портрет В. Чорновола; інтерактивна дошка; фотопрезентація життя і діяльності В. Чорновола; добірка українських пісень; документальний фільм «Обличчя української історії. В'ячеслав Чорновіл».

Епіграф.

Будуть весни рожево буяти,
І без зайвих «чому?» і «чого?»
Збереже Українонька-мати
Світлу пам'ять про сина свого.

Ігор Калиниченко

Хід заняття

I. Організаційний етап

II. Оголошення епіграфа, теми і мети уроку

III. Опрацювання навчального матеріалу

Учитель. Перший урок – це завжди несподіванка, завжди те, що стає темою для роздумів, орієнтиром на новий навчальний рік. Сьогоднішня зустріч присвячена вірному сину своєї землі, який жив і працював посеред нас зовсім недавно, в часи уже незалежної України.

В'ячеслав Чорновіл... Хто він? Чим уславився серед інших мужів нашої держави? Поміркуймо, що нам відомо про цю людину-легенду, справжнього українця, політика, громадського діяча. *(Учні відповідають.)*

Демонструється документальний фільм «Обличчя української історії. В'ячеслав Чорновіл».

Учитель. Він спалахнув як висока і чиста зірка на українському політичному небосхилі й навіки залишиться там, у небі наших надій, нашої Правди і нашої Волі.

Читці декламують вірш Ігоря Федчишина (Бороди) «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учень 1. Вороги цькували його, де тільки можна, розпускали плітки, а «соратники» не давали говорити, кричали і свистіли. Вони намагалися загнати в сердечний штопор... черговим інфарктом. Але коли журналісти допитувались про скандал, Чорновіл цілком спокійно парирував: «Гаряча дискусія!»

Перша сторінка. «Останній романтик».

Учень 2. Скупий перелік біографічних даних без його живого обличчя, стрімкої ходи, дивовижно привабливої швидкої мови, рідкісної чарівності не дає пояснення тому, чому В'ячеслав Чорновіл піднявся над усіма. Шкода, що це стало зрозумілим тільки після його загибелі.

Учень 3. «Він був абсолютно незвичайною людиною, але неможливо передати, у чому ж полягала його незвичайність. Він був запальним і спокійним, неймовірно м'яким і досить жорстким, грізним і добрим, радісним і сумним, але головною його рисою була неймовірна терпимість на фоні феноменальної реакції і гострого язика. Ці несумісні якості якраз і робили його видатним політичним діячем у справах державних, і цілком незахищеним у звичайному житті... Він міг до безмежності терпіти образи, якщо це стосувалося його особисто, але ніколи, якщо це стосувалося України», – говорив про В. Чорновола Леонід Пілунський.

Читець 1.

Весна навкруг, та біль в душі
Тебе нема із нами нині.
Себе віддав Ти Україні
На тій невидимій межі.

Оксана Гентош

Читець 2.

Життя не пестило, а било,
І нелегке воно було.
Тебе тюрмою не зломило,
Бо ціль твоя – людське добро.

Оксана Гентош

Читець 3.

За нашу мову солов'їну,
За незалежність і народ,
За процвітаючу Вкраїну
Боровся син і патріот.

Оксана Гентош

Читець 4.

Не встиг усе... Та так вже склалось,
Що ти віддав себе до дна...
Життя трагічно обірвалось,
Як перетягнута струна.

Оксана Гентош

Читець 5.

Тобі ми хочем обіцяти,
Що не відступим в боротьбі.
«І буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі».

Оксана Гентош

Друга сторінка. «За кордоном».

Учень 4. Богдан Стельмах (український поет, драматург, перекладач, автор численних українських пісень) згадував (Львів, 28 березня 1999 р.), що йому пощастило супроводжувати В'ячеслава Максимовича в закордонних поїздках: у Туреччину, на урочистості, присвячені присудженню Мустафі Джемілеву почесного звання професора Сельджуцького університету; в Чехію на гірку дату введення радянських військ; у Словаччину; у місто Пряшів, де живуть русини-українці.

Поета вразила просто дитяча допитливість В'ячеслава Чорновола. Він ставив питань більше, ніж усі разом узяті. У місті Конья В'ячеслав Максимович засипав супровідників десятками запитань: хто, чому, як, для чого? А вже коли їх повели на екскурсію у середньовічне медресе Індже Мінар, то було шкода перекладачів.

У Пряшеві, в українському університеті, його довго не випускали із зали, а він відповідав, відповідав. Так вони побували у тих, хто живе на тій землі понад тисячу років, не маючи історичного зв'язку з Великою Україною, але вважає себе українцем, і розмовляє однією з нами мовою. В. Чорновіл був для них надією, що українці встануть з колін і побудують свою щасливу Батьківщину.

Читець 1.

Коли підсніжник зацвітає
Під теплі подихи весни,
В ці дні до тебе знов прийдемо
Порадитися щиро ми.

Оксана Гентош

Читець 2.

В думках приклякнем на могилі,
Букети квітів принесем.
Попросим: «Дай снаги і сили.
Ми вистояли, ми не вмерем!»

Оксана Гентош

Читець 3.

Щоб в боротьбі нам не схибити,
Як ти нас вчив, як ти нас вів –
Ми будем Господа молити
За друзів і за ворогів.

Оксана Гентош

Читець 4.

За друзів – щоб несли над світом
Високо синьо-жовтий стяг.
За ворогів – щоб впавши квітом
Встеляли наш нелегкий шлях.

Оксана Гентош

Читець 5.

Хоч важко ці роки далися,
Та гордо й радо кажем ми:
«З колін піднялись, не журися,
І стали вільними людьми».

Оксана Гентош

Читець 6.

Ще розцвітемо, дай нам, Боже,
Створити рай на цій землі.
Та нам ніхто не допоможе,
Як не збудуємо самі!

Оксана Гентош

Третя сторінка. «Біографія».

Учень 5. Народився В. Чорновіл в 1937 році у Звенигородському районі Черкаської області, у сім'ї сільських учителів, у страшний час, коли енкаведистська машина знищення працювала день і ніч...

Учень 6. ...Школа, університет, перші кроки в журналістиці, робота у Львові. Перші три роки тюрми у 1967 році за підготовку документальних правозахисних книг «Правосуддя чи рецидиви терору?» і «Лихо з розуму».

Учень 5. Вийшовши на волю, почав випускати нелегальний «Український вісник». У 1972 році – шість років тюрми і три заслання за «антирадянську агітацію». У 1980 році, після відмови публічно зректися своїх переконань, отримав додатково п'ять років. У 1983 році був звільнений достроково. Два роки працював в Якутії – в Україну повертатися заборонили.

У квітні 1985 приїхав до Львова і працював кочегаром. У 1987 році відновив видання журналу «Український вісник».

Учень 6. У березні 1990 року В. Чорновола обрали депутатом Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки і Львівської обласної ради. Через місяць він очолив останню.

Читець 1.

Ніколи він не бив себе у груди.
«Я – патріот!», – на весь світ не кричав.
Усе життя присвячував лиш людям,
Хоч завжди це не кожен помічав.
Ішов і не звертав із півдороги,
І була перед ним одна мета –
Вкраїна рідна із єдиним Богом,
Мов батько й мати, навіки – свята!
Ніяк не міг змиритись із свавіллям,
Права людини завжди захищав.
Не будував до піднебесся вілли,
Не раз харчів ГУЛАГських скуштував.
За правду йшов, за правду і загинув,
Не побоявсь систем і перешкод.
Він був і є Вкраїни вірним сином,
Не все сказав про нього ще народ.

А смерть прийшла підступно і невчасно,
У тихий вечір, в розквіті весни.
Зоря його і по житті не згасне,
У русі був й лишився назавжди.

Богдан Сливчук

Четверта сторінка. «Журналіст».

Учень 7. В. Чорновіл був неперевершеним чарівником публіцистичного жанру. Для нього не було неможливого, а слово було не об'єктом, а суб'єктом самовираження. Він назавжди залишиться совістю і символом української журналістики. Вражала його неймовірна жвавість розуму, гостре слово, образність мови.

Однак писати було ніколи. Як згадував його товариш, багато разів можна було почути, коли він під час якого-небудь «гарячого» засідання молив: «Хлопці, ну давайте завершимо засідання, мені ще статтю писати!» Усі валилися з ніг у готелі, а він – додому, працювати.

Читець 2.

Грайливе небо біля ніг лежить,
Високі гори обернулись в плато.
Любить, повірте, це не значить жити,
Любити – це не значить помирати.
Любити – це злетіти вище хмар,
Любити – це хворіти і не вмерти,
Це неушкодженим пройти через пожар,
Любити – це сміятись в очі смерті.
Любити – це коли з-під ніг земля,
Любити – це до вічності дорога,
Любити – це коли в руках зоря,
Коли ти тут, а серце поруч з Богом!

Ігор Федчишин (Борода)

П'ята сторінка. «Зоряний час – гіркий час».

Учень 8. 1 вересня 1991 року Велика Рада Народного Руху України висунула В. Чорновола кандидатом у Президенти України. Це був його зоряний час – «за» проголосувало більше 7 мільйонів виборців України (близько 100 тис. у Криму). На жаль, тоді на правому політичному фланзі йому протистояли декілька вчорашніх соратників – Л. Лук'яненко, І. Юхновський... Переміг Л. Кравчук.

Історичний шанс за короткий термін на ентузіазмі та проведенні реформ, як у Польщі і Чехії, на патріотизмі інтелектуалів, як у Литві і Латвії, зробити Україну квітучою державою був упущений – ми приступили до будівництва не української України (як французька Франція, чи польська Польща...), а мафіозно-кланової квазідержави.

Читець 3.

Не раз про це попереджав Кобзар,
Історія не раз це підтвердила –
Лише в єднанні витримать удар

Спроможна наймогуча в світі сила.
А в міжусобицях – це гілочка верби,
Яку як хочеш можна вигинати.
Невже і зараз це не осягли,
Шановні наші хлопці-демократи?
Ви вже втопили у калюжах чвар
Нашу довіру і надію разом,
То хоч тепер спустіться з сизих хмар
І гляньте в очі правді всі одразу.

Ігор Федчишин (Борода)

Шоста сторінка. «Оратор».

Учень 9. «У нього не було слабких виступів, незважаючи на те, що найчастіше це була абсолютна імпровізація, будь то невеликий мітинг у Сімферополі у березні 1998 року чи багатотисячний на Софійській площі в Києві у січні 1997-го.

Після тригодинного виступу у переповненому Сімферопольському українському театрі В'ячеслав Чорновіл, вставши на паркову лавку, без мегафона, зриваючи голос, зміг перекричати “червоних бабульок”. Вони замовкали.

Він був чудовим оратором. На трибуні у нього світилися очі, він ніби заряджався від тих, хто чекав на його виступ, і говорив, говорив, читав записки, встигав їх тут же на сцені сортувати і розкладати по кишенях, зрештою, ні на секунду не втрачаючи думки і не припиняючи свого виступу», – ще один спогад про В. Чорновола Л. Пілунського.

Сьома сторінка. «Між Сциллою і Харибдою. Дорога в нікуди».

Учень 10. Восени 1998 року ліві почали валити уряд. І несподівано В. Чорновіл заявив: «На тлі російської економічної кризи ліві за всяку ціну хочуть ввергнути країну у хаос, але за нами – Україна, її народ». Ось тут-то на В. Чорновола і накинулися свої. Для них цей момент міг стати переломним для торгу, а для нього державні інтереси були вище.

Частина партійної еліти вирішила, що В. Чорновіл – головна перешкода до необмеженої влади. Від Руху треба було мати такого кандидата, який спирався би на чинну владу і вмів з нею торгуватися. Така постановка питання влаштовувала лише заколотників.

Внутріпартійна опозиція мріяла запустити руки у владу за будь-яку ціну. Особливо це стало очевидним після спроб Ю. Костенка потрапити до керівництва парламенту. Розпалене марнославство діячів, які «засиділися на других ролях», – Ю. Костенка, Б. Бойка... і «грошових мішків», що стояли за ними, почали процес «розгойдування партійного корабля».

Читець 4.

Усі в житті ми вибору підвладні.
Від цього нам нікуди вже не дітись,
Таке життя. Хапаємося жадібно
За його руку, ми, Христові діти.
Але біда вся наша лиш у тому,

Що ми не можем знести велич друга.
І от тоді ми грішимо душею
Й хапаємось, на зло, за зовсім друге.
А вибір не прощає це сумлінню
І руку подає комусь із третіх,
Неначе хоче нам післать прозріння,
І помирить і друзів, і поетів.
Нам б об'єднатись та могучим словом
Донести правду і не дати зазнатись
Тому, хто в бій устав за рідну мову,
Не дати йому в друзях обізнатись.
А хто буде? Хіба це суть міняє,
Хіба це шкодить завтрашньому ранку?
І найтемніша ніч не подолає
Яскравий промінь неминучого світанку!

Ігор Федчишин (Борода)

Восьма сторінка. «Людина».

Учень 11. У нього було хворе серце. Важкий інфаркт неможливо було приховати від власного серця: голодовки, 15 років таборів, заслання.

Останні місяці метався по всій країні.

Якось у Бахчисараї відмовився від традиційної філіжанки кави.
«Серце?» – запитали його. – «Ні! Не засну!»

Як же сильно боліло це серце? Скільки незгод, страждань і тортур перенесло воно, головна з яких – зрада вчорашніх соратників.

Читець 5.

Сміється з нас Європа, та до сліз,
Немовби не відтіть ростуть в нас руки,
Впряглися всі у тяжелезний віз,
Замість коліс – мужі, як лебідь, рак та щука.
...О, Господи! За що ти їх скарав?
Невже в дитинстві билися до полу?
Спішли їм розум! Забери, добав!
А вже тоді пускай їх до престолу.
Допоможи, Всевишній, споможи
Той віз тягнути через ті руїни,
В які мужі за кілька літ змогли
Із саду обернути Україну!

Ігор Федчишин (Борода)

Дев'ята сторінка. «Епілог».

Учень 12. 25 березня 1999 року... Місце загибелі В'ячеслава Максимовича. «До дорожнього знаку “перехрестя” прив'язаний портрет і лежать квіти. Навколо від вітру коливається море озимої пшениці, що набирала зелені. Мовчазно похитуються ще голі дерева придорожніх посадок, і тут же, на обочині, лежить перемішана з придорожньою землею пшениця... Пшениця, якою була навантажена та сама, Богом проклята

вантажівка. Сліди гальмівного шляху, осколки скла, маленькі дзеркальні квадратні уламки фар.

Того вечора друзі стояли і плакали. Уже немолоді чоловіки, які багато чого бачили і багато кого втратили... Плакали і не соромилися – бо втрачали того, хто вів до світла. Вів і майже вивів...»

Читець 6.

La strada, як шабля врубалася в ніч...

*Де ж гальма? –
розіб'юсь об зорі!..*

Іван Драч

Як сяде наймит за кермо «КамАЗа»,
І рушить наймит в лютовбивчу ніч;
Роззявить пашу врага автобаза:
«Давай, братуха, дуй! дави! каліч!»
А тут і днів замало, й куці ночі,
І крутиш вічні жорна, як вітряк;
Ще й друзі, мов примхливі тамагочі:
І те їм не таке, й таке – не так.

Аж трусяться. І Рух трясуть, як грушу, –
Ану ж таки посипляться грушки!..
А це ж вони його стражденну душу
Обтрушували в латані мішки...

І чесні всі, і не для себе хочем,
А бачиш, брате, як це вийшло в нас:
La strada в ніч не шаблею блискоче,
La strada в ніч гуркоче, як «КамАЗ».

А як в раю варшавським, пане после,
Душа розквітла чується тепер,
Коли роздор своїм залізом гострим
Його життя надвоє передер?
Як вам усім, шановні й нешановні?
Мотори негальмованих коліс,
Коли пливуть уста його безмовні
Дніпром розпуки в Чорне море сліз?..

Мовчіть, мовчіть – він не таїть образи,
Лиш кожному мов каже: «Не забудь,
Що в автопарках ворога «КамАЗи»
Стоять напоготові й ночі ждуть».

Тож діймо так, щоб Рух перепинити
Не смів ні ниций раб, ні куций час.
А він безсмертний, крізь гранітні плити
Дивитиметься з вічності на нас.

Богдан Стельмах

Учитель. Про В'ячеслава Чорновола та про його феномен ще напишуть десятки книжок. Вийдуть друком його статті, політичні звернення, есе та монографії, унікальне листування...

До речі, чи знаєте ви, що створений фонд В'ячеслава Чорновола, президентом якого була його дружина – нині, на жаль, покійна, відома українська поетеса Алена Пашко. В 1969 році на засланні вони одружилися. З того часу були підтримкою один для одного.

Якось Алена Пашко сказала: «Колись думала: коли буде український прапор, тризуб, можна буде співати гімн, – вже буду щаслива...» Так думало багато ширих українців...

Вона померла незадовго до 13-ї річниці смерті чоловіка – 20 березня 2012 року.

Читець 1.

Розбився годинник розсипалися хвилини чорним
Намістом по інших вимірах і часах
У наступне тисячоліття.
Виліплюю
Обеліск
Пам'яті.
Синичка у леті торкнула свічку своїм крилом...
Понесла мій вогник до Тебе.
Довга дорога від олжі від злоби від заздрости до каяття
Потім буде запізно...
Як їм про це сказати
Вони пошили сорочки із твого Прапора
Щоб оберекти своє тіло в якому зотліла душа.
В ту ніч лелеки поверталися додому
Лилики шугали над полями
Я чекала тебе востаннє.
Мої слова так довго чекали Божого милосердя
Щоб вирватися зойком з каторги мовчання.

Алена Пашко

IV. Підбиття підсумків

Учитель. Сьогодні ми перегорнули ще кілька сторінок нашої історії і вкотре переконалися, що українці – це вірні сини і дочки свого народу, талановиті політики, митці, справжні богатирі, спортсмени та винахідники, майстри слова.

Вивчаймо В. Чорновола уважно, – і ми, сьогоднішні, багато що переосмислимо.

У багатьох випадках знайдемо відповідь на те, як жити далі, куди прямувати, чого стерегтися. «В'ячеслав Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував; говорив, що думав, – думав, що говорив. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до Моральної Людини, до Бога; і там, у таборах, і тут, у новій і ще не оформленій реальності».

Отож, нехай Бог допоможе і нам з вами зрозуміти В'ячеслава Чорновола.

Себто зробити те, що нам не вдалося зробити за його життя.

Тож пам'ятаймо тих, хто все життя своє поклав на вівтар служіння Батьківщині!

Україна стала незалежною понад 20 років тому, та бачимо, що попереду ще стільки невирішених справ, проблем, суперечок!.. Гірко, що досі зневажають українську мову, що запросто оголошують героїв «негероями», що чинять безчинства щодо нашої самобутності, шматують Конституцію, захищають злочинців і знищують патріотів...

Ми повинні знати! Знати, щоб перемагати завжди! Ми – українці, а не хохли, ми – нація з одвічним корінням. Наше завдання – пам'ятати уроки історії, вчитися на помилках і творити майбутнє, яким би гордилися ті, хто за нього боровся, страждав.

Учениця.

Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці:
Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми, українці, забули, що ми – українці?
І що в нас є душа, повна власних чеснот і щедрот,
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в'ється,
І що ми на Вкраїні – таки український народ,
А не просто юрба, що у звітах населенням зветься.
І що хміль наш – у пісні, а не у барилах вина,
І що щедрість – в серцях, а не лиш у крамничних вітринах.
І що є у нас мова, і що українська вона,
Без якої наш край – територія, а не Вкраїна.
Я до себе кажу і до кожного з вас: – Говори!
Говорімо усі, хоч ми й добре навчилися мовчати!
Запитаймо у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати?
Запитаймо й про те, як ми дружно дійшли до буття,
У якому свідомості нашій збагнути незмога,
Чом солодшим од меду нам видався чад забуття
Рідних слів, і пісень, і джерел, і стежок від порога?
Українці мої! То вкраїнці ми з вами – чи як?
Чи в «моголах» і вмерти судила нам доля пихата?
Чи в могили й забрати судилось нам наш переляк,
Що розцвів нам у душах смиренністю «меншого брата»?
Українці мої! Як гірчать мені власні слова...
Знаю добре, що й вам вони теж – не солодкі гостинці.
Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.
Я вже й сам ладен мовить: «Воно тобі треба?.. Стерпи!»
Тільки ж хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво:

Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи?
Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?
То хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря,
І хіба не зотліє на тлін українство між нами,
Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря
Ми і досі спокійно себе відчуваєм хохлами?
Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил.
Можна жити й хохлом, і не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо нахилить до ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Вкраїна?..

Віктор Баранов

Учитель оголошує учням домашнє завдання: а) підготувати повідомлення про творчу діяльність В'ячеслава Чорновола; б) укласти добірку крилатих висловлювань В. Чорновола; в) укласти добірку висловів відомих людей про В. Чорновола.

Наталія ЛИСАК,
учитель української мови і літератури
Хімчинської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів
Косівської районної ради

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ЛИЦАР НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Урок-історичний портрет. 5–9 класи

Мета уроку. Ознайомити учнів із життєписом В. Чорновола, допомогти усвідомити його місце і роль в історії України; розвивати вміння школярів аналізувати почуте, створювати власні висловлювання, систематизувати інформацію; формувати національну свідомість, виховувати почуття гордості за справжніх синів України, усвідомлення важливості жертвовної любові та цілеспрямованості для утвердження людини на землі.

Тип уроку. Урок засвоєння нових знань, формування умінь і навичок.

Обладнання. Портрет В. Чорновола, фотовиставки «Він був пророком у своїй Вітчизні», «Щоденник українського лідера».

Основні поняття й терміни. Лідер, пророк, лицар, ідеал, Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), Українська Гельсінська спілка (УГС), Народний Рух України (НРУ), засоби масової інформації (ЗМІ).

Епіграф. Я би вибрав життя, яке прожив.

В'ячеслав Чорновіл

Проблемне питання. Чи погоджуєтесь ви з думкою В. Чорновола про те, що його життя пройшло марно?

Хід уроку

I. Організація класу

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Є люди, що не полишають у пам'яті жодних згадок – були та й нема. Зате життя нас нагороджує великою кількістю людей-зірок, які не гаснуть у нашій пам'яті, які живуть, які зігрівають своїм теплом, своєю мудрістю, нагадуючи кожному, хто ми, що ми, чому ми, куди ми... До таких світлих, незабутніх постатей належить В'ячеслав Максимович Чорновіл – великий син України, який загинув 25 березня 1999 року в автокатастрофі на шосе під Борисполем за нез'ясованих обставин.

24 грудня 2012 року йому виповнилося б 75. В'ячеслав Максимович був видатним державним та громадським діячем, борцем за незалежність, лідером Народного Руху України, журналістом, народним депутатом Верховної Ради України.

III. Повідомлення теми і мети уроку

На екрані висвітлюються тема, мета, основні поняття і терміни, епіграф уроку. На дошці – проблемне питання.

Сьогодні ми стоїмо перед В'ячеславом Чорноволом, якому посмертно присвоєно звання Героя України. Стоїмо як перед пророком нації, лицарем свободи, якого, за словами В. Журавського, «не любили за любов до України». Тож віддаймо глибоку шану цій великій Людині, запалімо свічку пам'яті і вшануймо його хвилиною мовчання.

Хлопець і дівчина в національних костюмах запалюють свічку і стають біля портрета.

Хлопець.

В великих людях – вільний дух,
До тіла людського прикутий.
Їх вабить крила розгорнути,
Їх кличуть простір, воля, рух...

Дівчина.

Життя для них – це боротьба,
Вони родилися для чину,
Розкуть закуту Україну,
Звільнити вічного раба.

Олександр Олесь

Виходить дівчина-Україна.

Дівчина-Україна.

Я горда доньками й синами,
Що через тюрми і залізні ґрати
Сміливо ворогам у вічі
Правду не боялися сказати.
Не брали їх ні люті муки,
Ні кулі з ніг їх не збивали,

Вони до щастя і свободи
Шлях нелегкий проторували.

Любов Піцун

Учитель. Погортаймо сторінки тернистого, але славного життя В. Чорновола. Там знайдемо відповіді на питання, які хвилюють нас і сьогодні.

IV. Опрацювання навчального матеріалу

Учні працюють в групах, презентуючи міні-проекти.

Міні-проект «Дитинство та юність В'ячеслава Максимовича Чорновола. Умови формування світогляду українського громадського діяча та політика».

Учні розповідають про періоди дитинства та юності В'ячеслава Чорновола.

Узагальнювальна співбесіда.

- Де і коли народився В'ячеслав Чорновіл?
- Ким були його батьки?
- Чому сім'ї доводилося переїжджати з села в село?
- Що ви дізналися про навчання В. Чорновола?
- У яких умовах формувався громадський діяч і політик?

Учитель. Як бачимо, В'ячеслав Чорновіл ще в юнацькі роки вирішив стати на шлях активної боротьби за незалежність України.

Міні-проект «Активна громадська діяльність В'ячеслава Чорновола».

Учні розповідають про основні етапи громадської діяльності В'ячеслава Чорновола.

Узагальнювальна співбесіда з використанням методичного прийому «Займи позицію».

– Чому переслідування і репресії не зупиняли журналіста В. Чорновола?

Міні-проект «Випробування чужиною».

Учні розповідають про етапи невольницького життя В'ячеслава Чорновола.

Узагальнювальна співбесіда з використанням методичного прийому «Мікрофон».

Життя В'ячеслава Чорновола примусило замислитись _____; викликало у мене _____; вразило _____.

Учитель. Тричі судив В. Чорновола комуністичний режим. За його плечима 15 років концтаборів. Із зав'язаним ротом і руками В. Чорновіл залишався «генералом духу». Попри всі спроби зламати лицаря свободи, це нікому не вдавалося. Він ніколи не каюся і не зрікався своєї ідеї – Української незалежної держави.

Міні-проект «В'ячеслав Чорновіл – ідеал народного лідера».

Учні розповідають про етапи державотворення та вияви вшанування діяльності В'ячеслава Чорновола.

Узагальнювальна співбесіда з використанням методичного прийому «Асоціювання».

В'ячеслав Чорновіл – лідер – духовна сила – особистість – благородність вчинків – альтруїзм – самопожертва...

Міні-проект «Знищення лицаря свободи».

Учні розповідають про останні дні життя та обставини загибелі В'ячеслава Чорновола.

Учитель. В'ячеслав Чорновіл не став Президентом України, але став її Героєм посмертно. Його вбили в русі – у дорозі, на шляху до тієї іншої України, за яку він платив здоров'ям і життям. Сталось так, як і передбачав: «Я би хотів померти швидко і в русі». Як наврочив...

Ця рана ніколи не загоїться. В'ячеслава Чорновола вбито жорстоко і підступно, після тривалої психологічної облоги. Убито, як убивали всіх її національних провідників: Івана Мазепу, Симона Петлюру, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського, Степана Бандеру, Василя Стуса...

На В. Чорновола вороги полювали все життя. Його переслідували за палку любов до України. Затуляли рота, виривали з рук перо, арештовували, морили голодом, погрожували. Стрільбу вели з різних боків. Його хотіли купити, але він не купувався. Його хотіли налякати, але він не боявся. У нього хотіли відібрати партію – ту партію, яку він створив кров'ю своєю, – НРУ, і коли це не вдалося, вони вирішили відібрати у нього життя.

«Чорновіл... Чорний Віл – чорний від поту, від туги безпросвітної. Перший помічник у тяжкій роботі, перша надія у далекій дорозі – мудрий хтось колись побачив у роду Чорноволів такі риси і нарік його цим прізвиськом, що пізніше стало його прізвищем, а ще пізніше – символом українства», – писав про В'ячеслава наш земляк Богдан Томенчук.

Створення історичного портрета В'ячеслава Чорновола з використанням методичного прийому «Групування».

V. Рефлексія

Обговорення проблемного питання уроку: «Чи погоджуєтесь ви з думкою В. Чорновола про те, що його життя пройшло марно?»

VI. Підбиття підсумків уроку

Учитель. Дорогі діти, пам'ятайте, що ви творці майбутнього України. Думайте про те, яку сторінку ви впишете у літопис рідної країни. Ідіть дорогою правди, гідності, плідної і невтомної праці. Любіть свою Україну, віддавайте їй розум, серце і душу. Цінуйте патріотизм і самопожертву В'ячеслава Чорновола, який віддав своє життя за незалежність України.

Учень.

Він перший піднявся. Він перший промовив.

І перший поклявся за рідну мову,

За рідну Вітчизну, за тризуб і прапор

Він перший почав «Ще не вмерла...» співати.

В тюремних застінках, в заслання етапах

Як довго ж кати його стали вбивати!

Вони полювали на нього повсюди,
Хоча, як дивитись, не звірі то – люди.
Цькували всякчас, бруд на голову лили,
Але не зламали його й не скорили.
Він перший устав і підняв в небо сине
Твій прапор, гордися, моя Україно!
Він перший пішов і в могилу героєм
Нової держави і рідную мову
Вже чує без утисків з світу другого:
«Хвала Україні! І слава герою!»

Ігор Федчишин (Борода)

Учитель. І стоятиме В'ячеслав Чорновіл на п'єдесталі народної шани.
Допоки цей білий світ і сонце над нами.

Любов ПІЦУН,
учитель української мови та літератури
Бурштинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3
Галицького району

**«ТІЛЬКИ ТИМ ІСТОРІЯ НАЛЕЖИТЬ,
ХТО СЬОГОДНІ БОРЕТЬСЯ Й ЖИВЕ...»**

Позакласний захід-інсценізація. 5–9 класи

Мета заходу. Ознайомити учнів з віховими епізодами життєпису В'ячеслава Чорновола; сприяти розвитку пізнавального інтересу, прагнення з'ясовувати, доводити, міркувати; виховувати повагу до минулого нашого народу, до людини.

Епіграф. Я єсмь, Вітчизно, як і ти, –
Єси на всевіки і віки...

Василь Стус

Сценарій заходу

На екрані демонструються відеофрагменти з історії українського державотворення. Звучать запис ходи годинника та слова диктора із поезії Василя Симоненка.

...Годинник бідкався: «Здоров'я препогане,
А що ж то скоїться, як цокать перестану?
Це ж час зупиниться!
І Всесвіт пропаде!
Ой-ой, біда! Рятуйте мене, люди!
Без мене ж і для вас життя не буде!»
Давно Годинник той лік часу не веде,
А час іде!

Учитель. Для багатьох видатних постатей історії України доля Вітчизни була і є не просто частиною життя, а осереддям.

Задля вільного життя народу жертовно ішли на випробування, тортури, навіть на смерть...

Минають епохи, віки, десятиліття... Час іде, а тема боротьби за національну гідність, рідну мову, права людини стає все актуальнішою. Тому Господь і посилає на землю пророків, які будять свідомість народу, закликають до кращого, гідного життя!

Назвіть імена відомих постатей України, які зробили великий внесок у розбудову Української держави.

Учні називають імена видатних українців, на екрані демонструються портрети Ярослава Мудрого, Дмитра Вишневецького, Петра Могили, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, В'ячеслава Чорновола.

Учитель. Є дуже цікава книга «Усі видатні постаті історії України». Цей довідник містить відомості про видатних українців, а також основні факти з їх життя і діяльності. На сторінці 281 уміщена автобіографія В'ячеслава Чорновола – політичного лідера, активного учасника українського державотворення.

На екрані демонструються фотографії із життя і діяльності В. Чорновола.

Учитель (демонструє книжку Богдана Томенчука «Він був пророком у своїй Вітчизні»). У книжці «Він був пророком у своїй Вітчизні» автор пише: «Україна для Чорновола була найдорожчим. А він ким був для України? Ми ще не скоро осягнем...»

Учні зачитують уривки із книжки, що розкривають віхи життєпису В'ячеслава Чорновола.

Учениця.

Ми в світ прийшли успадкувати славу,
Діла і думи, й чесні мозолі,
Батьків велику полум'яну справу,
Що захистила правду на землі.
Нам не дрімать на тихому причалі,
Не вилить в кімнатній тишині
Свої дрібненькі втіхи і печалі
В меланхолійні вірші і пісні.
Нехай серця не знають супокою,
Хай обганяють мрії часу біг,
І наша юність хай буде такою,
Щоб їй ніхто не заздрити не міг!

Василь Симоненко

Учень 1 (зачитує уривок із автобіографії В. Чорновола). «Я, Чорновіл В'ячеслав Максимович, народився 24 грудня 1937 р. в селі Єрки Звенигородського району Черкаської області у вчительській родині. Родина піддавалася переслідуванням з боку комуністичного тоталітарного режиму. У 1937 р. був арештований і загинув у в'язниці рідний брат мого батька –

Петро Йосипович Чорновіл. Зазнавав переслідувань і батько. Нашій родині довелося переїжджати із села в село, змінюючи місце роботи.

У 1955 році я закінчив із золотою медаллю середню школу в селі Вільховець й вступив на факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, який закінчив з відзнакою в 1960 році. Ще під час навчання в університеті в мене сформувалися антиімперські, антикомуністичні переконання. Коли приїжджав на канікули додому, то пробував говорити з батьками на вільнодумні теми. Це їх трохи лякало. Не можу сказати, що за це мене дуже лаяли, але завжди батько турбувався: до чого ж це призведе? Особливо тоді, коли в 1957 р. я був змушений на рік перервати навчання в університеті після публікації у факультетській газеті про моє “нестандартне мислення”.

Навколо мене гуртувалася спрагла до знань, небайдужа до української культури й мови робоча молодь. Моє вигнання для батьків було трагедією, тому що вони були налаштовані на моє успішне навчання і майбутню кар’єру вченого, а отут раптом я опинився десь у Донбасі. Але все цього разу обійшлося. Я привіз до університету підшивку газети з моїми статтями, мене допустили до іспитів, і я здав їх екстерном за пропущений рік. Під час випускного вечора в університеті пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя буду боротися за Україну».

Учитель. Богдан Томенчук пише: «...Він ще замолоду поставив собі за мету – Українська соборна держава, і крок за кроком, тюрма за тюрмою, стаття за статтею, книга за книгою – до цієї мети ішов».

Учениця декламує вірш Василя Стуса «Сховатися од долі не судилось».

Учитель. «Золотий медаліст, без п’яти хвилин аспірант, блискучий журналіст стає на “ти” зі своєю долею і йде на “ви” із системою. Кадебісти вісімдесятих, певно, не вибирали епітетів на адресу своїх колег по ремеслу із шістдесятих, котрі не вгамували молодого-зеленого Чорновола тоді, коли він ще не став речником руху опору, поки не вибухнула потужним протуберанцем видана на Заході його книга “Лихо з розуму”, поки не сформувався виважений і вибуховий водночас політик, який сформував діяльну та результативну силу за собою», – читаємо далі рядки з книги Б. Томенчука.

Учениця.

Чого вдивляєшся так пильно й підозріло
У тих, хто сумніви свої явля на людях сміло?
Якщо ти дійсно служиш правді, а не злу –
Чому ж у щирості вбачаєш крамолу?
При людові не стане ворог дерти,
Бо тільки добрий друг бува завжди одвертим,
Ти краще придивляйся, як належно,
До тих, хто мислить і говорить обережно.

Василь Симоненко

Учень 2. За книгу «Лихо з розуму», видану в Парижі у жовтні 1966 р., 15 листопада 1967 р. В. Чорновіл засуджений Львівським обласним судом.

Вдруге засуджувався за «антирадянську пропаганду» у 1972 р. Втретє – за новим сфабрикованим звинуваченням у 1980 р.

Учень 3 (*зачитує уривок із автобіографії В. Чорновола*). «Перебираючи в пам'яті тюремні роки, пригадую, як було важко в перші дні після першого арешту. Мене кинули в камеру смертників. Хотіли відразу зламати. Але мене не можна було зламати, адже я вже тоді написав свої книги “Правосуддя або рецидиви терору” і “Лихо з розуму” – про те, як хтось ламався, а хтось вистояв. Уже пізніше тюремники не раз говорили в'язням: “Що? Навчилися у Чорновола?” “Ні, зламатись я не міг”».

Учениця.

Весь обшир мій – чотири на чотири.
Куди не глянь – то мур, куток і ріг.
Всю душу з'їв цей шлак лілово-сірий,
Це плетиво заламаних доріг.
І далі смерти – рідна батьківщина!
Колодязь, тин, і два вікна сумні,
Що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі, ніби дві жарини –
журливі очі вставлено. Це ти,
о пресвята моя, зигзице – мати!
До тебе вже шляхів не наплати
І в ніч твою безсонну не знайти.
Та жди мене, чекай мене. Чекай,
Нехай і марне, але жди, блаженна,
І Господові помолись за мене.
А вмеру – то й з того світу виглядай.

Василь Стус

Учень 5 (*зачитує уривок із книжки Б. Томенчука*). «Його ім'я переказували пошепки з двору в двір, з душі в душу, з серця в серце у сімдесятих. Воно звучало голосніше і на сторінках газет у кінці вісімдесятих. Воно вознеслось надією на малих і великих вічах на початку дев'яностих. Він став депутатом Верховної Ради, управляв областю, очолював партію, видавав газети і був надійним осердям національно-демократичних сил. Сьогодні згадуємо його, як видатного українця, який усупереч багатьом істинам став пророком у своїй Вітчизні».

Учитель. Ви підготували вислови В. Чорновола і вислови про нього. Які з них допомогли вам збагнути: яким він був і є у нашій світлій пам'яті?

Учні зачитують та коментують або обговорюють крилаті вислови В'ячеслава Чорновола та вислови відомих людей про нього.

Звучить запис цокання годинника. Читці у вишитих українських сорочках зачитують уривки із поезій Василя Симоненка.

Читець 1.

Минуле не вернуть, не виправить минуле,
Вчорашнє – ніби сон, що випурхнув з очей.

Як луки навесні ховаються під мулом,
Так вкриється воно пластами днів, ночей.

Читець 2.

Але воно живе – забуте й незабуте, –
А час не зупиняється, а молодість біжить.
І миті жодної не можна повернути,
Щоб заново, по-іншому прожити!

Читець 3.

Нашої заслуги в тім не бачу,
Нашої не знаю в тім вини,
Що козацьку бунтівливу вдачу
Нам лишили предки з давнини.

Читець 4.

Бо коли закохані в минуле,
Прокуняєм свій великий час,
Наша лінь нікого не розчулить,
Слава ж та відмовиться від нас!

Читець 5.

Спогади докучливі, як нежить,
Що тій славі принесуть нове?
Тільки тим історія належить,

Усі.

Хто сьогодні бореться й живе!
Учні виконують Державний Гімн України.

Любов ЛЮБЧИК,

учитель української мови і літератури
Української школи Святого Володимира міста Париж

НЕ ЗОРІ ПАДАЮТЬ ІЗ НЕБА – ЗІРКИ ІДУТЬ У НЕБЕСА...

Година національної гордості. 5–9 класи

Мета заняття. Ознайомити учнів із життям Героя України В. Чорновола, підвести їх до усвідомлення його місця і ролі в історії України; формувати національну свідомість, почуття гордості; виховувати активну громадянську позицію, відповідальність за долю України.

Обладнання. Тематична виставка літератури, світлини В'ячеслава Чорновола і Атени Пашко, мультимедійна система, уривки документальних стрічок «Дорога В'ячеслава Чорновола», «Обличчя української історії. В. Чорновіл».

Епіграф. Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи. І якби довелось починати все спочатку і вибирати, я б обрав життя, яке прожив.

В'ячеслав Чорновіл

Хід заняття

Учитель. Уже стало доброю традицією присвячувати перший урок у навчальному році тим історичним постатям, котрі горіли ідеєю незалежності України, марили свободою українського народу, ставлячи на терези власні сили, здоров'я, а дуже часто – життя. Таким був і В'ячеслав Чорновіл – патріот, борець, політик. Переживши заслання, він не тільки горів долею рідного краю, а й запалював цією ідеєю віри в Україну серця інших.

Читець 1.

Я голову схиляю до землі,
Яка ростила патріота – сина.
За всі слова, за всі твої думки
Тобі понині вдячна Україна.

Роман Дутка

Читець 2.

Для тебе неба синього блакить
Подарувала невблаганна доля.
Та поки сонце в небі ще горить,
Ти в пам'яті у нас – і ми з тобою.

Роман Дутка

Читець 3.

Сади ще зацвітуть не раз,
І зорі падатимуть з неба.
Та тільки не впаде зоря,
Що в небесах горить для тебе.

Роман Дутка

Учитель. Є люди, як зорі. Вони погаснуть, а світло від них ще довго-довго блукатиме закутками нашої пам'яті, нагадуючи кожному, хто ми. В'ячеслав Чорновіл – відданий син України, її щирий патріот. На вашу думку, хто такий патріот сьогодення і які риси йому притаманні?

Школярі висловлюють свої думки.

Читець декламує вірш Богдана Сливчука «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учень 1. В'ячеслав Максимович Чорновіл народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки на Черкащині в родині вчителів. Після закінчення школи вчився на факультеті журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, працював на радіо, телебаченні, редактором газет.

Учень 2. Тоді ж став одним із організаторів та активістів національно-визвольного руху «шістдесятників», що протистояв тоталітарному режимові, виступав за відродження України.

У 1965 році в кінотеатрі «Україна», під час перегляду стрічки «Тіні забутих предків» С. Параджанова, В. Чорновіл разом із І. Дзюбою та В. Стусом повідомив аудиторії про таємні обшуки та арешти серед інтелігенції. Заворушення, що виникло в залі, придушене співробітниками Комітету Державної Безпеки (КДБ).

Учень 3. У квітні 1966 року, виступаючи у Львові на судовому процесі над своїми однодумцями – братами Михайлом і Богданом Горинями, він зробив ще один мужній крок: відмовився давати свідчення, оскільки судові слухання не є законним. За цей вчинок його засудили до трьох місяців примусових робіт.

Учень 4. Того ж 1966 року він уклав збірку «Лихо з розуму». Рукопис книги з відома автора потрапив за кордон. В. Чорновола удостоїли Міжнародної журналістської премії, а Львівський обласний суд «нагородив» автора по-своєму: трьома роками ув'язнення за антирадянську діяльність.

«Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”» – це збірка документів і біографічних відомостей про жертви репресій 1965–1966 рр., видана у Парижі в 1967 році. Ця книга включає біографічні нариси заарештованих українських культурних діячів, уривки з їхніх наукових праць та художніх творів, табірне листування, публічні виступи літераторів.

Учень 5. У 1969 році В. Чорновіл за амністією вийшов на волю і взявся за видання журналу «Український вісник».

У 1972 році в Україні розпочалася нова хвиля арештів дисидентів, серед яких на лаві підсудних опинився і В. Чорновіл. Далі на політика чекали 6 років таборів Мордовії та Якутії.

Читець 1.

Терпи, терпи – терпець тебе шліфує,
Сталить твій дух, тож і терпи, терпи!
Ніхто тебе з недолі не врятує,
Ніхто не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій, і стій – допоки скону,
Допоки світу й сонця – стій і стій.
Хай шлях – до раю, пекла чи полону –
Усе пройди і винести зумій.

Василь Стус

Учень 1. Лише у 1983 році за протестом прокурора Якутії В. Чорновіл звільнений без права виїзду в Україну, а повернувся в травні 1985 року і влаштувався на роботу кочегаром у Львові.

Читець 2.

На Вкраїну дорога моя, на Вкраїну –
Із усіх безнадій і надій.
Чи то в чорну, чи в ясну годину,
Бо там слово моє і мій дім.
На Вкраїну дорога моя, на Вкраїну,
Камениста, тернова – іду все одно.
Людині дано одну Батьківщину –
Серце одно.

Тарас Мельничук

Учень 2. Згодом В'ячеслав Максимович відновив видання журналу «Український вісник», котрий пізніше визнаний офіційним друкованим органом Української Гельсінської спілки, що стала в Україні відкритою опозицією партійного типу.

Учень 3. Видатний політик стояв біля джерел створення Народного Руху України (НРУ), який і очолив з грудня 1992 року.

Упродовж 1990–1992 рр. В. Чорновіл обіймав посади голови Львівської облради і облвиконкому, намагаючись провести в області демократичні перетворення. У 1991 році обраний і до останнього свого дня працював народним депутатом України, обіймав низку керівних посад у різних парламентських комітетах, очолював фракцію НРУ.

Читці декламують вірш Ігоря Федчишина (Бороди) «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учитель. Мабуть, незважаючи ні на що, В. Чорновіл був щасливою людиною. Все життя, у найважчі хвилини випробувань долі, поряд залишалася кохана жінка, щирий друг і порадник, дружина Алена Пашко – українська поетеса, громадська діячка, тендітна і мужня жінка.

Учень 4. Вони познайомилися у квартирі дисидента Івана Світличного, пройшли пліч-о-пліч мордовські табори.

Читець 3.

Зупинюся.
Оглянуся...
Позаду – біль.
Спереду – біль.
У серці – біль.
Аж біло болем заболіло.

Алена Пашко

Учень 5. Багато років Алена Василівна очолювала благодійний фонд імені В'ячеслава Чорновола, сприяла поширенню його спадщини, зокрема десятитомника «Творів». З 1991 року А. Пашко – голова Союзу Українок, багатолітній член Політради і Проводу Народного Руху України.

Учень 1. У ніч з 20 на 21 березня 2012 року Алена Пашко померла у київській клініці «Феофанія», похована на Байковому кладовищі поряд з чоловіком В. Чорноволом.

Читець 4.

Я віруюча.
Ти знаєш, я така віруюча.
Без віри не можу.
Я вірую
У Єдиного Вседержителя і Творця
Мене,
Мого неба,
Моєї землі.
Я вірую
У матір єдину,
Пресвяту,
Пречисту Великомученицю.
Я вірую у синів, посланих Творцем.
Я вірую у невмирущість крові.
Я вірую у свій народ.

Я вірую в тебе.
Я вірую.

Атена Пашко

Учень 2. Під час президентських перегонів у 1991 році В. Чорновіл балотувався на найвищу державну посаду. За підсумками голосування здобув друге місце (23 % голосів).

25 березня 1999 року В'ячеслав Максимович Чорновіл трагічно загинув в автомобільній катастрофі.

Читець 1.

Шістдесятнику ще шістдесят –
Чорноволова мить урочиста.
Ой, як мало в житті було свят!
Простелилась дорога терниста.
Ювілей у театрі Франка,
Добре слово, пісні – Чорноволу.
Чорний штрих клала підла рука,
Через рік впали квіти додолу.

Ольга Дяченко

Читець 2.

Все життя, за етапом етап,
Промайнуло, немов на екрані.
На всій долі – сліди хижих лап,
А вже пишуть сценарій останній.
Там без квітів, нема глядачів,
Нічна сцена із чорним «КамАЗом»,
Понад шляхом примари сичів
Поодинці лякатимуть й разом.
Чорновіл, подолавши Сибір,
У польоті згорівши трагічно,
Серце стерзане кинув до зір,
Щоб сіять над Україною вічно.

Ольга Дяченко

Читець 3.

Бузи, вулиці міст різних, сіл.
Як набат, озоветься нетлінно.
«Стус, Литвин, В'ячеслав Чорновіл,
Скільки ще синів, дочок, Україно?!»
Хто зупинить шалений «КамАЗ»,
Чий автограф запікся на крові?!
Чорновіл нагадає не раз:
«Україну любіть не на слові!»

Ольга Дяченко

Учитель. У ніч з 25 на 26 березня 1999 року на п'ятому кілометрі автотраси Бориспіль–Золотоноша за загадкових обставин трагічно загинув лідер національних сил України, принциповий політик, правозахисник, невтомний борець, ідеолог Народного Руху України – В'ячеслав Максимович

Чорновіл. Ніхто ніколи не повірить у випадковість цієї смерті, і вбивць не знайдуть – справжніх, а не сліпих виконавців. Раптова загибель В. Чорновола вилилася у скупі рядки Атени Пашко:

«Вони пошили
сорочки
із твого Прапора,
щоб обтерти своє
тіло,
в якому зотліла
душа.
Втрати, ватрти, втрати...».

Демонструються уривки документальних стрічок «Дорога В'ячеслава Чорновола» (2006 р.), «Обличчя української історії. В. Чорновіл» (2004 р.).

Читець 4.

Розбився годинник,
Розсипалися хвилини
Чорним намистом
По інших вимірах
І часах,
В наступне тисячоліття...
Виліплюю
Обеліск
Пам'яті...

Атена Пашко

Учитель. Скільки болю, розпачу, муки і страждання охопило серця сотні тисяч українців. Вони не відразу зрозуміли, кого втратили... Ось спогади побратима Л. Пілунського: «Плакали і не стидалися – ми втрачали того, хто вів нас до світла. Вів і майже вивів... Ми плакали і збирали ту пшеницю. Збирали довго, вибираючи по зернятку з пересохлої придорожньої землі, і кожний загортав у свою хустину. І всі разом збирали у великий селянський мішок – нехай хтось засіє поле. Заколоситься хліб, отяжіє колос, і принесе нові зерна, і виросте новий урожай, і його знову вкинуть у землю, у чорну родючу землю ЙОГО, моєї, нашої України! І так буде...»

Дійсно, так воно було і буде завжди. Дружина В. Чорновола Алена разом з його рідною сестрою Валентиною і сином Тарасом позбирали ті зернинки, засіяли ними поле, а згодом врожай роздали всім областям. Тому з року в рік на українських нивах колоситься Чорноволова пшениця як символ незнищенності і життя.

Читець 1.

Народе мій!
До тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя
Своїм стражденням і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь

І чесно гляну в чесні твої вічі,
І в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Василь Стус

Учень 3. Його самовіддана праця на благо незалежної України, його боротьба за права та свободу українського народу ще за життя відзначені орденом князя Ярослава Мудрого, Державною премією України імені Тараса Шевченка.

У 2000 році В. Чорноволу посмертно присвоєно звання Героя України.

Читець 2.

Люди – прекрасні.
Земля – мов казка.
Кращого сонця ніде нема.
Загруз я по серце
У землю в'язко.
Вона мене цупко трима.
І хочеться бути дужим,
І хочеться так любить,
Щоб навіть каміння байдуже
Захотіло ожити і жить.

Василь Симоненко

Учитель. «Дай, Боже, усім нам так палко любити Україну і вірити в її майбутнє понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелось гірко любити – втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі», – такий заповіт для нащадків залишив В'ячеслав Чорновіл.

Ви станете дорослими, і я впевнена, що оберете вірну дорогу і будете завжди пишатись, що ви – українського роду! Пам'ятайте: кожне наше «я» – частинка України.

Усі.

Народ зрадіє – й переможе
В своїй державі смертю смерть.
Проб'ється парость із насіння
Й здорове наше покоління
Візьме до рук кермо своє.
Ми не загинемо. Ми – є!

Атена Пашко

Любов КРЕГЕЛЬ,
учитель української мови і літератури
Малотур'янської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів
Долинської районної ради

ВІРНИЙ СИН СВОГО НАРОДУ
(Життєвий шлях В'ячеслава Чорновола)
Урок-усний журнал. 8–11 класи

Мета уроку. Усвідомити значення життєвого подвигу В'ячеслава Чорновола для визвольного руху України; розвивати почуття відповідальності за долю своєї держави, прагнення бути свідомими громадянами Батьківщини; виховувати почуття патріотизму, національної гідності.

Обладнання. Портрет В. Чорновола; виставка його літературознавчих та публіцистичних праць, а також публікацій про нього; фотолистівки, що висвітлюють життя та діяльність В. Чорновола; мультимедійна презентація «Його життя – невпинна боротьба: життєвий шлях В. Чорновола»; спогади Т. Чорновола та В. Чорновіл; вишиті рушники, квіти, кетяги калини, синьо-жовті прапорці.

Епіграфи.

«Тільки так!» А як саме?
Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести.

Іван Франко

Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо,
і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути.

В'ячеслав Липинський

Хід уроку

І. Організаційний етап

ІІ. Оголошення теми і мети уроку

Учитель. Історія була жорстокою з Україною. Впродовж багатьох століть український народ не раз піднімався на боротьбу. Море крові пролили наші предки, щоб повернути втрачену державність і невмирущу славу.

У кожного народу є свої історичні постаті першої величини, яких не в змозі прикрити пил віків. До таких велетнів української національної культури, політичної думки і дії останнього століття, безперечно, належить В'ячеслав Чорновіл.

Читець 1.

...Сини України! Згадайте минуле,
Згадайте славетних гетьманів діла,
Змагання народні, – і сонце заснуло
Розбудить, зогріє надія жива!

У нашім минулім – там воля і слава,
У нашім минулім – безсмертні діла.
Цього не украде в нас зрада лукава,
Бо кров'ю Вкраїна все те добула...

Микола Чернявський

Учитель. «Інтелігенція кожного народу, – писав наш незабутній поет Павло Грабовський, – повинна працювати коло свого народу, надіючись тільки на себе, і снага, і слабота в нас самих, вона не тільки сама повинна стояти врівень з найвищими думками віку, але й зробити ті думки по спроможності власністю народу, розкриваючи тим часом і його національне самопізнання... Наша сила в народі. Бо в нас, власне, і нема нічого, крім народу... Як вивід додаю: мусимо бути європейцями на ґрунті українському».

Можна з впевненістю стверджувати, що наведені думки П. Грабовського визначають життєвий шлях нашого сучасника, Людини з великої літери, патріота, політика, державного діяча, публіциста і журналіста – В'ячеслава Чорновола. Хто ж він, що це за людина, яка ладна була віддати життя за Батьківщину?

ІІІ. Опрацювання навчального матеріалу

Учень 1. В'ячеслав Максимович Чорновіл народився 24 грудня 1937 року у селі Єрки Звенигородського району (нині Катеринопільський) Черкаської області у родині сільських учителів.

У радянські часи сім'я зазнала переслідувань. 1937 року заарештовано рідного батькового брата Петра, який не повернувся з ув'язнення. Батьки змушені переїжджати із села в село на Черкащині, змінюючи місце роботи.

Учитель. Після арештів В'ячеслава Максимовича переслідували його сестру Валентину, її звільнили з учительської праці. Постійно викликали на допити, стежили на роботі, шантажували батьків. Тяжкі переживання супроводжували їх усе життя.

Учень 2. В'ячеслав почав читати з чотирирічного віку, тому до школи пішов одразу в другий клас. Закінчив навчання із золотою медаллю і того року вступив до Київського державного університету імені Тараса Шевченка спочатку на філологічний факультет, а з 2-го курсу перевівся на факультет журналістики, мав неприємності через свої погляди. З тим пов'язана майже річна перерва в навчанні. Узявши річну відпустку, їздив на будівництво домни в Жданов (Маріуполь), де працював спочатку теслярем, потім – у виїзній редакції газети «Київський комсомолец». Упродовж місяця склав усі пропущені сесії і 1960 року закінчив університет з відзнакою. Захистив дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка».

Учень 3. З липня 1960 до травня 1963 років В'ячеслав Чорновіл працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді. Почав виступати як літературний критик, досліджуючи творчість Т. Шевченка, В. Самійленка, Б. Грінченка.

У травні 1963 року переїхав до Києва, щоб продовжити наукову роботу з історії української літератури. Відтоді до вересня 1964 року працював на будівництві Київської ГЕС і жив у Вишгороді.

Того року склав кандидатський мінімум, пройшов за конкурсом до аспірантури Київського педінституту, але не допущений до навчання через політичні переконання. Це стало перешкодою до захисту вже майже готової дисертації про публіцистичну творчість та громадську діяльність Б. Грінченка.

Учитель. Започаткував в Україні національно-визвольний рух шістдесятників разом з І. Світличним, І. Дзюбою, Є. Сверстюком, А. Горською, М. Плахотнюком, Л. Танюком, В. Стусом, Г. Севруком та ін. В'ячеслав Чорновіл – один з найяскравіших організаторів та активістів цього руху, виступав за відродження України, її мови, культури, духовності, державного суверенітету, брав активну участь у діяльності Київського клубу творчої молоді (КТМ).

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Йому колись в КГБ присвоїли прізвище – “Невгамовний”. Він мчався в цю політику, він мчався в неї в 60-их роках».

Учень 4. 4 вересня 1965 року разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» виступив з протестом проти арештів української інтелігенції. Далі, звичайно ж, – безробіття, обшуки й допити.

Учень у ролі В'ячеслава Чорновола. «Параджанов рік тому закінчив роботу над фільмом, але рік не випускали фільм на екрани. І от ми домовляємося запротестувати саме на громадському перегляді цього фільму. Ну, Іван Дзюба – член спілки письменників, він зможе добитися до мікрофона, щоб щось сказати нібито про фільм, а я, домовилися, підтримаю його вже з залу. І ось Іван Дзюба бере слово, каже, що фільм чудовий, але він хоче сказати не про це, і повідомляє всім, що почалися політичні арешти, схожі на ті, що були в сталінські часи. Якийсь такий дуже здогадливий кіномеханік включає у кінобудці якийсь такий апарат, який починає свистати, і Івана глушать. Іван сходить із сцени у супроводі Параджанова, який каже: “Ой, Ваня, может быть, не надо, что тебе будет?” Я в цей час піднімаюся – я скраю сидів – і закликаю всіх, хто протестує проти повторення знову терору, тоталітарного терору, встати на ноги на хвилину. Піднімається майже весь зал, хоч публіка була дуже різна».

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Вийшовши з кінотеатру, вони деякий час прогулювались по цьому скверу, а потім довго тут сиділи на лавці і тут очікували арешту. Вони не хотіли розходитися, тому що хотіли, щоб взяли їх не деь по одному вдома, а разом, тут, на людному місці.

Зате вже з наступного дня почалися дійсно справжні репресії. Почалися звільнення з аспірантури, заборона на професію, обмеження в творчості. А через рік після перегляду фільму відбувся вже і справжній арешт».

Читець 2. Цілком таємно. «Центральному Комитету Коммунистической партии Украинской ССР. Специальное сообщение: “Комитетом государственной безопасности проводятся мероприятия по документации провокационных действий Дзюбы и его единомышленников”. Председатель КГБ УССР, Никитченко».

Учень 5. Того місяця за участь у правозахисному русі звільнений з роботи в газеті «Молода гвардія». Але влаштовується літпрацівником у газеті «Друг читача». За відмову давати свідчення на закритому суді братів Богдана і Михайла Горинів В. Чорновола засудили до трьох місяців примусових робіт.

Учитель. Репресії лише посилювали в ньому силу опору: звільнення з роботи прискорило працю над документальним дослідженням «Правосуддя чи рецидиви терору?» (травень 1966 року). Це, мабуть, один із найсміливіших зразків тогочасної української політичної публіцистики. Наступний вирок у листопаді 1967 року – жорстокіший: 3 роки ув'язнення в таборах суворого режиму. Причиною і цього разу виявилася журналістика: В'ячеслав Чорновіл уклав документальну збірку «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”», де подав матеріали про арештованих 1965 року шістдесятників. Після того, як книжку надруковано за кордоном, міжнародна громадськість піднесла голос на захист ув'язнених, і брежнєвські холоуї змушені на це зважати. Отож, дехто з тоді арештованих завдячує В'ячеславу Чорноволу життям.

Інсценізація

Дійові особи. 1. Чорновіл. 2. Слідчий. 3. Два міліціонери. 4. Один у цивільному.

Стук у двері.

Чорновіл. Хто там?

Слідчий. Відчиніть.

Входять два міліціонери.

Слідчий. Ви Чорновіл?

Чорновіл. Так. А я вас не знаю.

Слідчий. Не обов'язково мене знати. Ви заарештовані. Будете давати зізнання. Сідайте.

Слідчий сідає, з обох боків стоять два міліціонери.

Слідчий. Які причини спонукали вас до антирадянської діяльності?

Чорновіл. Я нічого не придумав, я писав правду!

Слідчий. Вся твоя писанина – це фальшиві наклепи на нашу державу!

Чорновіл. Ні, це достовірні факти про знущання над моїми друзями, над народом!

Слідчий (*встає і б'є В. Чорновола в обличчя*). Хто допомагав тобі писати цю брехню, хто твої союзники?

Чорновіл. Все що я написав – це моя особиста думка і реальні факти.

Слідчий (*киває міліціонерам і вони б'ють В. Чорновола*). Повторюю запитання: «Хто твої союзники, хто тобі допомагав писати цю брехню?»

Чорновіл (*встає з підлоги*). Все, що я написав – правда, я це зробив сам, тільки я!

В'ячеслав Чорновіл. «Були репресії. Була й гостра реакція. Ще була ось ця книжка “Лихо з розуму”, за яку мені спочатку дали перший табірний термін, це було ще до “Українського вісника”. Дуже цікаво, що я дістав за цю книгу тюрму від радянської влади, дістав міжнародну журналістську премію

в 1975 році, вже коли сидів в концтаборі і, серед того, за що я дістав Шевченківську премію два роки тому, мало не основним пунктом була книжка “Лихо з розуму”. Різні періоди, різні оцінки».

Учень 6. За написані книжки В. Чорновіл став лауреатом премії для кращих журналістів світу, що захищають права людини, а від Радянського Союзу отримав нове тюремне ув’язнення.

Після звільнення 1969 року з великими труднощами вдалося влаштуватися на роботу. З 1970 року В’ячеслав Чорновіл працював спостерігачем метеостанції в Закарпатті, землекопом археологічної експедиції в Одеській області, вагарем на станції Скнилів у Львові, з 1971 року – у Львівському відділенні Українського товариства охорони природи.

1970 року В. Чорновіл розпочав випуск підпільного журналу «Український вісник», в якому друкував матеріали самвидаву, хроніку українського національного спротиву. Він – організатор, редактор і видавець часопису. Під час відомої страхітної загальноукраїнської «зачистки» 1972 року його знову заарештували – попереду суд і вирок: 6 років таборів і три роки заслання. Це знову суд над журналістом, суд над Словом: Мордовія, Якутія, Чаппанда, боротьба за статус політв’язня, підпільна публіцистика й новий, ще потужніший виток спротиву.

Читець 3. Цілком таємно. «Информирую, что после выхода из заключения “Неугомонный” не оставил свою антисоветскую деятельность. В 1970 году он начал издавать машинописный “Український вісник”. Несмотря на небольшой начальный тираж, журнал широко разошелся в кругах лиц, враждебно настроенных к Советской власти, в том числе ранее судимых».

Учень 7. Відбував термін у мордовських таборах для політв’язнів ЖХ-385/17–А (с. Озерне) і ЖХ-385/3 (с. Барашево). В. Чорновіл був організатором і учасником численних акцій протесту, голодувань, виснажливої боротьби за статус політв’язня. Понад половину терміну провів у ШЗО (штрафний ізолятор) і ПКТ (приміщення камерного типу). «Зеківський генерал» – так назвав нарис про нього письменник Михайло Хейфец. Разом з Борисом Пенсоном В’ячеслав Чорновіл написав книгу «Хроніка таборових буднів» (1975), яку нелегально передано з табору за кордон і опубліковано 1976 року у журналі «Сучасність».

Читець 4. Цілком таємно. «Информирую, что заключенный Черновол, перейдя 10 декабря 1976 года на статус политзаключенного, не является на проверки и построения, не носит нашивку с фамилией, по возможности не надевает арестантскую одежду, не соглашается на стрижку и раздевание для обыска (его стригут и раздевают насильно). Черновол направил в Президиум Верховного Совета СССР заявление, в котором написал, что продолжает считать себя гражданином Украины, но не СССР».

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Навіть в умовах строгого режиму і суворой ізоляції вони боролися. І вони не ділили себе на українців, євреїв, татар. Вони знаходили завжди спільну мову. І батько був генератором цих дій, він був першим, хто ініціював вихід на статус політв’язня. Він був тим, від кого зачиналися основні акції протесту по всіх таборах – починаючи від

Мордовії і закінчуючи Колимою. Він був тою людиною, яку потім Хейфец назвав “зеківським генералом”».

Учень 8. На початку 1978 року В. Чорновіл відправлений етапом на заслання в с. Чаппанду (Якутія), де працював чорноробом у радгоспі, пізніше в Нюрбі – постачальником. Там написав брошуру про боротьбу за статус політв’язня в таборах (1977–1978) під назвою «Тільки один рік». Від рукопису, переданого за кордон, відновлено тільки фрагменти. У 1978 році прийнятий до міжнародного «ПЕН-клубу». 22 травня 1979 року В. Чорновіл став членом Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Читець 5. Несекретка. «Информирую, что заключенный Черновол после окончания срока тюремного заключения был этапирован к месту ссылки: Якутская АССР, Ленинский район, поселок Чаппанда».

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Десь весною 78-ого року, після 6-ти літ ув’язнення в Мордовських таборах, після виснажливого етапу, батькові дозволили приїхати в відпустку на батьківщину. Його тоді, звичайно ж, ні до Києва, ні до Львова не пустили, дозвіл був тільки сюди, до стареньких батьків і сестри на Черкащину.

Українця таки не можна надовго розлучати з своєю землею. Я бачив, як за ці роки він стугувався за своєю батьківщиною. Він порався на пасіці, його, так само як і мене, пообкусали бджоли, пам’ятаю дуже добре. Я пригадую, як ми рубали ті дрова, змагалися за сокиру і добивалися, хто з нас краще зуміє з одного разу розколоти оту вузлаву вербову колоду.

І хоча це ще не була воля, йому треба було вертатися в Якутію, його чекало ще одне ув’язнення, але він тоді був дійсно щасливий. Я не впевнений, чи стільки радості і усміху в його очах ще було хоча б коли-небудь пізніше».

Учень 9. У квітні 1980 року знову заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням (фактично – за опозиційні виступи та за участь у Гельсінській групі). Тримав 120-денне голодування протесту. В останньому слові на суді В’ячеслав Чорновіл звинуватив КДБ і міліцію у фальсифікації та закликав суд не брати участі в змові. Засуджений на п’ять років позбавлення волі. 1983 року звільнений за протестом прокурора Якутії.

Читець 6. Цілком таємно. «Информирую, что в рамках специальных мероприятий, связанных с подготовкой проведения Олимпийских Игр 1980 года, ряду особо опасных государственных преступников были предъявлены обвинения уголовного характера.

Так, Черновол В. М. был осужден к 5 годам лишения свободы по обвинению в попытке изнасилования.

В 1983 году, по ходатайству прокурора Якутской АССР, Черновол был освобожден без права выезда в Украинскую ССР.

Работал кочегаром на заводе стройматериалов».

Учень 10. У травні 1985 року В’ячеслав Чорновіл повернувся в Україну. Зміг улаштуватися на роботу кочегаром у Міськкрембудтресті та школі-інтернаті у Львові. Відновив активну політичну діяльність. Восени 1988 року разом з М. Горинем дав інтерв’ю закордонній журналістці Марті

Коломієць, у зв'язку з чим влада розгорнула кампанію за видворення їх з СРСР. В. Чорновіл і М. Горинь звернулися до урядів усіх держав, щоб їх не приймала жодна країна. Тоді ж звільнений з роботи з політичних мотивів.

Улітку 1987 року В. Чорновіл відновив видання «Українського вісника», редактором та автором якого був упродовж двох років.

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Хтось з відомих російських дисидентів, — здається, Любарський, — колись заявив, що ти не можеш вважатися повноцінним інтелігентом, коли у тебе в трудовій книжці не написано, що ти попрацював кочегаром або двірником. Давайте ж згадаємо — тоді ж по спеціальності працювати літературними критиками, юристами, філософами ніхто з них не міг. Але за відсутність роботи, звичайно ж, грозила стаття кримінального кодексу про дармоїдство, і знаходили вони своє місце роботи, як правило, в таких кочегарках, як ця. Тут батько пропрацював останній свій період до того, як стати головою Львівської обласної ради, прийти вже в велику політику, стати депутатом Верховної Ради України. І отут стояли, в цьому приміщенні, — вони вже зараз демонтовані, зрозуміло — три гігантські котли, в яких прогрівали колись залізобетонні конструкції. Ось можете собі уявити котел, який працює на повну потужність, гуде так, що вуха закладає, перед ним — крісло. І на колінах в батька його чеська друкарська машинка, на якій він отут, прямо на цій роботі, закривши всі двері, друкує “Український вісник”. Потім доводилося сюди приходити комусь з добрих знайомих. Колись приїжджав на велосипеді я, забирав ці документи, забирав ці рукописи, мчався по друкарках, які їх далі розмножували».

Читець 7. Цілком таємно. «Информирую, что в августе 1987-го “Неугомонный”, вместе с бывшими заключенными Гелем и братьями Горынями, восстановил издание журнала “Український вісник”. 7 июля 1988 г. на митинге во Львове зачитал Декларацию принципов Украинского Хельсинкского Союза — по сути, партии, оппозиционной политике КППС».

Учень 11. 11 березня 1988 року з М. Горинем і З. Красівським підписав «Звернення до української та світової громадськості» про відновлення діяльності УГГ. Цього ж року ініціював створення Української Гельсінської спілки (УГС), яку від початку задумав як політичну партію. Був її співголовою, а також співавтором програмних документів, зокрема «Декларації принципів Української Гельсінської спілки», яку оприлюднив 7 липня 1988 року на 50-тисячному мітингу у Львові. УГС стала першою в Україні відкритою опозиційною КППС організацією партійного типу. В'ячеслав Чорновіл обраний одним з трьох робочих секретарів, потім членом виконкому УГС, очолював пресову службу — написав і відредагував понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу, передавалися по радіо «Свобода», а також розповсюджувалися самвидавом.

Читець 8. Олександр Народецький (псевдонім Олекса Боярко): «Говорить “Радіо Свобода” з Мюнхена, перед мікрофоном Олекса Боярко. Новини. Із щотижневої хроніки Львівської Ради Української Хельсінської спілки 13 лютого 1989 р.

4 лютого у Києві, на вулиці Верболюзній, о 17-й годині, КГБісти порозбійницьки напали на членів виконкому Української Хельсинської спілки – Левка Лук'яненка і В'ячеслава Чорновола. Їх заштовхнули у дві різні машини і відправили Лук'яненка до Чернігова, де відпустили, а Чорновола привезли до вокзалу і звідти потягом, у супроводі двох КГБістів, завезли до Львова, де теж відпустили. Два дні, – 5 і 6 лютого, – Чорновіл марно намагався знову приїхати до Києва. КГБісти щоразу затримували його, то не допускаючи до вагона, то знімаючи на першій із станцій із поїзда».

Учень 12. Від часу створення (8–10 вересня 1989 року) Народного Руху України (НРУ) В'ячеслав Чорновіл – член Руху та його Великої Ради, з березня 1992 – співголова, а з грудня 1992 року – голова НРУ.

Учень у ролі Тараса Чорновола. «Активна участь у мітингах, до зриву горла. Йому ж під час тих голодувань тими примусовими годуваннями зірвали повністю слизову оболонку гортані. Але він тим горлом, задихаючись, проводив годинні мітинги, він запалював людей...»

Учень 13. У березні 1990 року В'ячеслав Чорновіл обраний депутатом Львівської обласної ради та Верховної Ради УРСР. Він – один з лідерів радикального крила демократичної частини Верховної Ради – Народної Ради. З квітня 1990 року до квітня 1992 року – голова Львівської обласної ради та обласного виконавчого комітету.

Учень у ролі Тараса Чорновола. «У 90-му році батько обирався і в Верховну Раду, і в Львівську обласну. Йому дуже хотілося, щоб був плацдарм, з якого можна було би почати те, що потім назвали б Незалежною Україною».

Учень 14. Восени 1991 року В'ячеслав Чорновіл був кандидатом у Президенти України (2 місце, 7 420 727 голосів або 23,27 %). У жовтні 1991 року на Великій козацькій раді В'ячеслава Чорновола обрано гетьманом українського козацтва. З квітня 1992 року – на постійній роботі в парламенті України. Народний депутат України двох наступних скликань – 1994 і 1998 років. Керівник депутатської фракції Народного Руху України. З 1995 року – член української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

Учень у ролі В'ячеслава Чорновола. «...Максимальну відповідальність кожного з нас за свої дії. Обіцяємо говорити тільки правду про всіх і про все, що відбувається. Диктатура совісті – єдина з диктатур, що їх визнаватиме наша влада...»

Читець 9. Справа про загибель В'ячеслава Чорновола. «25 березня 1999 року В'ячеслав Чорновіл загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем. Трагедія сталася на 5-му кілометрі автотраси Бориспіль–Золотоноша. Автомобіль Чорновола врізався в «КамАЗ» з причепом, який розвертався посеред шосе. В. Чорновіл і його водій Євген Павлов загинули на місці, прес-секретар лідера НРУ Дмитро Понамарчук був госпіталізований з важкими травмами. Пізніше внаслідок серцевого нападу помер один з трьох пасажирів «КамАЗа».

Соратники В. Чорновола та його син Тарас Чорновіл вважають його загибель політичним убивством.

На місці загибелі встановлено справжній козацький хрест. Поховано Чорновола на центральній алеї Байкового кладовища».

Читець 10.

Як вістря в серце, вість оця, —
Немає Чорновола!..
Немає мужнього борця, —
У жилах кров схолола.
І вже міняються місця
У лідерстві спроквола.
Не той огонь в блідих серцях?
Схилились ясні чола?
Ні, не проникне в душі дроз,
Ні морок тіньових вельмож,
Зневіри повинь люта...
Не зупинити правди рух,
Живе одвічний волі дух,
Що розбиває пута.

Ярослав Дорошенко

Читець 11. В'ячеслав Чорновіл – лауреат Міжнародної журналістської премії ім. Ніколаса Томаліна (1975); лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1996) – за збірки «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книгу «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи в пресі. Премію присуджено у тому числі за твори, раніше інкриміновані як антирадянські. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (1997). Йому присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави (2000, посмертно) – за визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність.

Читець 12.

Здригнулася Мати від сивого Дону до Тиси...
Заплакали зорі... Озався у Києві дзвін.
Там само, де вбито варягами князя Бориса,
Наш гетьман загинув, що прізвище мав Чорновіл.
Ішов до свободи й ніколи не знав відпочинку,
Знав зеківські зони під наглядом у сатани.
Та знову вбивають Гетьманів у ліфтах будинків,
«КамАЗи» вас місять, відважні і гідні сини.
Лелеки летять! Сік буйно нуртує в березі!
Та дике розгублення нині у ріднім краю.
Він хоче сказати, що наша земля в небезпеці,
Що далі на нашу Свободу кайдани кують!
Скажімо за нього! Чому перегризлися друзі?
Чого всі зробилися гіршими за ворогів?
Єднаймося! Працюймо! Та ж він був в постійному русі...
Ще звідти ніхто не вернувсь, куди він відлетів.

Схилім синьо-жовті знамена в жалобі і чола...
Хай буде пером йому рідна земля над Дніпром.
А ми піднесім його Справу ще вище, ніж вчора!
Вкраїна не вмерла! Гряде Чорноволів огром!

Степан Пушик

IV. Підбиття підсумків уроку

Учитель. Ось такий він: незламний, нескорений, вірний своїм переконанням, Людина з великої літери – В'ячеслав Чорновіл. Людина, яку не змогли поставити на коліна, якій не змогли заборонити йти своїм тернистим шляхом до величної мети – незалежної України.

На Чернечій горі, на Тарасовій кручі
Він стояв у весняній розлогості віт,
А внизу шаленів, рвав кайдани ревучий,
Бились хвилі важкі об холодний граніт.
Ця велика ріка, що од віку до віку
Напуває снагою і ліси, і поля,
Вже відчула радіння журавлиного крику –
Приголубила птахів України земля.
І просив він тоді: «Дніпре! Будь мені братом,
Влий наснаги і сили, щоб я вистоять міг,
Як червоних фортець буду стіни лупати,
Як за грати впаду, мов без рук і без ніг».
І просив він тоді: «Будь, Тарасе, зі мною,
Загартуй моє серце, зміцни його дух.
Ми ж таки земляки, ми таки нерозлучні з тобою,
Хай роки і століття між нами у вічність ідуть».
І Дніпро заgrimів: «Все візьми до краплини!»
І озвався Шевченко на високій, як небо, горі:
«Бог у поміч тобі! Хай воскресне з кайдан Україна,
Ждану волю вітають посивілі від дум кобзарі».
І супроти неправд, і супроти фальшивого щастя,
Догматичного тифу він підняв непокірне чоло.
І партійні божки, мов обпечені, враз закричали:
«Це відступник якого іще на землі не було!
Не шкодуйте йому – ні біди, ні тюрми, ні Сибіру,
Бо сягне його клич, наче грім – і до міст, і до сіл!..»
Він же йшов до мети, непохитну, як заповідь, віру
У майбутнє підносив, як Вкраїни зорю, Чорновіл.
І коли зазоріла понад світом яскраво свобода,
І коли Україна розтоптала терновий вінок, –
Він у першій ряду йшов відважно і гордо,
По землі України був твердий його крок.

Василь Олійник

Діти, у ваших руках сьогодення і майбутнє держави. Вам продовжувати шлях В. Чорновола. Йдіть дорогою правди, гідності і невтомної праці на благо і процвітання незалежної України, не осоромте славних прашчурів

своїх, живіть так, щоб життєвий подвиг В'ячеслава Чорновола не був марним.

Ірина ПАВЛІВ,
учитель української мови і літератури
Тужилівського навчально-виховного комплексу
Калуської районної ради

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ПРОВІСНИК ДУХОВНОЇ СВОБОДИ

Година пам'яті. 9–11 класи

Мета заняття. Розширити та узагальнити знання учнів про В'ячеслава Чорновола – національного героя, символу української нації, борця за державну суверенність та соборність України; на прикладі його життєвого шляху поглибити знання про розвиток національно-визвольного руху в Україні на сучасному етапі; формувати високі громадянські якості, гідну громадянську позицію; виховувати патріотизм, повагу до власної історії та видатних борців за краще майбутнє України.

Обладнання. Портрет В'ячеслава Чорновола; мультимедійна презентація життя і діяльності відомого українського політика і громадського діяча; аудіозаписи романсу «Тернова ружа» у виконанні Ніни Матвієнко й тріо «Золоті ключі» та пісні «Україна» Тараса Петриненка, фрагменти з художньо-документального фільму Володимира Онищенка «Той, що пробудив Кам'яну державу».

Епіграф.

Немає в нас бандерівців чи москалів,
східних та західних.
Всі ми – народ України.

В'ячеслав Чорновіл

Хід заняття

Читець 1.

Їй-бо, не знаю, чи люблю
ачи ненавиджу – не знаю:
тобою думи попелю,
благословляючи, конаю –
Вітчизно горя і снаги,
Вітчизно гіркоти і болю.
Сини – для тебе вороги,
а вороги – пророчать долю
твою посмертну. Серед літ –
серед віків, серед прокльонів
криваво крапиться твій слід,
криваво крапиться...

Василь Стус

Учитель. В'ячеслав Чорновіл був незвичайною людиною, але неможливо передати, у чому ж полягала його незвичайність. «Він був запальним і спокійним, неймовірно м'яким і досить жорстким, грізним і добрим, радісним і сумним, але головною його рисою була неймовірна терпимість на фоні феноменальної реакції і гострого язика. Ці несумісні якості якраз і робили його видатним політичним діячем у справах державних, і цілком незахищеним у звичайному житті... Він міг до безмежності терпіти образи, якщо це стосувалося його особисто, але ніколи, якщо це стосувалося України».

Сьогодні хотілося б вшанувати світлу пам'ять цієї Величної Людини, життєвий шлях якої був злочинно обірваний на шляху до справжньої, справедливої України.

Ведучий 1. У непроникному мороці комуністичної системи він вийшов у довгу і нележку путь, і дві зорі світили йому й зігрівали душу – Свобода і Україна. В'ячеслав Чорновіл був найавторитетнішим політичним діячем нашої держави. Він був шанованим і в цілому світі. Належав до надзвичайно багатогранного й талановитого покоління шістдесятників. Разом зі своїми побратимами Василем Симоненком, Василем Стусом, Аллою Горською, Іваном Світличним зробив це покоління символом пробудження, прагнення України до волі. І цього свого вибору В'ячеслав Чорновіл не зрікся ніколи.

Ведучий 2. В'ячеслав Чорновіл є Героєм України – посмертно. Його вбили в русі – у дорозі, на шляху до тієї, іншої України, за яку він платив здоров'ям і життям. Ця рана ніколи не загоїться. Було вбито жорстоко й підступно, після тривалої психологічної облоги, після масового творення облудної громадської думки. Убито наприкінці тисячоліття, кривавого й загрозливого для України. Убито, як убивали всіх її національних провідників – Симона Петлюру, Євгена Коновальця, Степана Бандеру, Василя Стуса.

Читець 2. В'ячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 року (за документами – 1 січня 1938 р.) в селі Єрки Катеринопільського району нинішньої Черкаської, а в той час Київської області, де тоді працювали батьки – сільські вчителі. Батько – Максим Йосипович – походив з козацького роду Чорноволів та й сам, попри голодомори, репресії, хвороби, до старості зберіг величаву козацьку статуру. Хоча на селі не надавали особливого значення родам, історична пам'ять сім'ї сягала кількох поколінь – до часів остаточного закріпачення козаків, коли уярмлене село Вільховець покинув бунтівний Стратін Чорновіл і, пройшовши життєвий шлях аналогічний до Миколи Джері з повісті Івана Нечуя-Левицького, осів у вільній Юрківці (обидва села на Шевченковій Звенигородщині). Мати – Килина Харитонівна (до заміжжя Терещенко) належала до одного з відгалужень славного роду цукро заводчиків і меценатів Терещенків. У Вільховці пройшли дитячі та юнацькі роки В'ячеслава та його старшого брата Бориса (нині покійного) й молодшої сестри Валентини.

Читець 3. 1955 року закінчив Вільховецьку середню школу із золотою медаллю і знаннями, значно вищими від тих, які могла дати сільська школа. Того ж року став студентом факультету журналістики Київського університету.

Читець 4. Саме під час навчання на факультеті журналістики В'ячеслав Чорновіл почав політизуватись. Його, вихованого на гаслах дружби народів, інтернаціоналізму вразило, що в столиці України «вовком дивляться, коли ти говориш українською». У молодого комсомольського активіста зневажливе ставлення до української мови викликало спротив, пробудило почуття національної образи і честі.

Читець 5. 4 вересня 1965 року у кінотеатрі «Україна», що і дотепер працює в центрі Києва, відбулась прем'єра фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Там він разом із Іваном Дзюбою та Василем Стусом влаштував протест щодо арештів українських вільнодумців. За це В'ячеслав Чорновіл звільнений з комсомольської газети «Молода гвардія», де працював.

Читець 6. 30 вересня 1965 року у помешканні В. Чорновола у Вишгороді відбувся перший обшук. Шукали самвидав та інші компрометуючі матеріали – оскільки кількома тижнями раніше почались арешти в Києві та на Західній Україні проти його товаришів – братів Михайла і Богдана Горинів, Івана Світличного, Михайла Осадчого, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза та інших.

Читець 7. Кадебісти вилучили у Чорновола 190 «документів антирадянського змісту». Всі машинописи та фотокопії, не розбираючи змісту, плюс всі дореволюційні видання українських письменників, етнографів, а також... Комуністичної партії Західної України. Дещо з забороненого вдалося заховати. Найцінніше зберігалось в... собачій буді на подвір'ї вчительки А. Лишак у селі Горенці неподалік Києва.

Читець 8. Наступного року В. Чорновіл викликаний як свідок до суду над друзями – написав і поширив протест, відтак звільнений з газети «Друг читача». Це його остання робота за фахом аж до розвалу радянської імперії. Далі він опанував професію техника в Карпатській експедиції АН УРСР, інспектора з реклами, інструктора Товариства охорони природи, копача на археологічних розкопках, кочегара тощо.

Читець 9. За відмову взяти участь у «найгуманнішому процесі» в світі отримав три місяці виправних робіт з утриманням 20 % заробітку на користь держави. Але, за словами тодішніх «правоохоронців», на шлях виправлення не став. Уклав збірник, який приніс йому світову славу, – «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”». Він розійшовся доволі великим як для самвидаву накладом – примірники зокрема надіслані родичам заарештованих, керівникам творчих спілок, у КДБ, ЦК КПУ та по інших офіційних адресах.

Читець 10. 3 серпня 1967-го – другий арешт. Відтак суд – 3 роки колонії. 48 днів голодування, протесту. Адміністрація вимушена частково виконати його вимоги – повернули вилучені документи. Короткий перепочинок і знову боротьба – листами, заявами, відмовою від примусової праці. Кілька разів намагався судитись з наклепниками, які друкували в партійній пресі (іншої ж не було!) пасквілі. Але кожен раз суд знаходив причину, щоб не задовольняти позов політв'язненого.

Читець 11. На свободі знову поринув у боротьбу. Початок 1970 року – одна з чільних віх української журналістики: виходить самвидавний «Український вісник». В. Чорновіл – відповідальний редактор, душа і мотор часопису. «Вісник» можна назвати предтечею незалежної преси, що становив альтернативу державній монополії на інформацію.

Читець 12.

Присмеркові сутінки опали,
сонну землю й душу оплели.
Самоти згорьовані хорали
геть мені дорогу замели.
І куди не йду, куди не прагну –
смерк сосновий мерзне угорі.
Виглядаю долю довгождану,
а не діжду – вибуду із гри.
Аж і гра: літають головешки,
зуби клацають під ідіотський сміх.
Регочу на кутні – буде легше
(а як буде важче – теж не гріх).
Що тебе клясти, моя недоле?
Не клену. Не кляв. Не проклену.
Хай життя – одне стернисте поле,
але перейти – не помину.
Дотягну до краю. Хай руками,
хай на ліктях, поповзом – дарма,
душу хай обшмугляю об камінь –
все одно милішої нема
за оцю утрачену й ледачу,
за байдужу, осоружну, за
землю цю, якою тільки й значу
і якою барвиться сльоза.

Василь Стус

Читець 13. 1972 року В'ячеслав Максимович знову опинився за ґратами, тепер – надовго. Його не міг не зачепити так званий «покіс», коли кадебістська машина зрізала під корінь сотні інакодумців – від марксистів до націоналістів. Мордовська епопея прекрасно описана Чорноволовим товаришем Михайлом Хейфецем. Нарис «Зэковский генерал» – це, певне, найкраще, що написано про український правозахисний і національно-визвольний рух у радянських концтаборах 1970-х років. «Я у своїй неволі вільніший за вас, і життя моє ніби цікавіше й змістовніше. І це більш ніж компенсує всякі невігоди й фізичні труднощі».

Читець 14. Кінець 1970-х. Дисидент, щойно повернувшись додому, потрапляє під зачистку радянського суспільства від неблагонадійних, яка була важливим етапом підготовки до проведення олімпіади у тодішній столиці нашої тодішньої батьківщини.

Читець 15. КДБ, намагаючись довести Заходу відсутність у країні політичних в'язнів, почав застосовувати огидну тактику звинувачення членів

Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод в кримінальних злочинах. Так, В'ячеслав Чорновіл і Микола Горбаль виявились «гвалтівниками», Василь Овсієнко – «хуліганом», Ярослав Лесів – «наркоманом», Петро Розумний – «зберігав холодну зброю» тощо.

Читець 16. «Усе сприймаю з філософським (або ще – олімпійським) спокоєм... не роблю жодної трагедії зі свого засудження». Це сказано десятима роками раніше. А тепер, будучи обвинуваченим у насильстві над жінкою, В. Чорновіл ледве не божеволів від нищості опонентів. Дав бій беззаконню, провівши 120-денне голодування. Вийшов з нього настільки виснаженим, що «став сумніватися, чи витримає фізично п'ять років ув'язнення».

Читець 1. Отже, свій третій термін майбутній Герой України відсидів за фальсифікованим кримінальним вироком. Але навіть бездушна система розуміла нікчемність наклепу. В. Чорновіл вийшов з якутської колонії достроково, відтак – заслання.

Читець 2. З усіх засланців він відправлений найближче до Північного полярного кола, а східніше від нього вислали тільки В. Стуса. Маловідомий епізод – В. Чорновіл планував пожити якийсь час в Якутії, навіть почав шукати роботу для дружини Атени Пашко. Йому дозволили друкувати замітки в місцевій районній газеті і поставили на квартирну чергу, намагаючись «прив'язати» до селища Нюрба, де він тоді жив.

Читець 3. Але сум за батьківщиною, рідномовним середовищем і близькими, слава Богу, переважив, і В'ячеслав Максимович повернувся до Львова. І дуже вчасно! Якраз у квітні 1985 року, майже водночас із проголошенням новим генеральним секретарем КПРС Михайлом Горбачовим курсом на «перестройку».

Читець 4. Серпень 87-го – відновлення «Українського вісника», число присвячене пам'яті Василя Стуса, який загинув на Уралі двома роками раніше. Починаючи з 1970 року редакція під керівництвом В. Чорновола випустила 14 чисел часопису, частина яких спарена. Наклад журналу – кілька десятків примірників. На руках окремі числа коштували до 150 рублів, що дорівнювало доволі високій зарплаті в Радянському Союзі.

Читець 5. В липні 1988 року В. Чорновіл став одним із авторів Декларації принципів Української Гельсінської Спілки – однієї з перших радикальних політичних організацій в республіці. Документ містив тезу про перетворення СРСР у «конфедерацію незалежних держав». Цей тактичний крок був компромісом із суспільством, яке боялося й думати про незалежність. Остаточо УГС заявила про незалежність як мету у виступі В'ячеслава Чорновола на Установчих зборах Народного Руху України 10 вересня 1989 року.

Читець 6. Далі – тріумфальна виборча кампанія 1990 року, коли В. Чорновіл отримав два мандати – депутата Верховної і Львівської обласної Рад. Він обраний першим головою облради першого демократичного скликання. Проте, згодом обрав роботу в парламенті. 1 грудня 1991 року кандидував від НРУ у Президенти України, набрав близько чверті голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Читець 7. Він не став офіційним очільником України. 25 березня 1999 року на дорогу неподалік Борисполя злочинна рука навперейми йому послала смертоносний «КамАЗ». Ніби передбачаючи такий життєвий фінал, В'ячеслав Максимович якось сказав у телепрограмі, що хотів би піти з життя – «миттєво, на льоту». Так і сталося. Але сила духу, енергія В'ячеслава Чорновола прорвала загорожу, виставлену тими, хто організовував цю аварію. Ніхто не знає, як розвивались би події у нашій державі після проголошення її незалежності, якби був живий сьогодні В'ячеслав Чорновіл. Але мільйони українців, його щирі соратники переконані – ми були б більш національно сконсолідовані, духовно і морально чистіші, демократично, культурно і економічно більш розвинені. 13 років тому влада забрала в нації шанс мати українського президента, свого Вацлава Гавела. В'ячеслав Максимович був вірним своїм ідеям. На першому місці у нього завжди – незалежна Україна.

Читець 8.

Хмільно пахне в саду матіола,
Зеленіє духмяна трава.
Патріота Славка Чорновола
Літ тринадцять на світі нема.
Будуть весни рожево буяти,
І без зайвих «чому?» і «чого?»
Збереже Українонька-мати
Світлу пам'ять про сина свого.

Ігор Калиниченко

Демонструється фрагмент фільму «Той, що пробудив Кам'яну державу».

Ведучий 1. Попри все В'ячеслав Чорновіл був щасливою Людиною. У найтяжчі хвилини випробувань долі поряд залишалася кохана Дружина, Щирий Друг і Порадник, Натхненниця, Берегиня – Атена Пашко – українська поетеса, громадська діячка, тендітна і мужня Жінка.

Ведучий 2. Уся її молодість – біль од розлуки з чоловіком. І сповнені цим болем вірші того часу. І спопеляючий біль, коли В'ячеслава убито.

«Ранила руки
об осколки
шкла
Асфальт обпікав
твоєю
кров'ю».

Весь її докір до лукавих поплічників-суперників у політиці, які великою мірою спричинили трагічну загибель В. Чорновола, вилився у скупі рядки:

«Вони пошили
сорочки
із твого Прапора,
щоб оберегти своє
тіло

в якому зотліла
душа.

Втрати, втрати, втрати...»

20 березня 2012 року у столичній лікарні Феофанія на 81-му році життя Атена Василівна померла. Похована на Байковому цвинтарі поряд з чоловіком.

Ведучий 1. «З В'ячеславом Чорноволом познайомилася у квартирі дисидента Івана Світличного у Києві. З 1969 року стали подружжям. Розписувалися у Якутії. Я приїхала до В'ячеслава у 1969 році. Ми вийшли на прогулянку. Він взяв мене за руку і одягнув на палець великий гуцульський перстень. Запропонував бути його дружиною. Розписувалися в райцентрі Нюрба. Я була вбрана у спідницю і вишиту сорочку. Назад поверталися пішки через тайгу. В'ячеслав нарвав мені букет іван-чаю».

Ведучий 2. «Тільки раз після смерті Славко прийшов до мене уночі. Нахилився, обійняв. Був не холодний, а теплий і ніжний, як за життя. Я тоді не спала, дійсно відчула його прихід».

Ведучий 1. «Ми з його сестрою Валею і сином Тарасом поїхали на місце аварії. Зібрали зерно, яке розсипав той “КамАЗ”, і засіяли ним поле. Колосочки потім розвезли по всій Україні».

Ведучий 2. Поет Володимир Іванишин написав вірш «Тернова ружа» і подарував пані Атені, сказавши: «Це для вас з В'ячеславом». Цей дарунок вона надіслала в Мордовію чоловікові. Пізніше Галина Менкуш, заслужена артистка України, бандуристка, донька Ярослави Менкуш, теж політув'язненої, написала музику на ці слова.

Звучить аудіозапис пісні у виконанні Ніни Матвієнко і тріо «Золоті ключі». Якщо пісню не вдасться відшукати, учень може прочитати напам'ять поезію «Тернова ружа».

Високе небо, небо осіннє,
Шляхи далекі, стигле мовчання,
На чистих болях, на руїнах
Тернова ружа цвіла коханням.
Тернова ружа, тернова доля...
Спогадом білим кружляє в небі
Тернова доля, тернова ружа...
Іду до тебе... Іду до тебе...
Нас розлучили тумани ранні,
Кололо небо в очах тернових.
В мареві синім пливли останні
Терпкі суцвіття крив пелюсткових.
Тернова ружа, тернова доля...
Спогадом білим кружляєш в небі.
Тернова доля, тернова ружа...
Іду до тебе... Іду до тебе...
Холодні ночі, солоні вії,
Губи зашерхлі, довге чекання.
У снах... торкаюсь сивої мрії,
Твоєї мрії, квіте кохання.

Тернова ружа, тернова доля...
Спогадом білим кружляє в небі
Тернова доля, тернова ружа...
Іду до тебе... Іду до тебе...

Ведучий 1. Сьогодні, як ніколи, В'ячеслав Максимович Чорновіл ще актуальніший і відчутніший. Його думки, Його слова, Його ідеї – живі...

Читець 9. «Якби мене запитали, чи жалкую я за тим, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи. І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив».

Читець 10. «Під час випускного вечора в університеті пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя буду боротися за Україну».

Читець 11. «Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її – втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі».

Читець 12. «Для мене і для нас усіх націоналіст – це патріот своєї Батьківщини. Це людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе хоче добра для неї. Отож треба провести межу між жертовним націоналізмом, і тим, що я можу назвати кар'єрним».

Читець 13. «Сьогодні допустити дві державні мови чи одна – державна, друга – офіційна – це зруйнувати державу, яка в такому загрозливому стані».

Читець 14. «Національна ідея – це значить будувати державу на базі корінної нації. Корінною нацією є українська нація».

Читець 15. «Нам потрібні сьогодні реформи, а не революції, сила закону, а не закон сили, добробут народу, а не всенародні злидні, суспільна злагода, а не суспільна ворожнеча, демократія, а не диктатура».

Ведучий 2. Життя і боротьба В'ячеслава Чорновола – це приклад для всіх поколінь. Сьогодні маємо йти вперед, дивлячись у вічі будь-кому. Він був справжнім. Він нічого не боявся. У цей складний для нашої країни час кожен має зробити все, щоб Україна, яка була мрією В'ячеслава Максимовича, була наповнена тим змістом, в який він вірив, тим, за що він боровся і загинув. Заради цієї мети варто боротися. Це і є русло великої ріки, ймення якій Українська Нація.

Учитель. В'ячеслав Чорновіл – це уособлення незламного духу. Попри складні обставини його життя він не зрадив тому, що було для нього по-справжньому важливе. І дай нам, Боже, навчитися цьому у нього. Жити тими високими ідеалами, тою високою метою, до якої варто йти. Це приклад для вас, молодих людей. Бо саме в молодості формуються справжні високі ідеали. І дай, Боже, щоб світла пам'ять цього Великого Українця завжди жила в наших серцях і надихала до великих звершень.

Читець 16.

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,

ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденим і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,
коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Сковорода.
Та вже! Мовчи! Заблуканий у пущі,
уже не ремствуй, позирай у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядуще
і ружею завітне коло шиб.

Василь Стус

Звучить пісня «Україна» у виконанні Тараса Петриненка.

Юлія ВАСИЛЮК,
учитель історії,
Світлана ЯЦИШИН,
вихователь
Івано-Франківського обласного ліцею-інтернату
для обдарованих дітей із сільської місцевості
Івано-Франківської обласної ради

***ВИПИТЕ ЖИТТЯ ДО ДНА...
В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ
НА ТЛІ ПОЕТИЧНОЇ ПАЛІТРИ ВАСИЛЯ СТУСА***

Виховний захід. 10–11 класи

Мета заходу. Ознайомити учнів з біографією В'ячеслава Чорновола, його багатогранною творчістю; формувати активну життєву позицію; виховувати почуття національної гідності підростаючого покоління.

Оформлення приміщення. Державні символи України, Конституція України, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, квіти, портрет В'ячеслава Чорновола, виставка творів В. Чорновола.

Сценарій та коментарі до проведення заходу

Ведучий 1.

Сховатися од долі – не судилось.
Ударив грім – і зразу шкереберть
пішло життя. І ось ти – все, що снилось,
як смертеіснування й життєсмерть.
Тож іспитуй, як золото, на пробу
коханих, рідних, друзів і дітей:
а чи підуть крізь сто своїх смертей
тобі услід? А чи твою подобу
збагнуть – бодай в передкінці життя?
Чи серцем не жахнуть од ознобу
на цих всебідах? О, коли б знаття...
Та відчайдушно пролягла дорога
несамовитих. Світ весь – на вітрах.
Ти подолала, доле, слава Богу.
На хижім вітрі чезне нищий страх.

Василь Стус «Сховатися од долі – не судилось»

Ведучий 2. ...Для чого в світі з'являється людина? З'являється маленькою, нікому невідомою зірочкою. Одна з'являється, щоб погаснути, залишивши за собою тільки попіл, попелище, яке розвіє по землі вітер-забуття. Розвіє... Рознесе... Забуде...

Ведучий 1. ...Інша з'являється, щоб розгорітися, запалати... Запалати вогником любові до ближнього, любові до народу, любові до волі, любові до свободи, любові до Батьківщини.

І зуміє запалити цим вогником інших. Запалити словом, запалити ділом, підняти з колін, повести за собою до волі, до кращої долі... Де вільно дзвенить рідна мова, де вільно звучить рідна пісня, де вільно думається, де вільно мріється...

Ведучий 2. ...Ця зірка розгоралася все сильніше і сильніше. Розгоралася вільнодумством, розгоралася вільним словом. Розгоралася... Її гасили. Гасили тюрмами, ґратами, тортурами. А вона все палала... Інколи згасала на деякий час, щоб зібратися з силами, щоб зібратися з духом і знову спалахнути новим світлом... Вона запалювалася, горіла і знову згасала...

Ведучий 1. ...І ось, коли подув вітер волі, свободи, вільної думки, вільного слова, вона спалахнула з новою силою, немов би щойно народилась. Хоча позаду були роки знущань, поневірянь. Але не дано було їй довго горіти. Вона погасла, її погасили... Погасили у розквіті сили духу, сили міці... Та не стала вона попелом, не стала попелищем. Вона спалахує з новою силою у пам'яті нащадків, у пам'яті борців за кращу долю нашої країни...

Ведучий 2. Ця зірка – В'ячеслав Максимович Чорновіл.

Учень 1.

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденим і незлим обличчям,
як син, тобі доземно уклонюсь,
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь...

Василь Стус «Як добре, що смерті не боюсь я...»

Виконується пісня «За Україну!», музика Ярослава Ярославенка, Богдана Вахнянина, слова Миколи Вороного.

Ведучий 1. В'ячеслав Максимович Чорновіл – український державний діяч, публіцист і журналіст – народився 24 грудня 1937 року у селі Єрки Звенигородського району Черкаської області в родині сільських учителів. Мати Килина Харитонівна – учителька початкових класів, батько Максим Йосипович – викладач української мови й літератури.

Ведучий 2. 1937 рік... Це період «великого терору» в СРСР. Арешти, тюрми, заслання, розстріли. Як згадував В'ячеслав Максимович, увесь цей період вдома, в сінях, висіла торба із куском сала та одягом на випадок, коли придуть енкаведисти. Заарештовано рідного батькового брата Петра, який так і не повернувся з ув'язнення. Очікував затримання батько. Тому сім'я вимушена переїжджати з села в село, змінюючи місця роботи.

Після радянсько-німецької війни новопризначений директор школи села Гусакове вигнав з роботи і квартири сім'ю В'ячеслава Максимовича з

трьома малими дітьми. (У родинному архіві збереглася записка з вимогою залишити домівку впродовж 24 годин.) Тоді вони переїхали до діда по материній лінії Харитона Терещенка в село Вільховець.

Ведучий 1. У чотирирічному віці В'ячеслав почав читати. У 1946 році пішов до школи відразу до другого класу. У 1955 році закінчив навчання із золотою медаллю і вступив до Київського державного університету імені Тараса Шевченка на філологічний факультет, а з другого курсу перевівся на факультет журналістики.

Ведучий 2. У 1957 році, після публікації своїх статей у факультетській газеті, змушений перервати навчання в університеті. Щоб не вигнали з університету, поїхав на ударну будову до Маріуполя на «перевиховання». Звідти привіз в університет підшивку газет із своїми статтями. Його допустили до іспитів за пропущений рік. Впродовж місяця здав їх екстерном.

Ведучий 1. Закінчив університет з відзнакою. Під час випускного вечора пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя боротиметься за Україну.

З 1960 до 1963 року працював на Львівському телебаченні редактором молодіжних передач. Почав виступати як літературний критик, досліджуючи творчість Тараса Шевченка, забороненого Бориса Грінченка.

Ведучий 2. У травні 1963 року переїхав до Києва, щоб продовжувати наукову роботу з історії української літератури. У 1964 році склав кандидатський мінімум, пройшов за конкурсом до аспірантури Київського університету, але не був допущений до навчання через політичні переконання. Це стало перешкодою до захисту вже майже готової дисертації про публіцистичну творчість та громадську діяльність Б. Грінченка.

Учень 2.

Борітеся – поборете! Мені Тарас порадив у безсонній ночі,
Коли, немов сонця, горіли очі й пашіло тіло в їхньому вогні.
Мені ти радиш наяву і в сні, аж доки я не виповнюсь зневірою,
Хоч тішуся надією: увірую у боротьбу – нехай в далекім дні.
Борітеся – так! Не думайте про смерть,

горіть в огні єдиного бажання,

Вам карбувати на своїх скрижалях:

постань на прю, на боротьбу, на герць.

Борітеся – поборете! Постань уярмлений, знедолений, закутий,
Порви важкі заіржавілі пута

і грізним громом з піднебесся грянь!

Борітеся – поборете. Мені
Тарас порадив, коли ніч безсонна,
Тривогами і зорями розповнена
Спинилась мовчки при моїм вікні.

Борітеся – поборете. В огні
Пашіє голова моя жертовна,
На все готова і на все вготована,
Чекає одчайдушної борні.

Борітеся – поборете. Чому ж
Стихає крик і непогідь заходить
Крилом похмурим з півночі, і бродить
Забродою твій войовничий муж?
Чому ж посеред довгого мовчання
Вчуваєш тільки криці затихання.

Василь Стус «Борітеся – поборете! Мені Тарас порадив...»

Ведучий 1. Цей вірш написав побратим В'ячеслава Максимовича Василь Стус у 1960-х роках. Він передав думки, мрії, сподівання талановитої молоді шістдесятих років. Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Лесь Танюк, Василь Стус, В'ячеслава Чорновіл... Це вони започаткували шістдесятництво – рух творчої молоді, яка стала ядром інтелектуальної опозиції режиму в Україні.

Ведучий 2. В'ячеслав Максимович Чорновіл – один з найяскравіших організаторів та активістів шістдесятництва, а згодом – дисидентства. Він активно протистояв тоталітарному режимові, виступаючи за відродження мови, культури, духовності, державного суверенітету України.

Демонструється уривок з документального фільму «Великі українці. В'ячеслав Чорновіл» про події 4 вересня 1965 року.

Учень 4.

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
в буремнім леті, держить путь на стовп
високого вогню, що осіяний
одним твоїм бажанням. Аж туди,
де не ступали ще людські сліди,
з щовба на щовб, аж поза смертні хлані
людських дерзань, за чорну порожнечу,
де вже нема ні щастя, ні біди,
і врочить порив: не спиняйся, йди.
То – шлях правдивий. Ти – його предтеча.

Василь Стус «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»

Ведучий 2. За участь у правозахисному русі В. Чорновола звільнили з роботи в газеті «Молода гвардія». За відмову давати свідчення на закритому суді братів Михайла і Богдана Горинів засудили до трьох місяців примусових робіт. Репресії лише посилювали в ньому силу опору: звільнення з роботи прискорило працю над документальним дослідженням «Правосуддя чи рецидиви терору?», яка написана в 1966 році. Це, мабуть, один із найсміливіших зразків тогочасної української політичної публіцистики. В'ячеслав Максимович формується як громадський публіцист.

Ведучий 1. Кадебісти назвали його «невгамовним». І в листопаді 1967 року присудили новий, більш жорстокіший вирок: 3 роки ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у «наклепі на радянський суспільний і державний лад». Цього разу причиною виявилася

документальна збірка «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”», в якій В’ячеслав Чорновіл подав матеріал про «злочинців-шістдесятників», арештованих у 1965 році. Її можна назвати малою енциклопедією про найпрогресивнішу українську еліту того часу.

Ведучий 2. Після того, як книжку надруковано за кордоном, міжнародна громадськість піднесла голос на захист ув’язнених, і брежнєвські кати змушені зважати на той голос. Отож, дехто з арештованих завдячує В. Чорноволові життям.

Ведучий 1. Він – неперевершений майстер публіцистичного жанру. Для нього не було неможливого, а слово було не об’єктом, а суб’єктом самовираження. Він назавжди залишився совістю і символом української журналістики. Він вражав неймовірною жвавістю розуму, гострим словом, образністю мови.

Ведучий 2. За свої книжки В. Чорновіл став лауреатом премії для кращих журналістів світу, що боронять права людини; а від Радянського Союзу отримав нове тюремне ув’язнення.

Демонструється уривок з документального фільму «Великі українці. В’ячеслав Чорновіл» про арешти, ув’язнення 1967–1969, 1972–1979 років.

Учень 5.

На колимськiм морозi калина
зацвiтає рудими слiзьми.
Неосяжна осонцена днина,
i собором дзвiнким Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгомiння, безлюддя довкола,
тiльки сонце i простiр, i снiг.
I котилося куль-покотьолом
моє серце в ведмежий барлiг.
I зголiлi модрини кричали,
тонко олень писався в iмлi,
i зiйшлися кiнцi i начала
на оцiй чужинецькiй землi.

Василь Стус «На колимськiм морозi калина...»

Учень 6.

Народе мiй, коли тобi проститься
крик передсмертний i тяжка слюза
розстрiляних, замучених, забитих
по соловках, сибiрах, магаданах?
Державо напiвсонця, напiвтiми,
ти крутишся у гадину, вiдколи
тобою неспокутний трусить грiх
i докори сумлiння дух потворають.
Казися над проваллям, балансуй,
усi стежки до себе захаращуй,
а добре знаєш – грiшник усесвiтнiй

світ за очі од себе не втече.
Це божевілля пориву, ця рвань
всеперелетів – з пекла і до раю,
це нависання в смерть, оця жага
розтлінного весь білий світ розтлити
і все товкти, товкти зболілу жертву,
щоб вирвати прощення за свої
жахливі окрутенства...

Василь Стус «Народе мій, коли тобі проститься...»

Ведучий 2. В'ячеслав Чорновіл суттєво вплинув на розвиток правозахисного дисидентського руху своїм «Українським вісником». Він по праву може вважатися «гутенбергом» українського опору. До модернізації моделі спротиву політичному режимові В'ячеслав Максимович завжди підходив творчо – через перо публіциста. Упродовж 1972 – першої половини 1980-х років він випробовує це перо крізь тюремно-табірні ґрати і заслання.

Ведучий 1. На початку 1978 року В'ячеслав Максимович відправлений етапом на заслання в с. Чаппанду (Якутія), де працював чорноробом у радгоспі, пізніше в Нюрбі – постачальником. Там написав брошуру про боротьбу за статус політв'язня в таборах під назвою «Тільки один рік». Того ж року його прийняли до міжнародного «Пен-клубу». («Пен-клуб» – міжнародна неурядова організація, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів. Клуб створений з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу.)

Ведучий 2. 22 травня 1979 року В. Чорновіл став членом Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ). У квітні 1980 року заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням (фактично – за опозиційні виступи та за участь у Гельсінській групі). Тримав 120-денну голодовку протесту. Був засуджений на п'ять років позбавлення волі. У 1983 році звільнений за протестом прокурора Якутії без права виїзду в Україну.

Учень 7.

Боже, не літості – лютості,
Боже, не ласки, а мсти,
Дай розірвати нам пута ці,
Ретязі ці рознести.
Дай нам серця неприкаяні,
Дай стрепіхатий стогнів,
Дум смолоскипи розмаяні
Між чужинецьких вогнів.
Пориве, пориве, пориве,
Ревом пірвемося в лет.
Бач – розсвітається зариво,
Хай і на смерть, а – вперед...

Василь Стус «Боже, не літості – лютості...»

Учень 8.

Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці дзвонить
і там росте, нам пригнітивши дух.
Ви, нею марячи, зазнайте скрух і скрух
і най вас Бог, і най вас Бог боронить.
Розкошлані на всіх вітрах вагань,
як смолоскипи молодого болю,
в неволі здобули для себе волю,
ногою заступивши смертну грань.
Щедрує вам безсмертя щедрий вечір
в новій Вітчизні – по громадді спроб.
Отож, не ремствуйте, що вам на лоб
поклав Господь свій світлий перст
нищівний.

Василь Стус «Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці дзвонить»

Ведучий 1. 1985 рік. В СРСР проголошений курс на перебудову. У травні В'ячеслав Чорновіл повернувся в Україну. Влаштувався працювати кочегаром у Міськрембудтресті та школі-інтернаті у Львові. Відновив політичну діяльність. Восени 1988 року разом з М. Горинем дав інтерв'ю закордонній журналістці Марті Коломієць, у зв'язку з чим влада розгорнула кампанію за видворення їх з СРСР. В. Чорновіл і М. Горинь звернулися до урядів усіх держав, щоб їх не приймала жодна країна.

Ведучий 2. Улітку 1987 року В. Чорновіл відновив видання «Українського вісника», редактором та автором котрого працював упродовж двох років. А 1988 року ініціював створення Української Гельсінської спілки (УГС), яку від початку задумав як політичну партію. Обирався її співголовою, а також вважався співавтором програмних документів, зокрема «Декларації принципів Української Гельсінської спілки», яку оприлюднив 7 липня 1988 року на 50-тисячному мітингу у Львові.

Учень 8.

Верни до мене, пам'яте моя,
нехай на серце ляже ваготою
моя земля з рахманною журбою.
Хай сходить співом горло солов'я
в гаю нічному. Пам'яте, верни
із чебреця, із липня жаротою.
Хай яблука останнього достою
в мої, червонобокі, виснуть сни.
Нехай Дніпра уроча течія
бодай у сні у маячні струмує,
і я гукну. І край мене почує.
Верни до мене, пам'яте моя.

Василь Стус «Верни до мене, пам'яте, моя...»

Учень 9.

Терпи, терпи – терпець тебе шліфує,
сталить твій дух – тож і терпи, терпи.

Ніхто тебе з недолі не врятує,
ніхто не зіб'є з власної тропи.
На тій і стій, і стій – допоки скону,
допоки світу й сонця – стій і стій.
Хай шлях – до раю, пекла чи полону –
усе пройди і винести зумій.
Торуй свій шлях – той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе навіки-вік.
До нього змалку ти заповідався
до нього сам Господь тебе прирік.

Василь Стус «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує...»

Виконується пісня «До українців», музика Теодора Кукурузи, слова Віктора Баранова. Демонструються кадри з фільму «Великі українці. В'ячеслав Чорновіл».

Учень у ролі В'ячеслава Чорновола. «Прийшов час “розвалу імперії”, так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух. Я пригадую, як 17 вересня 1989 року ми вивели на вулиці Львова 200–250 тис. людей. Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: ішло розвалення комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити. Перша спроба створити у Львові “Демократичний фронт сприяння перебудові” була літом 1988 року, але нас тоді розігнали собаками й ОМОНОм. Наприкінці 1988 року, зайнявши національно-патріотичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 року відбулися установчі збори НРУ. 1993 року НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, ми не могли брати участь у виборах».

Ведучі розповідають про діяльність В'ячеслава Чорновола впродовж 1991–1999 рр., а також про вшанування його подвижництва.

Ведучий 1. Політичну діяльність В. Чорновола оцінюють по-різному як його колишні соратники, так і противники. Одні говорять, що почав він свою політичну діяльність як Наполеон, а закінчив як Юлій Цезар. Інші називають його талановитим опозиційним радикальним політиком. Деякі звинувачують у непослідовності чи навіть в угодовстві владі, забуваючи, що йшов В'ячеслав Максимович на компроміс тільки виходячи з інтересів України і не був поступливим, якщо вважав, що це питання не в інтересах держави.

Ведучий 2. В'ячеслав Максимович Чорновіл будучи депутатом, а потім головою Львівської обласної ради та депутатом Верховної Ради України, лідером Народного Руху України багато зробив для утвердження незалежності та розбудови нашої держави. Він користувався повагою як у противників, так і у друзів. Його любив народ і вірив йому.

Ведучий 2. 25 березня 1999 року В'ячеслав Чорновіл загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем. На місці загибелі встановлено справжній козацький хрест. Поховано видатного українського державного діяча на центральній алеї Байкового кладовища. У 2000 році В'ячеславу Максимовичу Чорноволу присвоєне звання Героя України.

Ведучий 1. Він не став Президентом України. Але став її національним Героєм. Його вбили в русі – у дорозі, по шляху до тієї, іншої України, за яку він платив здоров'ям і життям. Досі у багатьох українців виникає чимало сумнівів стосовно причин смерті публіциста, політика й громадського діяча. І хоча відтоді, коли на трасі Бориспіль–Золотоноша трапилася трагедія, минуло більше десяти років, однак достеменно не відомо, що то було: страшний збіг обставин чи політичне вбивство?

Ведучий 2. На В'ячеслава Чорновола полювали все життя. Затуляли рота, виривали з рук перо, арештовували, морили голодом, паплюжили плітками, погрожували, зраджували. Їх було безліч мисливців: від садистів-слідчих до табірних наглядачів; від штатних провокаторів з постійно мінливими фізіономіями до заздрісних і лукавих «однодумців»; від затятого бюрократа до амбітних «друзів», котрі страждали від того, що поруч з В. Чорноволем виглядають хіба що політичною карикатурою. Але коли журналісти допитувались про скандал, Чорновіл цілком спокійно відповідав: «Гаряча дискусія!»

Ведучий 1. Немає нічого випадкового в тому, що товариш В. Чорновола по ув'язненню Михайло Хейфец, відзначаючи «дирижерские черты» В. Чорновола, записав: «Наблюдая за ним со стороны, я сопоставлял его с Ганди, Неру, Кениатой, это именно подобный им тип национального вожака». Про харизму В. Чорновола говорив ще в 1965 році лідер шістдесятників Іван Світличний.

Ведучий 2. Його талант шліфували радянські табори. Там він став філософом і стратегом. І найважливіше: він був не з бронзи і не з мармуру. «Він – весела й жива людина. Усміхнене обличчя, стрімка хода, дивовижно приваблива швидка мова, дитяча допитливість. Був запальним і спокійним, м'яким і досить жорстким, грізним і добрим, радісним і сумним, але головною його рисою була неймовірна терпимість на фоні феноменальної реакції і гострого язика».

Ведучий 1. «Він був чудовим оратором. На трибуні у нього світилися очі, він ніби заряджався від тих, хто чекав на його виступ, і говорив, говорив, читав записки, встигав їх тут же на сцені сортувати і розкладати по кишенях, зрештою, ні на секунду не втрачаючи думки і не припиняючи свого виступу. У нього не було слабих виступів, незважаючи на те, що найчастіше це була абсолютна імпровізація».

Ведучий 2. «Ці несумісні якості якраз і робили його видатним політичним діячем у справах державних, і цілком незахищеним у звичайному житті... Він міг до безмежності терпіти образи, якщо це стосувалося його особисто, але ніколи, якщо це стосувалося України». Для нього державні

інтереси були завжди на першому місці. В'ячеслав Максимович один із тих, кого можна назвати Совістю народу. Він мав велику сміливість бути собою, приймати рішення, покладаючись на себе, і йти до кінця заради любові до України, за яку боровся й віддав своє життя.

Демонструються слайди із портретами В'ячеслава Чорновола.

Учень у ролі В'ячеслава Чорновола. «Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи... І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив. Часи змінюються, інколи залишаєшся майже один. У мене таке було. Але все одно вірю, що чиню правильно. Не будемо говорити високі слова про ідею, відповідальність тощо. Ти вирішив, що так, а не інакше потрібно діяти. Віриш у свою дорогу? Іди й не звертай!.. Щоб не зруйнувати того, що так нелегко будувалося, – наш Рух; щоб урятувати те, що так тяжко здобувалося, – Українську державність; щоб зберегти те, що є найціннішим для кожної людини, зокрема – гідність і самоповагу, чесність і мужність бути чесним. Перед собою. Перед співвітчизниками. Перед Україною!»

Ведучий 1. Є імена, що закарбовуються у пам'яті народній навіки, щоб жити, щоб горіти, щоб вести за собою вільним словом, вільною думкою... Є імена...

Ведучий 2. Є імена, які горять і досі, запалюючи наші серця, наші думки, наші помисли...

Демонструється фільм «Обличчя української історії: В'ячеслав Чорновіл».

Наталія КАРМАН,
учитель української мови і літератури
Івано-Франківського обласного ліцею-інтернату
для обдарованих дітей із сільської місцевості
Івано-Франківської обласної ради

ЗА ПРАВДУ ЙШОВ, ЗА ПРАВДУ І ЗАГИНУВ...

Позакласний захід. 10–11 класи

Мета заходу. Ознайомити учнів з основними епізодами біографії В'ячеслава Чорновола; виховувати повагу і цікавість до минулого нашого народу, до людини зокрема; сприяти розвитку інтересу до сучасного життя, прагнення з'ясувати, доводити, міркувати; сприяти вихованню в школярів людяності, чесності, працьовитості, відповідальності, патріотизму.

Обладнання. Портрет В'ячеслава Чорновола, виставка книг, історичні документи, мультимедійний проектор.

Епіграф. ...Коли міняється тільки фасад, тільки вивіска, і починають оперувати такими поняттями, як незалежність, державність, символіка, а нічого по суті не міняється – ні економічні, ні політичні реформи не проводяться, то можна було передбачити, до чого це приведе Україну...

Ми зробили велику помилку, коли не взяли владу після проголошення незалежності. Якби тоді обирали парламент, нас була б більшість, був би нормальний уряд. Якби я не бачив, як живуть сьогодні Польща, Чехія, Естонія, яка теж була союзною республікою, то я б, може, трохи сумнівався...

В'ячеслав Чорновіл

Сценарій заходу

Ведучий 1.

Як мужність запорожців королі пізнали,
То їм за герб такого рицаря признали.
Вітчизні він готовий завжди послужити
І за її свободу голову зложити.
А треба, то землею він пройде, водою,
До всього має вправність і прудкий до бою.

Касіян Сакович

На сцену вибігають козаки.

Козак 1. Старого Глечика за отамана!!!

Козак 2. Гордія Гречку! Гордій козак добрий!

Козак 3. До біса Гречку! У нього не голова, а два вуха і шапка зверху!
Бажаємо Глечика!

Козак 4. У вашого Глечика в голові розуму багато, та ключ від нього загубив! Гречку!

Козак 1. Гречку! Нехай Гречка панує!

Козак 2. Гречці булаву! (*Обирають Гречку.*)

Гречка (*увійшовши до кола, скидає шапку, кланяється на всі чотири сторони*). Вельможна громадо! Загартовані в битвах брати! Козаки довголітні! На всяке врем'я, на всякий час поклоняюсь до землі з благим словом. Дякую, брати, за вашу ласку, от тільки кращі від мене отамани є!

Козак 1. Гідний! Будь-таки нашим батьком! (*Ставить перед ним клейноди: бунчук, булаву, пернач, литаври, печатку.*)

Гречка. Не доріс я ще до булави!

Козак 2. Бери, сякий-такий сину, булаву, а то відкудовчимо киями або втопимо в Дніпрі!

Гречка. Так тому й бути, я приймаю військові клейноди: на те Божа воля. Гніву в серці не майте, як буде за що, поважайте, лихим словом не поминайте.

Козаки. Слава Гречці! Слава! (*Підкидають вгору шапки.*)

Козак 5. Живи сто років, ворогам на зло, а нам на радість!

Козак 1. Будь чистішим од золота і молока!

Козак 2. Щоб ти мав всілякі гаразди, а ми із тобою!

Козак 3. Передаємо тобі цю зброю давніших гетьманів тутешніх, які щасливо провадили нами на добру славу. Пануй же й ти на славу козацьку, а ми, як вдячні діти, будемо виконувати всі твої накази чи в Чорному морі, чи в чистому полі. (*Передає булаву – символ влади.*)

Козак 1. А це тобі торбинка з грудочкою землі, щоб ти пам'ятав про святість своєї Батьківщини.

Козак 2. На Могилу нового батька! На Могилу кошового!

Козак 3. На козацький престол нового кошового! Хай високо сидить над нами!

Козак 4. Вози давайте! Землю на Могилу копайте!

Козак 5. Хай догори ногами Орду ставить!

Козак 1. І Туреччину!

Козак 2. І ляхів!

Козак 3. І москалів догори пузом!

Козаки роблять невелике підвищення, на яке виходить новобраний отаман.

Козак 1. Вище, вище насипайте, хлопці! Хай буде висока Могила, щоб з вітром говорила!

Козак 2. Сипте, сипте, панове, козацьку славу! Хай зростає козацька слава!

Писар. Час, панове, новому кошовому на престолі сісти.

Козак 1. Ідіть, батьку, закон брати, над всією Січчю панувати!

Гречка. Панове отаманство! Ви старшини, ви козацтво! Усім чуто мене?!

Козак 2. Чуємо, батьку!

Гречка. Я до громади йду по Божому сліду. Як радуються мисливці лисицям та куницям, щоб вам так радуватись моїми ділами. Як радується весь мир хрещений, по дар Божий ідучи, щоб так радувалось мною все товариство Низове!

Козак 3. Здоров був, новий батьку! Дай тобі, Боже, лебединий вік та журавлиний крик!

Козак 4. За отаманом – добрим паном і громада кріпка!

Козак 5. Щоб тебе так було видно, як тепер, коли з ворогами будемо битися!

Козак 1. Дай тобі, Боже, щоб ти тихенько говорив, а громада тебе слухала!

Козак 2. Вір нам, отамане, на козацьке щире слово, ми не зрадили ще на світі нікого! *(Обидва козаки підходять до обраного отамана і висипають на нього сміття.)*

Козак 3. Будь чесним, як земля, а дужим, як вода!

Козак 4. Як тепер тебе, пане отамане, обліпили брудом, так у всілякому негаразді обліплять тебе козаки, як бджоли матку.

Козак 5. Мажемо тебе тванню, щоб не гордував над нашим братом – козаком і завжди пам'ятав: ми обрали тебе своїм ватагом, ми і влади позбавляти будемо!

Гречка прямує за сцену і виходить звідти в чистому одязі і з булавою в руці.

Козаки. Слава! Слава! Слава!

Козак 1. Гей, слава козацька не вмере, не поляже! Буде слава славна поміж козаками, поміж друзями, поміж лицарями, поміж добрими молодцями!

Козак 1.

А ти, славний гетьмане, ти, наш Олефіру,
Керуй військом щасливо, ховаючи віру,
Вірно Богу й народу, бо то християни,
І боятися будуть тебе всі погани.
Не особою гетьман, а військом є славний,
Також гетьманом – військо, і доказ то явний.
Що є гетьман без війська чи військо без нього?
Ні, не важать нічого одне без одного.

Касіян Сакович

Ведучий 2. Можливо, саме так розвивалися б події у жовтні 1991 року, якщо б це відбувалося кілька сторіч тому. Але за вікном ХХ століття!

Ведучий 1. Нині офіційно зареєстровано 12 всеукраїнських громадських організацій козацтва. Масовий козацький рух закономірно привів до виникнення загальноукраїнської організації. Нею стало Українське козацтво, створене у жовтні 1991 року під час роботи Всеукраїнської установчої козацької ради. Першим його гетьманом обрали В'ячеслава Чорновола – відомого діяча національно-демократичного руху, депутата Верховної Ради України.

Ведучий 2. Сьогодні козацтво та сила, яка може гідно захистити інтереси свого народу і свого етносу. Козацька громада повинна постати як традиційна опора суспільства. Козацтво – це один з найближчих святих героїчних етапів української історії.

Ведучий 1. У колективній свідомості кожного народу живуть та розвиваються свої власні образи і герої, завдяки їм народ ідентифікує себе, свою роль у розвитку планети, відчуває свою особливість.

Учень 1.

Україна – підводний материк,
Він своїх чекає спрагло Магелланів.
Україна – підводний материк,
Що обвінчаний з минулим ланцюгами.
України невідкриті острови –
Просто неба, серед лісу, серед поля...
Серед хвиль зеленогривих приворотної трави
Маяками чесно світяться тополі.

А на дні, душі народу дні,
Десь на дні глибокодавнім України,
Під слизьким, важким камінням зрад, подій, боїв і днів
Сплять з відкритими очима покоління.
Ось і берег пізнання ріки,
В небі зорі, ніби кетяги калини.

А калини грона стигнуть, як у Всесвіті зірки,
Скрізь – під нами і над нами – Україна.
Витікає із малих забутих рік,
Виростає із туманів на світанні.
Україна – це підводний материк,
І вона своїх чекає Магелланів.

Данило Кулиняк

Ведучий 2. Коли у небуття відходить Особистість, це стає моментом прозріння для живих.

Минуло вже 13 років, як Україна втратила свого славного сина, справжнього патріота, політика, журналіста, провідника української національної ідеї В'ячеслава Максимовича Чорновола. До цього часу відчувається глибокий біль і гірка непоправність втрати. Мабуть, тому, що розуміємо: якби жахлива автокатастрофа не обірвала його життя, історія та розвиток незалежної України могли б скластися інакше. Прикро, що полум'яне серце великого патріота перестало битися саме тоді, коли процес становлення омріяної ним вільної держави потребував його ідей, невтомної праці, мудрості та сил.

Ведучий 1. Романтик, революціонер, стратег – усі його дії спрямовувалися з юності на здобуття волі, століттями поневоленої України. Це було в його генах, і він не відступав від цієї мети аж до смерті. Він не став президентом України, але став її Героєм посмертно, його вбили в русі – у дорозі до тієї іншої України, за яку він заплатив своїм життям.

Ведучий 2. 1 вересня 1991 року Велика Рада Народного Руху України висунула Чорновола кандидатом у Президенти України. Це був його зоряний час – за В. Чорновола проголосувало більше 7 млн. виборців України (23,27 % голосів, друге місце, близько 100 тис. у Криму). На жаль, тоді на правому політичному фланзі йому протистояли декілька вчорашніх соратників – Л. Лук'яненко, І. Юхновський... Переміг Л. Кравчук.

Учениця 1. Черкащина виплекала у материнській колісці багатьох славних українців, які внесли неоціненний вклад у розвиток нашої держави. Це батьківщина не лише титанів-українців Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, а й майбутнього Героя України В'ячеслава Чорновола.

Учениця 2. В'ячеслав Максимович народився у с. Єрки Звенигородського району в родині вчителів. Згодом батьки переїхали до села Вільховець, у якому проходили дитячі та юнацькі роки великого українця. Село мало славу історію, пов'язану із трипільською культурою та козацькими традиціями. Можливо, саме цей історичний дух відіграв глибинну роль у формуванні В. Чорновола як патріота. Він взірцево навчався у Вільховецькій школі, закінчив її з золотою медаллю.

Учениця 1. Однокласники, згадуючи В. Чорновола, відзначають його гострий розум і лідерську позицію, що проявилися ще у шкільні роки. Він завжди на все мав свою думку, був енергійним і активним. Багато часу віддавав книгам, любив читати. Батьки В. Чорновола працювали вчителями у місцевій школі. Мати Килина Харитонівна – вчителька початкових класів,

батько Максим Йосипович – учитель української мови та літератури. Більшість земляків, розповідаючи про батьків В. Чорновола, переказують про тяжкі випробування долі, які довелося їм пережити – передчасна смерть сина Бориса, переслідування та арешт В'ячеслава.

Учениця 2. Родину Чорноволів у селі поважали. Та арешт сина став важким психологічним випробуванням для батьків, втратою спокою – допити, недовіра з боку колег та друзів, багато односельчан почали уникати спілкування з ними.

Учениця 1. Батьки Чорновола підтримували сина-дисидента, його національні ідеї. Тяжко переживаючи за долю сина, вони рано залишили цей світ. Саме тоді, коли син відбував друге покарання, померла мати, а через два роки не стало і батька.

Учениця 2. Його батьки були педагогами і не хрестили дітей, бо це тоді було заборонено і вони не мали такої можливості. Але пізніше В'ячеслав Максимович таки охрестився. Відбулося це в селі Космач в старовинній гуцульській церкві. Йому було на той час 32 роки. Хрестив отець Василь Романюк, який потім став патріархом Володимиром.

Учениця 1. Кожного року у поминальні дні В'ячеслав Чорновіл приїжджав віддати шану пам'яті своїй рідні, покласти квіти на могили батьків. Односельчани згадують, що навіть під час таких зустрічей В. Чорновіл говорив про Україну, закликав земляків до єдності.

Ні жорстоке переслідування, ні перебування у тюрмах та засланні не змінили життєвих принципів В. Чорновола. Він перейняв естафету боротьби за волю України від великого земляка Т. Шевченка і, незважаючи на можливість у радянській системі легально служити своїй нації, його незламна стійкість стала взірцем національного піднесення.

Звучить пісня «Батьківська хата», музика О. Злотника, слова М. Мельникова.

Ведучий 1. Ідея боротьби за вільну Україну ніколи не згасала в серцях кращих представників українського народу. Деякі полягли у збройній боротьбі проти поневолювачів, інші емігрували на Захід, а найбільше запроторено в сибірські «гулаги», але боротьба ніколи не припинялась. Десь у 1961 році убитий останній озброєний повстанець на Тернопільщині, а вже на початку 1960-их років повстали шістдесятники.

Одним із перших провідників цього покоління став В. Чорновіл, який навесні 1964 року на відкритті пам'ятника Т. Шевченку (автор І. Гончар) в с. Шешорах Косівського району Івано-Франківської області проголосив такі слова: «Вкраїнці! Люди! Щоб Ви розуміли: кайдани – в нього і кайдани – в нас!»

Ведучий 2. Ці слова запали в душі присутніх. Вони – відкритий заклик до боротьби проти імперії зла. З цього і почався тернистий шлях В. Чорновола. Цей виступ для тодішньої влади пролунав неначе грім серед ясного неба.

Ведучий 1. 4 вересня 1965 р. В. Чорновіл разом з І. Дзюбою, В. Стусом та іншими у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні

забутих предків» виступив з протестом проти арештів української інтелігенції... А далі обшуки, арешти, безробіття, репресії зміцнювали в ньому силу опору.

Учень 2.

Вічні, безсмертні шляхетні пориви!
Що ви є в світі? Накликання? Чари?
Перший змах крил у польоті за хмари?
Чистого серця до правди змагання?
Думки народження? Прокид кохання?
Спілка любові, краси та відваги?
Спалах свідомості? Вибух наснаги?
Радість природи? Жагучість бажання?
Чи неповторність природних мотивів –
Гуркіт громів довгожданої зливи?
Що ви і нащо, нестямні пориви?
Нащо серця ви ворухите й душі?
Нащо бентежите юність тривожну?
Стелите міфами даль бездорожну?
Старість обачну зриваєте з ліжка?
Тихих неволите йти у опришки?
Дужих вчите боронити слабого?
Щепите лють і зневагу до злого?
І на неорану кличете ниву
Тих, хто прибився у гавань щасливу?
Нащо? Де глузд ваш, шляхетні пориви?
З вами бійці не бояться могили
Десь, і в найслабшого трояться сили,
З вами у чорну годину і скруту
Легше зустріти останню минуту.
Тож і на дні глибочезної пастки
Духом не дайте мені підупасти:
Поки живу я – живіте зі мною!
Кличте! Будіте! Зривайте до бою
З чадом смертельним розпуки німої!
Думці, душі не давайте спокою!
Юністю дихайте! Вабте весною!
Будьте зі мною!

Святослав Караванський

Ведучий 2. В'ячеслава Чорновола звільняють з роботи, розпочинаються обшуки, допити. У квітні 1966 р. на закритому політичному процесі у Львові відмовився давати покази проти братів Михайла і Богдана Горинів і назвав злочинцями прокурора та суддів, за що його звільнили з редакції республіканської газети «Друг читача».

Ведучий 1. Зібрав інформацію про порушення прав людини і радянського законодавства судовими та слідчими органами і в травні 1966 р.

розповсюдив документальну книгу «Правосуддя чи рецидиви терору?», за що влітку того ж року засуджений до трьох місяців виправних робіт. У 1967 році, вже у Львові, уклав документальну збірку «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”» – матеріали про репресованих у 1965 році шістдесятників. Книги вийшли за кордоном. В. Чорноволу присуджують Міжнародну журналістську премію (Великобританія). Письменник-дисидент Михайло Хейфец назвав свій тюремний нарис про В. Чорновола «Зеківський генерал».

Ведучий 2. У 1970 р. розпочинає видавати машинописний журнал «Український вісник», який став найважливішим періодичним виданням українського самвидаву. Він містив не тільки інформацію про факти порушень прав людини, але й найважливіші документи самвидаву, аналітичні статті й художні твори.

Учень 3.

Збирай, збирай, новітній Самовидцю,
І все до справ старанно заведи –
Про трус, арешти й допити, в'язницю.
І про негласні, навісні суди.
Про заборону шанувати слово
Тараса гнівного, що в парку став
Перед колонами, які багрово
Звелись у небо – співами октав!
Про честь і нечесть на партійних зборах,
Таємні вбивства і шпигунський рух,
Про перекинчиків, нових, суворих,
Що рвуть із матері старий кожух.
Збирай, збирай, кмітливий В'ячеславе!
Тебе вінчає твій старанний труд,
Що поведе опричництво криваве
На справедливий, чесний, гласний суд.

Яр Славутич

Учениця 1. До арешту Чорновола вийшло п'ять номерів «Українського вісника». Підготовлений ним 6-й номер видали у Львові Михайло Косів і Алена Пашко. Після знайомства з В'ячеславом Чорноволом Алена стала активною діячкою патріотичного руху. Брала участь у виданні цього позацензурного журналу.

Учениця 2. Вони тоді вже з В'ячеславом зустрічалися. Він брав по кілька друкованих сторінок, ховав у руках, і йшов до неї ніби на побачення. І так десь, беручись під руки, вони ці листочки передавали, а вже потім вона несла їх до друкарки. Так і виходив «Український вісник». Потім, коли заарештували В'ячеслава, то вона з кількома однодумцями ще видали шостий номер. Це в тих умовах, коли хапали і садили всіх.

Учениця 1. Алена Василівна не раз говорила: «Моя головна місія – бути дружиною В'ячеслава Чорновола». Є глибока символіка у тому, що Алена Василівна – із Дрогобиччини, батьківщини Івана Франка, а В'ячеслав

Максимович – з Черкащини, тієї землі, яка дала Україні нашого генія і пророка Тараса Шевченка. Як і Кобзар, Алена Пашко і В'ячеслав Чорновіл каралися, мучилися, але не каюлися...

Учениця 2. Свої долі офіційним шлюбом вони поєднали у далекій Якутії, де політв'язень відбував покарання. Пані Алена за будь-якої можливості їхала на край світу, щоб перебувати разом із чоловіком. Із сибірського заслання підпільно привозила його викривальні статті. В одному зі своїх інтерв'ю Алена Василівна сказала: «Я думала, що все життя буду дружиною політв'язня, і була готова до кінця нести свій хрест:

“Така важка моя любов
У болях і тривозі,
Прикута до усіх хрестів,
Зчорнілих при дорозі”».

Учениця 1. Зі спогадів сестри В'ячеслава Валентини: «Алена з самого дитинства росла у середовищі, де пояснювати, навіщо любити свій народ, не було потреби. Ще дитиною вона носила передачі воїнам УПА, виховувалася у патріотичному дусі. Батько був учителем-істориком, мама теж вчителька».

Учениця 2. «Батько навіть назвав її Аленою в честь грецької богині Афін (богиня мудрості). Такого імені не було, і тому були проблеми. Аж знайомий священик похрестив її. І вона – Алена-Святомира – має таке подвійне ім'я. Як ув'язнили В'ячеслава, вона не мала права на побачення з ним. Вони не встигли одружитися, то Алена так його і чекала весь цей час. Вже потім, як третє було ув'язнення, то там, у засланні вони розписалися. І є такі фотографії – вона у вишиванці, сидять десь там у тій Якутії, святкують весілля».

Учень 4.

...Як же Вам, Жінко, на нарах спиться...
Ви ж не розбійниця, ані не вбивця.
Вам би купатись кожного ранку
У водах, що пахнуть зіллям рум'янку...
Вас на світанку будять конвої
Ведуть, як бранку, до водопою.
А за стіною – вогні, неони,
У магазинах ніжні нейлони,
Різні жіночі срібні брязкальця,
Персні на Ваші тендітні пальці...
Брязчить понуро замок тюремний
Уже не кафський і не гаремний.
Як же Вам, Жінко, кажуть у очі:
«Руки за спину!» – руки жіночі...
Відійшли війни за перекопи,
Позаростали квіттям окопи...
А чи Вам, Жінко, щастя наснитися?
В наш вік космічний,
такий трагічний,

що аж комічний...

Як же Вам, Жінко, на нарах спиться...

Атена Пашко

Учениця 1. Вона була поруч з В'ячеславом постійно. Керувала Союзом Українок, який відновила в Україні. За часів її головування організація була дійсно дуже дієва. В'ячеслав їздив у справах Руху по Україні дуже часто. І вона їздила з ним, піднімала жінок. Безпосередньо усім допомагала, була вимогливою, але її дуже любили.

Учениця 2. Усе своє життя Атена-Святомира щедро розсівала поміж людьми зерна любові до рідної України і з нетерпінням чекала рясних сходів. Проте не сходило... І хоч це додавало їй сердечного болю, вона не розчаровувалася, а надіялася. В одному з інтерв'ю на запитання журналіста, а чи про таку Україну вона мріяла, Атена відповіла: «Колись я думала: коли буде український прапор, тризуб, можна буде співати гімн – вже буду щаслива. Але якщо вони і є, але вихолощені, то сумно, прикро. Дуже прикро і аж страшно робиться, що через двадцять років мусимо повертатися до тих початків, що досі не можемо скинути з себе ярмо раба, що треба відроджувати окрадену духовність, знівечену мораль, потоптану мову, сплюндровані святині... Але надія не вмирає».

Учні виконують українську народну пісню «Ой у полі вітер віє».

Ведучий 1. В'ячеслав Максимович заарештований під час чергової хвилі репресій в Україні 12 січня 1972 р. У слідчій в'язниці до нього застосовували найвишуканіші засоби тиску, щоб домогтися зізнань, зокрема щодо журналу «Український вісник». Його обіцяли і розстріляти, і випустити на волю, залякували «психушкою» й арештом рідних, йому підсаджували в камеру провокаторів та показували підроблені «зізнання» колег, влаштовували «випадкові» зустрічі з заарештованими та славословили.

Ведучий 2. 11 серпня 1972 р. у приміщенні прокуратури Львівської області, під виглядом виклику на черговий допит у справі дружини, заарештовано поета, старшого наукового співробітника облдержархіву Ігоря Калинця. Уривок з протоколу допиту В. Чорновола від 11 липня 1972 р. дає уявлення про підготовку підстав для арешту.

Уривок з протоколу допиту розігрується в особах.

Запитання. Чи отримували Ви від Калинця Ігоря документи антирадянського наклепницького змісту?

Відповідь. Ніколи, ніяких документів антирадянського наклепницького змісту від Калинця Ігоря не отримував.

Запитання. 12 січня 1972 року при обшуку у Вашій квартирі вилучена збірка віршів Ігоря Калинця «Віно для княжни». Покажіть, коли і від кого Ви отримали цю збірку віршів?

Відповідь. На це запитання відповідати не буду.

Запитання. Що Ви можете сказати стосовно ідейної спрямованості збірки віршів І. Калинця «Віно для княжни»?

Відповідь. Про це я міг би говорити на обговоренні збірки у Львівському відділенні Спілки письменників України. Зауважу тільки, що не

бачу у віршах Калинця чогось такого, чим можуть займатись органи державної безпеки, та й взагалі вважаю, що справжньою поезією цим органам займатись не випадає.

Запитання. Ряд віршів збірки Ігоря Калинця «Віно для княжни» є ідейно хибними. У них автор в алегоричній формі висловлює націоналістичні погляди, невдоволення радянською дійсністю. Покажіть, з якою метою Ви знайомились з цією збіркою і для чого її зберігали?

Відповідь. Розшифрування органами безпеки поетичних алегорій – явище для мене цілком нове і навіть несподіване...

Ведучий 1. Існує легенда, як хтось із слідчих спересердя запитав В. Чорновола: «Ну добре, от уявімо, є ваша незалежна Україна. І ким ви там себе бачите?» – «Як ким? Редактором опозиційної газети».

Ведучий 2. 1989 рік. 3 липня. Село Космач. Відкриття пам'ятника О. Довбушу в присадибі Михайла Юсипчука (Дідишина). Перед відкриттям В. Чорновіл сказав, що М. Дідишин відмовляється надати йому слово, бо відповідні органи пригрозили йому. В. Чорновіл і його побратим З. Красівський схвильовані й незадоволені станом речей. Два синьо-жовті прапори, привезені В. Чорноволом, так і не були розгорнуті над Космачем і не довелось йому виступити з промовою. Дійство пройшло під червоними прапорами та транспарантами на фоні космацьких килимів. Виступаючі (кому було дозволено відповідними органами) проголошували «патріотичні» промови про захисника трудящих мас Прикарпаття проти поневолювачів О. Довбуша, але по-іншому на той час не могло бути.

Учень 5.

Сьогодні у церкві коні
ночують і воду п'ють.
Сьогодні новим іконам
прочани поклони б'ють.
Сьогодні на дружбу вічну
посаджено кимось дуб.
Сьогодні у місті звично
сім пар розлучають шлюб.
Сьогодні гвалтують рації
про мера шлункові болі.
Сьогодні вмирає нація,
а світ очманів на футболі.
Сьогодні комусь на згадку
подарували літак.
Сьогодні у полі дядько
гнилий підібрав буряк.
Сьогодні жива колекція
побільша по той бік ґрат.
Сьогодні у клубі лекція:
«Людина людині брат...»

Микола Холодний

Ведучий 1. Працював В. Чорновіл самовіддано і справді багато. Вставав о 5 годині ранку, писав, потім – на роботу, лягав пізно. Є люди, котрі можуть вам відмовити сказавши, що не мають вільного часу. До таких В'ячеслав Максимович не належав, позаяк не вмів кривити душею. Він завжди давав пораду, настанову людям, які до нього звертались і, особливо, якщо це стосувалося української справи. Він був людинолюбом, яких сьогодні мало.

Розігрується інсценізація за спогадами Леоніда Пілунського.

Автор. ...Улітку 1998 року всією сім'єю В'ячеслав Максимович уперше цілий місяць відпочивав у Криму. Тільки для нього відпочинок – поняття відносне – ми з ним об'їздили пів-Криму. На стареньких «Жигулях» поверталися в Ялту. У Сімферополі В'ячеслав Максимович запропонував купити фруктів. Заїхали на ринок біля автовокзалу.

Його відразу впізнали і почали розглядати. Він – жодної реакції, ходить між рядів, питає про ціну... Купили величезний кавун, яблук... Потім узявся в якогось дядька вибирати персики.

Продавець. Чего выбираешь, бери подряд.

Чорновіл. Та мені треба, щоб гарні були!

Продавець. Так ты хохол?

Чорновіл. Чому це хохол – українець.

Продавець. Может ещё и руховец?

Чорновіл. Угадал, только скажи, а что тебе Рух плохого сделал?

Продавець. Все – плохо жить стали. Работы нет, заводы стоят...

Чорновіл. І це все Рух?

Продавець. А кто ж?

Чорновіл. А хоч одного рухівця при владі у Криму знаєш?

Продавець. Во всем виноват Рух, а Чорновола я бы расстрелял...

Автор. Сусідки розмахували руками, намагаючись зупинити продавця, і той раптом підняв очі й скам'янів.

Чорновіл. А розстріляв би за що?

Автор. Мужик був у напівпритомному стані.

Чорновіл. Скільки з мене за персики?

Продавець. А ніскільки... я тобі... вам... це... дарую!

Чорновіл. Тільки що збирався розстріляти, і раптом даруєш.

Продавець. Так я ж... це... пожартував, ну чесне слово.

Автор. Ми йшли з ринку під загальний регіт, хтось перепитував, хтось переказував, а винуватець все ще голосно намагався довести, що він дійсно жартував.

Учениця 1. Та понад усе В'ячеслав Чорновіл любив Україну!

Учениця 2. Коли в січні 1999 року він перебував у Сімферополі, то дуже важко було домовлятися за приміщення для проведення заходів: «...Хіба не знаєте, хто при владі в Криму?». Тому вирішили провести прес-конференцію в українській гімназії. Зустріли з радістю, розказали про біди, надії, перемоги. Гімназисти читали вірші, українські пісні співала кримська співачка Наталія Безкоровайна. І раптом В'ячеслав Максимович якось

сором'язливо попросив слова, вийшов і прочитав уривок з поеми Володимира Сосюри «Мазепа». Як він читав, забути неможливо:

«...Ах, я люблю тебе, Вкраїно,
І сам не знаю, що кажу.
Я ж син твій, син, що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Той, що прокляв і Бога й небо,
Аби тобі був слухний час.
Я йшов кривавими житами
І знов піду, де гул і мла,
Лиш одного я хочу, мамо,
Щоб ти щасливою була...»

Ведучий 1. Скупий перелік біографічних даних без його живого обличчя, стрімкої ходи, дивовижно привабливої швидкої мови, рідкісної чарівності не дає пояснення тому, чому він піднявся над усіма. Шкода, що це стало зрозумілим тільки після його загибелі.

Ведучий 2. 25 березня 1999 року загинув у автомобільній катастрофі. За офіційною версією МВС, він загинув в результаті випадкової дорожньо-транспортної пригоди під Києвом: автомобіль В. Чорновола врізався в «КамАЗ» з причепом, який розвертався на дорозі. На місці загибелі встановлено козацький хрест.

Ведучий 1. Ніби передбачаючи такий життєвий фінал, В'ячеслав Максимович якось сказав у телепрограмі, що хотів би піти з життя – «миттєво, на льоту». Так і сталося.

Ведучий 2. Зі спогадів Леоніда Пілунського: «Ми приїхали на місце загибелі В'ячеслава Максимовича ближче до вечора. До дорожнього знаку “перехрестя” був прив’язаний портрет і лежали квіти. Навколо від вітру колихалося море озимої пшениці, що набирала зелені. Мовчазно похитувалися ще голі дерева придорожніх посадок і тут же, на обочині, лежала перемішана з придорожньою землею та сама пшениця...

Пшениця, якою була навантажена та сама, Богом проклята вантажівка. Сліди гальмівного шляху, осколки скла, маленькі дзеркальні квадратні уламки фар. Вони відбивали останнє світло, яке висвітило їх убивцю. Тут Він пішов. Ми стояли і плакали. Уже немолоді мужики, які багато чого бачили і багатьох втратили...»

Ведучий 1. «Плакали і не встидалися – ми втрачали того, хто вів нас до світла. Вів і майже вивів... Ми плакали і збирали ту пшеницю. Збирали руками, збирали довго, вибираючи по зернятку з пересохлої придорожньої землі, і кожний загортав у свою хустину, і всі разом збирали у великий селянський мішок – нехай хтось засіє поле. Заколоситься хліб, і наллється колосся, і отяжіє, і принесе нові зерна, і виросте новий урожай, і його знову вкинуть у землю, у чорну родючу землю ЙОГО, моєї, нашої з вами України. І так буде завжди».

Учень декламує вірш Богдана Сливчука «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Ведучий 2. В. Чорновіл багато часу та сил присвятив державницькій діяльності. На двадцять першому році незалежності його ідеї й сьогодні, як ніколи, є актуальними. Врешті-решт ми, українці, повинні розуміти, що на тернистому шляху до відродження нашої держави, у складному державотворчому процесі, усім нам потрібна міцність, незнищеність духу, щира відданість Свободі та Справедливості, що були притаманні В'ячеславу Чорноволу.

Ведучий 1. На Черкащині пам'ятають про свого земляка, тут свято оберігають місця, пов'язані із його життям, а батьківські пороги В'ячеслава Чорновола завжди відкриті для патріотів України. Перший в державі пам'ятник В'ячеславу Чорноволу був встановлений у духовній Мецці України – місті Каневі.

Ведучий 2. Мабуть, в цьому є якась сакральна таємниця духовного потягу один до одного двох невтомних борців. Канівчани згадують, що В. Чорновіл дуже любив тут бувати, адже, як і Тарас Шевченко, понад усе мріяв про вільну і незалежну Україну, вважав своїм святим синівським обов'язком відвідувати могилу Кобзаря, мав за потребу помислити біля Дніпрових круч про долю України.

Оксана ЯВОРСЬКА,
учитель української мови і літератури
Калуської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3
Калуської міської ради

ВЕЛИКИЙ ЛІДЕР ВЕЛИКОЇ НАЦІЇ

Урок–усний журнал. 11 клас

Мета уроку. Поглибити і систематизувати уявлення учнів про шлях України від тоталітарного режиму до незалежності через призму громадського подвигу В'ячеслава Чорновола; формувати уміння аналізувати історію свого народу; виховувати почуття відповідальності за долю нації.

Обладнання. Портрет В. Чорновола, картини Опанаса Заливахи «Є і будемо», «Дзвонар», Олега Мінька «Мовчання», Веніаміна Кушніра «Автопортрет зі свічкою», відеокомпозиція «В'ячеслав Чорновіл. Реквієм». (1999), відеокомпозиції на пісні групи «Тартак» «Ти подумай», «Я не хочу», «Не кажучи нікому» та на пісню групи «Океан Ельзи» «Веселі, брате, часи настали».

Матеріали до усного журналу

Сторінка перша. «...Боже, як то вам було поза межами болю...»

Я прийшов на той пляц подивитись
Я прийшов поклонитись
Вам що грали з нечистим
В останню життєву гру
Він зім'яв ваші лиця

Приневолив схилиться
І спустив вас у чорну діру.
Я не можу гадати я не смію судити
ходу в чорну годину
що слід що не слід
дотлівало життя
виривали коріння
і останнє бажання
на піску слід.

Боже як то вам було
поза межами болю
зло пускати в святиню
видавати ключі.
Зло тотальне носилось
і вже перших косило
і кричали у завтра
лиховісні сичі.

Я приніс гілку терну
вашим тіням стражденним
затаврованим тіням
так невчасно не в лад.
А пояснень не треба
Було досить тих свідчень
Що в свій час їх отримав
Знаний Понтій Пилат.

Це крик душі великого українця Євгена Сверстюка про побратимів-шістдесятників, про усіх тих, кого судили за злочин любові до свого народу, хто стояв обличчям до Правди, хто ніс на плечах важкий хрест – боронити Дім Отця і Матері від наруги і бруду, хто рідне Слово засвітив офірою і молитвою.

Жорстокі і ганебні часи тоталітаризму... Це була епоха руїни храмів і руїни людини. Падіння моралі, віри і права було болючим і нищівним. Усі грабунки, вбивства і насильства прощалися іменем влади. Відчуження батька, відчуження правди, відчуження честі. Людина падала під цим тягарем, який змінював ходу, спотворював обличчя, деформував душу. Жах сковував розум, волю і сумління. Морально тримались і виживали тільки люди високої віри. Що міг значити їхній страх перед лицем Страху Божого? Нині важко зрозуміти, як вони добивалися самозречення.

Час, Господи, та тільки Ти скажи,
Чому між нами виклав Ти ножі,
А я по тих ножах ступати мушу,
Кривавити свою прокляту душу.
Час, Господи, та поможи мені
Розвести ті ножі – оті вогні,

А потім йти молитись до собору.
Час Господи, на самоту й покору.

Іван Драч «Час, Господи...»

Деспотична влада радянської імперії залізною рукою тримала у віжках покори українців, отих бідолашних коненят, що знесилено тягнули важезний віз гріха і безчестя битим степом історії.

Раптова переміна візника – це так звана «хрущовська відлига» по смерті Йосипа Сталіна. Почалася доба шістдесятників, тих, хто розумів, що нація хвора на брак гідності і свободи, що нація смертельно зігнулася під ярмом напівправди, напівосвіченості, напівінтелігентності, напівлюбові.

«О царство півсерць, півнадій,
півпричалів,

півзамірів царство, півзмок і півдум», – це волає до небес категоричний Василь Стус, символ духовного сумління України.

Стривожені війною, гартовані злиднями, оглушені тотальною ідеологією, люди раптом прокинулись від падіння страшного ідола і кинулись до пробоїни в стіні, де він упав. Цілі ідеологічні загони було кинуто на зліплення пробоїни. Однак одиниці кинулись її розширювати. З цього почалися шістдесятники – ті, яким засвітилась істина і які вже не захотіли зректись чи відступитися від украденого світла.

Що ж так жахало затятих охоронців незайманості тюремного муру, перед якими спопеляючими променями поспішали вони заткати діру в тій замшлій стіні? Ось – відповідь: крізь просвіт вкрався просвіток, через пробоїну просотався дух свободи, дух бунту, дух непокори. Саме цей дух був духом часу. Відлига була лише поштовхом, який покликав до життя духовний рух опору підрежимної України.

Письменники Василь Стус, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Григій Тютюнник, Євген Гуцало, Дмитро Павличко. Вони зуміли запалити покинутий і погашений вівтар правди і честі.

Літературні критики Іван Світличний, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська. Вони наважилися на спротив, непокору, бунт.

Кіномитці і художники Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Іван Миколайчук, Опанас Заливаха, Алла Горська, Георгій Якутович. Вони спромоглися возвеличити духовні вартості Людини.

Публіцисти і правозахисники В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Олекса Тихий, Михайло та Богдан Горині, Зіновій Красівський. Вони повернули дорогу свого народу в бік Закону і Заповідей.

О Доле, чому ти безпощадна?

О небеса, чому так мало світла?

О Боже, невже початок так безжально закінчився?

Пора відлиги завжди оманлива: перше потепління сіє в душах надію на швидкий прихід весни, та раптом повертаються – іноді вдесьтеро дужчі – морози. Ось тоді гнідий сахається вороного, з яким досі йшов в одній упряжі. На чарівного крилатого коня перетворюється та жменька гордих лицарів духу, апостолів непокори, яка не спасувала перед імперським канчуком.

Нехай з надламаними крилами, вони все ж прагнуть до вічного неба краси і правди, неба людяності. Решта – слухняні «посполиті», гніді і сірі – тамуючи біль і образу, мовчать у ярмі. І далі тягнуть віз імперії дорогою історії, не зводячи очей до сонця свободи.

...4 вересня 1965 року під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» Іван Дзюба виступив із заявою-протестом проти арештів української інтелігенції. Його намагалися зацитькати. На захист підніс свій голос В'ячеслав Чорновіл. «Хто проти тиранії, встаньте!» – вигукнув Василь Стус. Відважні піднялися. Решта залишилися сидіти.

Настав час вибору.

Вибору межі стратенством і пристосуванством.

Демонструється відеокомпозиція на пісню гурту «Океан Ельзи» «Веселі, брате, часи настали».

Сторінка друга. «Він – Чорновіл. І причина тому – Україна».

Сьогодні згадаємо того, хто вибрав стратенство. Він – лицар бунту 1960-х. Він – лідер і самозречений борець. В'ячеслав Чорновіл був людиною від великих істин, нікому не потрібних сьогодні. Він строго питав себе і свою націю: «Хто ми і навіщо ми, і кому ж, як не нам, очистити обличчя наших апостолів і підхопити їхню хоругву?» Він ніс жовто-блакитний прапор високо над головою, він ніс Україні незалежність усім своїм життям, кожним своїм подихом, поки його не вбили.

Безперечно, його убили. Примітивно, нахабно, грубо перервали його політ. Так, він був невгамовний і несамовитий, він шугав Україною на шаленій швидкості за сто двадцять. Безперечно, він сильно заважав комусь своєю одержимістю збудувати Україну.

О Господи, які слова придумали, коли його не стало: «Смерть символу епохи, смерть епохи, смерть останнього романтика». Ось таку придумали цьому назву. Патетично оголошено кінець епохи. Страшно те, що Україна поки що відклала перо, узявшись було записувати його ім'я на свої скрижалі. Ким же він для неї був?

Декламується вірш Богдана Стельмаха «На вічну пам'ять Чорноволові».

Кажуть, він сам «зробив» собі Сибір. Народжений 1937 року, коли машина системи нищила людей. Учительський син з черкаського села, він цілеспрямовано «ішов» у Сибір. Кожен крок його життя був свідомим, виваженим, по-українському мудрим:

середня школа закінчена із золотою медаллю;

у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка здобуто фах філолога і журналіста;

наукова робота з історії української літератури «Публіцистика Бориса Грінченка»;

національно-визвольний рух шістдесятників;

разом із Василем Стусом та Іваном Дзюбою на прем'єрі фільму Параджанова «Тіні забутих предків» виголосив протест проти арештів української інтелігенції;

далі – безробіття, обшуки, переслідування.

«Лихо з розуму», «Правосуддя чи рецидиви терору» – так називалися книги, за які він почав «сидіти». Далі він «сів» просто за антирадянську агітацію. Але це була не антирадянщина. Це було щось страшніше. За таке не було навіть окремої статті. Він «сідав» за Україну. Це була його релігія. За неї у таборах його водили босим по снігу. Від неї він не відрікся, а голодував 120 днів. І за це йому ще додали 5 років. А потім за неї заборонили вертатися додому, на землю тієї фанатичної любові, і так 15 років стратенства за Україну.

Епоху, яка похована на Байковому кладовищі на чолі з В. Чорноволом, назвали епохою української мрії, що не збулася.

О Доле, чому ти безпощадна?

О небеса, чому так мало світла?

О Боже, невже початок так безжально закінчився?

А яка вона була прекрасна, та українська мрія! В'ячеслав Чорновіл на чолі Руху. Навколо нього збиралися мільйони, за ним ішли, за цим «бандерівцем» і «націоналістом». А він, несамовитий і шалений депутат, біг на трибуну. На звук його імені Україна вставала і стояла, вперше взявшись за руки від Львова до Києва. У Львові він творив справжню поему, цей несамовитий обласний голова, розвішуючи мало не на кожному дереві слова «воля», «слава», «Україна». Вся українська мрія ішла за ним колонами на мітинги, ішла слухати, як він кричить те солодке слово «свобода», без мегафона, але на всю Україну, але на всі груди, де потім було три інфаркти.

Коли по країні пронеслася зловісна аббревіатура ГКЧП і запахло розвалом імперії, він кинувся в партком і схопив за брудну руку комуністів. Це був щасливий момент. Нарешті він міг вимагати заборону тієї злочинної партії, з якою за все життя не змирився, і вона з ним теж. Він порушував усі правила політика, виривав мікрофони, голосно кричав, але був справжнім, непримиренним до брехні і лукавства. Він був на чолі колони, яка занесла жовто-блакитний прапор до залу Верховної Ради України. Він був першим серед тих, хто приніс Україні незалежність у своїх серцях.

В'ячеслав Чорновіл своїм вибуховим натиском лякав навіть тих, хто поряд ішов, але хотів іти помалу, «аби чого не вийшло». Його правота була безсумнівна, але вона була поетична, як у Христа. У ній не було розрахунку, як у Христа, а тому відомо, що з того мало вийти. У нього рано чи пізно мали жбурнути камінням.

О Доле, чому ти безпощадна?

Першим Президентом став не він. Він ішов другим. Кажуть, добре знав, що так було комусь треба. Кому? Але ж Україні потрібен був В'ячеслав Чорновіл! Це був його зірковий час. Це був наш зірковий час, але...

Згодом новообраний Президент сказав, що настав момент, коли В'ячеслав Чорновіл уже шкодить Україні.

Змінювався час, влада, партії. Він знову одчайдушно захищав свою релігію, свою ідею незалежної України, української України. Він ретельно клеїв до купи розколений Рух. Він знову і знову біг до трибуни, викидав мікрофони. Він знову порушував усі канони поведінки статечного депутата. Він залишався найвідомішим політиком, знаним на весь світ. Але в Україні його вже мало хто слухав і чув.

О небеса, чому так мало світла?

Він пропустив ще одні президентські вибори. Про нього почали писати, що В'ячеслав Чорновіл уже не страшний для влади!

І що дати Україні він уже нічого не може, крім своєї ідеї!

І що уже час брати, час володіти чимось суттєвішим, ніж ідея!

Він став чужим серед своїх!

О Господи, чому початок так безжально закінчився? Чому ти знову забрав лідера нації?

Демонструється відеокомпозиція гурту «Тартак» «Я не хочу».

Сторінка третя. «А далі не буде...»

Господи, які слова придумали, коли його не стало: «Смерть символу епохи». А чи вдумувався хтось у ці слова? Вкотре ловимо себе на думці: як тепер не вистачає В'ячеслава Чорновола. Через пелену літ у теперішні смутні часи ми раптом починаємо розуміти, що українці були сильнішими, настирливішими й відважнішими, коли попереду йшов В'ячеслав Максимович.

Він і тепер попереду. Але жити і діяти мусимо вже самі. В'ячеслав Чорновіл добре бачив уже із неба, що після його похорону всі розбрелися в різні боки. Він, мабуть, востаннє бачив разом увесь Рух і точно знає, що Україна чекає.

На кого?

Доки?

Чому?

Український народ, але ж ти, трохи поївши з його рук корисних хлібних зерен, прокляв свого лідера за те, що зерна ті були затверді для тебе, бо ти звик ремигати кукіль. От так, звично ремигаючи, ходимо вулицями, перейменованими на його честь. Ходимо, не думаючи, ким був для нас В'ячеслав Чорновіл? Навіщо був той «КамАЗ»? Чому він віддав нам, таким, свою душу? Невже це дійсно кінець епохи української мрії?

Сторінка четверта. «Україна чекає...»

Що нам треба змінити? Україна ж вийшла інакша, ніж та, за яку В'ячеслав Чорновіл ледь не вмер, за яку 15 років сидів у тюрмі.

Очевидно, нам треба змінити себе. Крім нас самих, України нам ніхто не збудує.

В пору гроз громових і в погідну годину,

Коли небо – як ніч, і коли голубе,

Україна тебе виглядає, мій сину,

Україна очікує, дочко, тебе.

Україна чекає відважних, як леви,
Непохитних, як скелі, твердих, як алмаз,
В кого чиста душа, в кого серце сталеве,
Україна, юнацтво, чекає на вас.
Не отари овець, не телячого стада,
Що йому аби паша та свист батога, –
А народу, що й лихо йому не завада,
Що свобода йому над усе дорога.
На дорогу нову нам ступати сьогодні.
Щоб рівняти її – для добра, не для зла.
І дивитись, аби не вела до безодні,
Пильнувати, аби вас до храму вела.
Он той храм – на розгіннім стоїть видноколі,
Де крайнебо світає пророчим вогнем, –
Він явить вам усе недочитане в школі,
Щоб не гнутися вам перед завтрашнім днем.
А над ним Україна в недільній одежі
Жде, щоб вас привітати – свій юний народ.
Це ж бо вам під опікою Бога належить
Храм держави своєї звести до висот.
Це ж бо вам – і плуги, і ракети космічні,
І комп'ютерні двері до всіх таємниць,
І незгасні в віках заповіти предвічні,
Що хлюпочуть сріблом з українських криниць.
Це ж бо вам, юнаки, під опікою Бога
Догасити Чорнобиля атомний жах,
Вам, несхитним, стояти як престорога
Ворогам України – на всіх рубежах.
Тож-то в пору грози і в погідну годину,
Коли небо – як ніч, і коли голубе,
Україна тебе виглядає, мій сину,
Україна очікує, дочко, тебе.

Богдан Стельмах

Думаю, слова Б. Стельмаха є правдивими, бо Україна чекає на кожного з вас, молодих, мудрих, свідомих.

Що ви можете їй дати сьогодні?

З чим підете у завтра?

На дошці розміщена карта України. Учні по черзі підходять і записують коротко свої думки, обіцянки, мрії, запитання. Одночасно на мультимедійній дошці демонструється відеокomпозиція на пісню гурту «Тартак» «Ти подумай».

Світлана ДЕПУТАТ,
учитель української мови і літератури
Перегінської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1
Рожнятівської районної ради

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ. ДОРОГАМИ БОЛЮ І СТРАЖДАНЬ ЗА УКРАЇНУ

Урок–проект. 11 клас

Мета уроку. Розповісти учням про постать Великого Українця В'ячеслава Чорновола, висвітлити яскраві сторінки його життя як журналіста, громадського та політичного діяча; стимулювати школярів до самоосвіти, розвивати навички самостійно та логічно мислити; виховувати патріотичні почуття, любов до України.

Тип уроку. Урок повідомлення нових знань, формування умінь і навичок.

Вид уроку. Урок-проект.

Вид проекту. Навчальний, міжпредметний (література, історія, інформатика), інформаційний, колективний (груповий).

Обладнання. Мультимедійна презентація життєвого шляху, громадської, політичної діяльності В'ячеслава Чорновола, а також культурних пам'яток на честь увіковічення його пам'яті; портрет В. Чорновола, виставка книг В. Чорновола та книг інших письменників про нього, ілюстрації.

Епіграф уроку.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Іван Франко

Хід уроку

І. Організаційно-випереджувальний етап

1. Формування спільної теми, мети і завдань проекту.
2. Розробка плану реалізації задуму, визначення терміну захисту проекту.

3. Дослідження проблеми.

А. Об'єднання учнів у групи (з урахуванням здібностей, нахилів, способу мислення) – «дослідники-біографи», «журналісти», «політологи», «літератори», «фалеристи», «культурологи».

Б. Повідомлення завдань, котрі виконуватимуться учнями.

«Дослідники-біографи» вивчатимуть сторінки життєвого шляху В'ячеслава Чорновола. «Журналісти» знайомитимуться із журналістською діяльністю В. Чорновола. «Політологи» досліджуватимуть його роль в політичному бутті України. «Фалеристи» з'ясовуватимуть, якими нагородами та преміями відзначене подвижництво В'ячеслава Максимовича. «Культурологи» збиратимуть відомості про увіковічення пам'яті В'ячеслава

Чорновола. «Літератори» знайомитимуться з поезіями про В. Чорновола, його думками, висловами відомих людей про нього.

Школярі повинні вдумливо читати тексти, вибираючи потрібну інформацію, самостійно працювати з додатковими джерелами, користуватися послугами Інтернету, створювати проекти, публікації, веб-сайти в програмах Power Point, Publisher, грамотно презентувати результати роботи, аргументуючи свої думки.

«Дослідники-біографи» мають скласти хронологічну таблицю життєвого шляху В. Чорновола з використанням методичного прийому «Гронування». «Журналістам» необхідно підготувати репортаж або інтерв'ю про журналістську діяльність В. Чорновола; «Політологам» – оформити звіт політичного подвижництва В'ячеслава Максимовича та словник відповідних термінів; «Фалеристам» – виготовити буклет про відзначення його заслуг; «Культурологам» – створити мультимедійну презентацію про увіковічення пам'яті В. Чорновола; «Літераторам» – оформити рукописну книгу актуальних думок В'ячеслава Чорновола, каталог.

4. Підготовка до презентації та захисту проекту.

Словник

Акт проголошення незалежності України – 24 серпня 1991 року відбулася позачергова сесія Верховної Ради УРСР, яка проголосила незалежність України та створення самостійної Української держави – Україна. Підтримали Акт 346 депутатів, проти – 1. Акт закріпив утворення самостійної держави та її незалежність; чинність дії на території України лише Конституції та законів України; єдність, цілісність і недоторканість території; входження в світове співтовариство як рівноправної держави.

Декларація про державний суверенітет України – законодавчий документ, ухвалений Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, що проголошував державний суверенітет республіки в складі СРСР.

Дисидент – незгодний з існуючою суспільно-політичною системою в державі.

Народний Рух України – перша офіційна українська антирадянська організація, створена у вересні 1989 року, метою якої було перетворення України в демократичну правову державу, радикальна перебудова її економіки, створення умов для розвитку і самозбереження українського народу. Голова – Іван Драч.

Правозахисник – людина, яка виступає за дотримання державою основних прав і свобод людини.

Українська Гельсінська спілка (УГС) – легальна загальнонаціональна організація, заснована в липні 1988 р., яка ставила на меті обстоювати право нації на самовизначення й прагнула в майбутньому перетворити СРСР на конфедерацію незалежних держав. Очолив організацію Микола Руденко, український поет і прозаїк.

II. Етап реалізації проекту

Звучить пісня Степана Гіги «Яворина».

Учитель. У грудні 2012 р. йому виповнилося б сімдесят п'ять. Та не судилося... Він відійшов у потойбіччя, але залишився у наших думках, серцях, спогадах. Чому? Бо мав В'ячеслав Чорновіл найвищу ідею, заради якої і жив, і горів – вільна і незалежна Україна. Вона була для нього найдорожча. Хто він, В'ячеслав Чорновіл і яка роль його в житті нашої держави?

В'ячеслав Чорновіл – це ціла епоха, це непересічна, яскрава особистість нашої історії, людина високих моральних чеснот, гідний патріот, у якого Слово і Діло завжди підпорядковувались високій ідеї – ідеї відродження Української державності і служіння українському народові. Але хочеться знати більше про людину, яка «Україну любила не на слові!»

Учень-керівник проекту. Ми вирішили взяти участь у проекті «В'ячеслав Чорновіл. Дорогами болю і страждань за Україну».

Для цього ми об'єдналися в групи і тепер кожна з них презентує результати своєї роботи.

«Дослідники-біографи» представляють хронологічну таблицю життєвого шляху В'ячеслава Чорновола.

Повідомлення 1. В'ячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки Звенигородського району Черкаської області, де тоді працювали батьки – сільські вчителі. Батько – Максим Йосипович – учитель української мови і літератури, мати – Килина Харитонівна – вчителька початкових класів. У сім'ї, крім В'ячеслава, був старший брат Борис та молодша сестра Валентина.

В'ячеслав Чорновіл пішов до школи в 1946 році відразу до 2 класу (читав з чотирирічного віку). А вже в 1955 році закінчив Вільховецьку середню школу із золотою медаллю і того ж року вступив до Київського державного університету спочатку на філологічний факультет, а з 2-го курсу перевівся на факультет журналістики. У 1960 році закінчив університет з відзнакою. Захистив дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка», забороненого тоді письменника.

Повідомлення 2. З 1960 по 1963 роки В. Чорновіл працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді. Далі переїхав до Києва, щоб продовжити наукову роботу з історії української літератури. Працював на будівництві Київської ГЕС і жив у Вишгороді. У 1964 році склав кандидатський мінімум, пройшов за конкурсом до аспірантури Київського педінституту, але не був допущений до навчання через політичні переконання. Це стало перешкодою до захисту майже готової дисертації про публіцистичну творчість та громадську діяльність Б. Грінченка.

Повідомлення 3. У 1965 році він з Василем Стусом та Іваном Дзюбою відкрито виступив у Київському кінотеатрі «Україна» на прем'єрі знаменитого фільму «Тіні забутих предків» з протестом проти арештів української інтелігенції. Після цієї події розпочалися обшуки, допити й безробіття. У 1967 році його ув'язнили на три роки «за наклепницьку діяльність на радянський суспільний лад». З 1970-го жив у Львові і працював

на підсобних роботах, редагував часопис «Український вісник». Після другого арешту в 1972 році «за антирадянську агітацію і пропаганду» шість років відбував покарання в таборах Мордовії, а заслання – в Якутії. Всього – п'ятнадцять років тюремних ув'язнень. Пізніше став одним із засновників Народного Руху України за перебудову. В 1990 році його обрали депутатом Львівської обласної ради. У 1991 став кандидатом у Президенти України і здобув друге місце після Леоніда Кравчука.

25 березня 1999 року В'ячеслав Чорновіл загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем. Трагедія сталася на 5-му кілометрі автотраси Бориспіль–Золотоноша. Автомобіль Чорновола врізався в «КамАЗ» з причепом, який розвертався посеред шосе. В'ячеслав Чорновіл і його водій Євген Павлов загинули на місці, прес-секретар лідера НРУ Дмитро Понамарчук госпіталізований з важкими травмами. Пізніше, внаслідок серцевого нападу, помер один з трьох пасажирів «КамАЗу». На місці загибелі встановлено справжній козацький хрест. Поховано В'ячеслава Чорновола на центральній алеї Байкового кладовища.

«Літератори» розпочинають демонстрацію рукописної книги думок В'ячеслава Чорновола.

Учень-«літератор» 1. В. Чорновіл казав: «Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи... І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив...»

Звучить музика. Під її мелодію зачитується поезія Богдана Сливчука «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

«Журналісти» «оприлюднюють» репортаж або інтерв'ю про журналістську діяльність В'ячеслава Чорновола.

Учень-«журналіст». Серед багатьох талантів, якими було наділено від Бога В'ячеслава Чорновола, найпотужнішим його обдаруванням був талант літератора-журналіста з вибуховою силою звучання й здатністю впливати, переконувати. Це було в нього справді від природи, він був журналістом від Бога.

Запитання. Де навчався В'ячеслав Чорновіл?

Відповідь. В'ячеслав Чорновіл навчався у Київському державному університеті на факультеті журналістики. А вже через кілька років працював у виїзній редакції газети «Київський комсомолец».

Запитання. З якого часу почав писати і в яких жанрах?

Відповідь. У студентські роки вже багато писав до газет. Жанрові зацікавлення студента В. Чорновола були різноманітними: інформаційна замітка, кореспондентське повідомлення, нарис, критична й сатирична замітка, репортаж, стаття, огляд.

Запитання. Чи працював за обраним фахом?

Відповідь. З 1960 до 1963 року В. Чорновіл працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді. З 1963 до 1965 року завідував відділом у газеті «Молода гвардія». Працював в газеті «Друг читача».

Запитання. Якими працями відзначився?

Відповідь. У травні 1966 року, зібравши інформацію про порушення прав людини й радянського законодавства судовими та слідчими органами, написав і розповсюдив публіцистичну збірку «Правосуддя чи рецидиви терору?»

1965 року він уклав документальну збірку «Лихо з розуму»: Портрети двадцяти “злочинців” – матеріали про репресованих у 1965 році шістдесятників, що вийшла друком у 1968 році у Парижі. Пізніше розпочав працю над створенням самвидавного часопису «Український вісник». А далі арешт та ув’язнення.

Запитання. Чи було відновлено видання часопису?

Відповідь. У 1987 році В. Чорновіл відновив видання «Українського вісника», редактором і автором якого був упродовж наступних двох років.

Запитання. Якою була подальша журналістська діяльність В. Чорновола?

Відповідь. Після відновлення у 1988 році Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) та перетворення її на Українську Гельсінську спілку (УГС), В. Чорновіл був її співголовою, співавтором низки програмових документів, очолював пресову службу – написав і відредагував понад 100 листів прес-служби УГС.

В. Чорновіл працював також шеф-редактором незалежної громадської політичної газети «Час/Time» і «Час», в якій систематично вів «колонку редактора», друкував виступи, коментарі.

«Літератори» продовжують демонстрацію рукописної книги думок про В’ячеслава Чорновола.

Учень-«літератор» 1. В. Яременко зауважував: «Журналістська спадщина В. Чорновола – це справжня школа майстерності в її постулатній характеристиці, це лабораторія досвіду, з яким має познайомитися кожний майбутній журналіст і кожен дослідник, що вивчатиме ідейний злам у свідомості шістдесятників».

Учень-«літератор» 2. Є. Сверстюк сказав: «В. Чорновіл був найвидатнішим серед політиків-шістдесятників, визначним редактором газети «Час/Time», автором блискучої книги «Лихо з розуму», він став першим серед українців членом Пен-клубу і в ті роки творив гарне ім’я Україні. Вороги його не любили, але складалося враження, що навіть вони ним захоплювалися як гідним вояком на полі бою...»

«Політологи» пропонують звіт про політичну діяльність В. Чорновола та політичний словник.

Повідомлення 1. Важко переоцінити політичну та громадську діяльність В. Чорновола. Відомий правозахисник, дисидент, борець... Завдячуючи діяльності В. Чорновола та групі національно свідомих українців, що створили Народний Рух України, Україна прийняла Акт проголошення незалежності України.

1988 року В. Чорновіл разом із Михайлом Горинем та Зіновієм Красівським підписали звернення до української та світової громадськості

про відновлення УГГ, створення УГС, яка виявилася першою в Україні відкритою опозицією партійного типу.

Повідомлення 2. Від часу створення Народного Руху України (НРУ) – 8-10 березня 1989 року – В'ячеслав Чорновіл став його активним провідником, а з грудня 1992 – головою НРУ. З кінця 1980-х В. Чорновіл займав передові позиції на шляху відродження самостійної України. В'ячеслав Максимович постав носієм почесної місії – провідника української нації. У березні 1990 року В. Чорновіл обраний депутатом Львівської обласної ради та Верховної Ради України.

Повідомлення 3. Восени 1991 року В'ячеслав Чорновіл кандидувався у Президенти України і здобув друге місце після Л. Кравчука. У жовтні 1991 року на Великій козацькій раді його обрали гетьманом українського козацтва. З квітня 1992 року В. Чорновіл обраний на постійну роботу в парламенті України: народним депутатом двох скликань – 1994 і 1998 років, керував депутатською фракцією Народного Руху України. З 1995 року – член української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

«Літератори» продовжують демонстрацію рукописної книги думок В'ячеслава Чорновола.

Учень-«літератор» 1. В'ячеслав Чорновіл казав: «Ідея виникнення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Пройшов час розвалу імперії, так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух. Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: ішло розвалення комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити...»

Учень-«літератор» 2. А ще він говорив: «Рух – це та велика політична сила, яка найбільше зробила для того, щоб Україна стала незалежною державою. У кінці 1980 – на початку 1990-х років не можна було собі уявити розвитку України без Народного Руху України, без Народної Ради. До наших здобутків можна зарахувати й Акт незалежності, Декларацію про державний суверенітет України, і участь у референдумі – ми тоді доклали всіх зусиль, щоб було 92 відсотки за незалежність...»

Звучить музика. Під її мелодію зачитується поезія «Роздуми біля пам'ятника В'ячеславу Чорноволу».

Знов я біля Чорновола,
Знову серце моє коле
Від печалі та зневіри,
Від того, що душі сірі
У людей, яких стрічаю...
Як позбутися відчаю?
Як надію воскресити,
Щоб як люди вільні жити –
А не бідними сліпцями
Знов бродити манівцями?
Знаю, важко сенс збагнути,

Коли бачити і чути,
Що є досі люд дволикий –
Нам несе біду велику,
Знов штовхає до розбрату,
Хоче волю в нас забрати...
Дай нам сили, В'ячеславе,
Щоб все підле та лукаве
Нам з життя свого прогнати,
Долю кращу вже обрати!
Вірю я, що час настане,
Мрії сповняться жадані –
І людина стане вільна,
Із незламним духом сильним,
Щоб тобі, наш Чорноволе,
Не ятрило душу болем.
Коли глянеш з піднебесся,
Як вкраїнцям тут живеться,
В ріднім краю, не чужині –
А на вільній Україні!

Ігор Калиниченко

«Фалеристи» презентують буклет про відзначення заслуг В'ячеслава Чорновола.

Повідомлення 1. За свою діяльність В'ячеслав Чорновіл удостоєний нагород та премій. Він лауреат Міжнародної журналістської премії імені Ніколаса Томаліна (1975), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1996) – за збірки «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книгу «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи в пресі. Премію присуджено у тому числі за твори, інкриміновані як антирадянські.

Повідомлення 2. В'ячеслав Чорновіл нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (1997), а також йому присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави (2000, помертньо) – за визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї перебудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність.

«Літератори» продовжують демонстрацію рукописної книги думок В'ячеслава Чорновола і про нього.

Учень-«літератор» 1. Збігнев Бжезинський казав: «Чорновіл – провідний діяч у політичному житті України, він часто критикує нинішню систему... Я хотів би підкреслити, що Чорновіл – борець за незалежність України ще за тих часів, коли ця боротьба була пов'язана з особистим ризиком і за неї доводилося дорого платити. Він сам заплатив за це велику ціну і виніс величезні страждання...»

Учень-«літератор» 2. У свій час Чорновіл казав: «Я вірю в силу духу українського народу, який у критичний момент зуміє зібратися з силами і подолати важку кризу, який не дозволить знову надіти ярмо неволі! Тільки

така віра в невмирущість народного духу дає мені підставу з надією дивитися в майбутнє...»

«Культурологи» демонструють мультимедійну презентацію, що розкриває дії українців із вшанування пам'яті В'ячеслава Чорновола.

Повідомлення. Український народ гідно поціновує здобутки свого лідера, а також робить все для того, щоб наступні покоління не забували борця за правду та незалежність держави. Ось короткий, але неповний перелік увіковічень пам'яті В. Чорновола:

- на початку вересня 1999 року в Каневі встановлено перший на території України пам'ятник В'ячеславу Чорноволу;
- у 2000 році В'ячеславу Чорноволу посмертно присуджено звання Героя України;
- у 2002 році у Києві відкрито кабінет-музей В'ячеслава Чорновола;
- пам'ятники В'ячеславу Чорноволу відкрито у Львові, Івано-Франківську, Миколаєві, Хмельницькому;
- у 2003 році випущена пам'ятна монета номіналом у дві гривні.
- у 2006 році в селі Вільховець Звенигородського району Черкаської області в будинку В. Чорновола відкрито музей.
- у Кіровограді на будівлі по вулиці В. Луначарського встановлено меморіальну дошку зі словами: «В цьому будинку В'ячеслав Чорновіл провів останній день свого життя»;
- випущена поштова марка з портретом В'ячеслава Чорновола;
- на честь В. Чорновола названі школи, інститути, вулиці;
- за редакцією сестри В. Чорновола Валентини видається десяти томник його праць.

«Літератори» продовжують демонстрацію рукописної книги думок про В'ячеслава Чорновола.

Учень-«літератор» 2. Ніна Матвієнко, золотий голос України сказала: «Нині можна бути великою людиною в політиці і зберегти свою чесність, совість, власне обличчя. Приклад – В'ячеслав Чорновіл...»

Звучить музика. Під її мелодію зачитується поезія «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учень-читець.

Хмільно пахне в саду матіола,
Зеленіє духмяна трава.
Патріота Славка Чорновола
Дев'ять літ вже на світі нема.
Будуть весни рожево буяти,
І без зайвих «чому?» і «чого?»
Збереже Українонька-мати
Світлу пам'ять про сина свого.

Ігор Калиниченко

III. Підбиття підсумків уроку. Рефлексія. Оцінювання навчальної діяльності

Учитель (читає уривок із поезії Василя Стуса «Як добре те, що смерті не боюсь я»).

Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя
Своїм стражденим і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
І чесно гляну в чесні твої вічі,
І в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Ці рядки написані Василем Стусом, але їх міг би сказати і В'ячеслав Чорновіл, бо він жив Україною і віддав життя заради неї. «Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося потім гірко любити – втративши». Такі слова висічені на пам'ятнику В. Чорновола у Києві – це його заповіт нинішньому і прийдешнім поколінням українців. І хай справа його рук і серця продовжується, хай живуть нею послідовники, а його ім'я гуртує нових патріотів, що сповідують ідею вільної незалежної держави. За життя йому вдалося багато що зробити, та і намагався він зробити якомога більше, бо це було його життєвим кредо.

Ірина СМІЖАК,
викладач історії вищого художнього професійного училища № 3
міста Івано-Франківськ

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ДИСИДЕНТ, ПРАВОЗАХИСНИК, ПРОРОК У СВОЙ ВІТЧИЗНІ

Урок-усний журнал. 10–11 класи

Мета уроку. Ознайомити учнів із постаттю В. Чорновола як одного з лідерів українського правозахисного руху, визначного політичного діяча, символу незламного духу, національної гордості; розкрити багатовимірне співвідношення «людина – історична епоха – суспільство»; розвивати критичне мислення учнів, сприяти визначенню своєї позиції щодо впливу історичних постатей на розвиток суспільства; удосконалювати навички аргументації та переконання на основі вивчення історичних джерел; формувати почуття національної свідомості, відповідальності за долю України, бажання брати активну участь в суспільному житті держави.

Тип уроку. Повідомлення нових знань, формування умінь і навичок.

Обладнання. Тематична література, виставка фотокопій документів, що ілюструють етапи життєпису В'ячеслава Чорновола (фотокопії можуть демонструватися за допомогою мультимедійного проектора); класна кімната прикрашена національною символікою.

Епіграфи.

Дай, Боже, нам любити Україну понад усе...

В'ячеслав Чорновіл

Дійсним життям нації є внутрішнє життя національної культури,
життя ідей безсмертних і вічних...

Євген Маланюк

Хід уроку

I. Організаційний етап

II. Оголошення теми і мети уроку

III. Опрацювання навчального матеріалу

Перша сторінка. «Він був і є України вірним сином...»

Учитель. У непроникному мороці комуністичної системи він вийшов на довгу і нелегку путь, дві зорі світили йому й зігрівали душу – Свобода і Україна.

В'ячеслав Чорновіл був найавторитетнішим політичним діячем нашої держави. Він був шанованим у цілому світі. Належав до надзвичайно багатогранного й талановитого покоління шістдесятників. Разом зі своїми побратимами В. Симоненком, В. Стусом, А. Горською, І. Світличним зробив це покоління символом пробудження, прагнення України до волі. І цього вибору В. Чорновіл не зрікся ніколи.

В. Чорновіл є Героєм України. Його вбили в русі – у дорозі, на шляху до тієї, іншої України, за яку він платив здоров'ям і життям. Вбили жорстоко й підступно, після тривалої психологічної облоги, після масового творення облудної громадської думки. Вбили наприкінці тисячоліття, кривавого й загрозливого для України. Вбили, як убивали всіх її національних провідників.

Його талант шліфували мордовські табори. Там він став філософом і стратегом. І найважливіше: він був не з бронзи і не з мармуру. Був веселим і жвавим, з усіма рисами простої людини.

Учень декламує вірш Богдана Сливчука «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учениця. «Людина, ім'я якої стало символом останніх років, сповнених протиріч і бурхливих політичних подій, – В'ячеслав Чорновіл... Він завоював повагу як прихильників, так і відкритих ідеологічних суперників (і навіть ворогів) безкомпромісністю суджень і поведінки, глибиною розуміння політичної ситуації, вмінням з блискавичною швидкістю орієнтуватися в ній і відповідно вибирати тактику та стратегію поведінки і боротьби» – писала в березні 1999 року канадська газета «Україна і світ».

Учитель. Доля В'ячеслава Чорновола трагічна і щаслива. Трагічна – бо були казмати, поневіряння, злидні, нерозуміння людей, заради яких жив, боровся, творив і страждав. Щаслива – бо став у когорті будителів нації, її еліти, розгорнув втілення своїх державотворчих ідей у незалежній Україні, становлення якої він домагався все своє свідоме життя. Спробуємо визначити еволюцію поглядів В. Чорновола від шістдесятництва і правозахисництва до лідерства серед національно-демократичних сил.

Друга сторінка. «Участь В'ячеслава Чорновола в національно-визвольній боротьбі 60–80-х рр. XX століття».

Учитель. Причини виникнення опозиційного руху другої половини ХХ століття визначив Іван Світличний: «...Коли слово почало розходитись із ділом, коли безкінечні реформи не приносили обіцяних благ – словом, коли в багатьох випадках стали виявлятися пережитки раніше вже засудженої партією політики – це підривало у людей віру в перетворення, які проходили в країні, породжувало скептицизм, змушувало людей де завгодно шукати відповіді на наболілі питання суспільного життя».

Як ви розумієте значення поняття «шістдесятники»?

Учень (зачитує визначення Євгена Сверстюка). «Шістдесятники – велике явище другої половини ХХ ст., дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізації».

Учениця (зачитує вислів Оксани Похльовської). «Бунт шістдесятників – це перший в Радянському Союзі свідомий бунт людини проти тоталітаризму в післясталінські часи, а саме шістдесятництво стало новим відліком часу інтелектуальної історії України».

Учень. В центрі руху українських шістдесятників знаходились поети (Л. Костенко, І. Драч, В. Симоненко), прозаїки (В. Шевчук, Г. Тютюнник), критики і публіцисти (Л. Лук'яненко, І. Дзюба, В. Чорновіл), художники (А. Горська, О. Заливаха), режисери (С. Параджанов, Ю. Іллєнко). Кожен із них – ціла епоха в культурному житті УРСР.

Учитель. Як ви розумієте значення поняття «дисидент»?

Учень. Валентин Мороз, характеризуючи дисидентів, підкреслював: «То було молоде покоління, яке пішло в університети, яке могло подумати про щось інше, а не тільки про селянські умови існування... В. Чорновіл був редактором комсомольської загальноукраїнської газети. І. Дзюба був одним із найвидатніших критиків Спілки письменників України. Одним словом, люди на найвищих щаблях, які в комуністичному істеблішменті могли далеко піти, але це були найкращі люди в розумінні морального».

Учитель. Перечисліть найвідоміші вияви дисидентської діяльності В'ячеслава Чорновола.

Учень. 4 вересня 1965 р. в кінотеатрі «Україна», після прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», В. Чорновіл разом із І. Дзюбою виступили на захист заарештованих українських інтелігентів, вигукнувши: «Хто проти тиранії – встаньте!».

15 вересня 1965 р. В'ячеслав Чорновіл написав відкритого листа до ЦК КПУ та ВЛКСМ України з протестом проти репресій. Написав працю «Правосуддя чи рецидиви терору», уклав збірник «Лихо з розуму», в якому подав короткі відомості про два десятки заарештованих українських дисидентів – Я. Геврича, І. Геля, І. Герепу, М. Зваричевську, В. Мороза, М. Осадчого, А. Шевчука та ін.

22 травня 1967 р. В. Чорновіл склав відкритого листа на ім'я Генерального прокурора УРСР, голови Верховного суду УРСР та голови КДБ УРСР: «Кого кидають сьогодні за ґрати? Кидають молодь, яка виросла при радянській владі, яку виховувала радянська школа, радянські вузи,

комсомол... І нікому не спало на думку шукати причини глибшої за нудні теревені про вплив буржуазної ідеології та про буржуазний націоналізм». В результаті В. Чорновола заарештували і засудили у Львівському обласному суді за звинуваченням у «поширенні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад» за ст. 187 (ч. I) КК УРСР. В останньому слові В. Чорновіл заявив: «Тут судять не тільки мене як особу, тут судять думку».

Учні приймають участь у дискусії, відповідаючи на запитання: «Як відбувалося формування світогляду В. Чорновола?», «Якими способами державний апарат прагнув зламати волю дисидентів?»

Третя сторінка. «“Я вмію писати і думати”. В’ячеслав Чорновіл – засновник “Українського вісника”».

Учитель. Найхарактернішими зразками тогочасного «самвидаву» були часописи «Воля і Батьківщина» Українського Національного Фронту та «Український вісник», який заснував В. Чорновіл. Переважну більшість їхніх публікацій передруковували за кордоном українські видавництва «Сучасність» (Мюнхен, Німеччина), «Смолоскип» (Балтимор, США).

Визначте завдання журналу «Український вісник». Чому він вважається позацензурним («самвидавним»)?

Учень. В’ячеслав Чорновіл зазначав: «Необхідність такого позацензурного видання на Україні давно назріла... Вісник міститиме без узагальнень інформацію про порушення свободи слова й інших демократичних свобод, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності, про спроби дезінформувати громадськість, про становище політв’язнів по тюрмах і таборах, про різні акції протесту тощо...».

Цікаво, що на титульній сторінці «Українського вісника» вміщене застереження «легальне позацензурне видання». Над цим не раз кепкував С. Хмара, який із іронією запитував: «Цікаво, де б опинився редактор «легального видання», якби КДБ знав хто і де його укладає?»

Упродовж 1970–1974 рр. дисидентам вдалося випустити шість номерів «самвидавного» журналу «Український вісник». Головним редактором був В. Чорновіл, а після його арешту – С. Хмара.

Учитель. Незважаючи на виняткові складнощі, видання «Українського вісника» стало в політичному житті України подією надзвичайної ваги. Внаслідок проведеної роботи В. Чорноволем та його побратимами по боротьбі з радянським режимом виник центр руху, його структурна база, місце обміну думками. Поява друкованого органу засвідчила вихід українського національного руху на новий організаційний рівень.

Четверта сторінка. «Біля витоків Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод».

Учитель. На початку 1970-х років постало питання про створення таких організацій та груп, які б легально діяли в рамках радянського законодавства та міжнародного права.

Учень. Однією з таких став «Громадський комітет на захист Ніни Строкатової», декларацію про заснування якого 21 грудня 1971 р. підписали В. Чорновіл, В. Стус, І. Стасів-Калинець та інші.

Комітет не встиг розгорнути ніяких дій через арешт частини його учасників. Але досвід створення легальної правозахисної організації мав позитивне значення. По-перше, він переконав у можливості і доцільності об'єднання зусиль активної групи правозахисників; по-друге, проклав шлях до створення правозахисної організації, яка б опікувалася долею не окремого політв'язня, а й взяла на себе координацію усього правозахисного руху.

Учениця. У листопаді 1975 р. з'явилася Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ). Із Декларації УГГ (листопад 1976 р): «...Українська група ставить за мету: сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини; домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж особою і державою...»

Правозахисний рух дратував владу. По країні прокотилась хвиля арештів.

Учень. 11 березня 1988 р. В. Чорновіл з М. Горинем і З. Красівським підписали звернення до української і світової громадськості про відновлення діяльності УГГ під іншою назвою. Цього ж року ініційоване створення Української Гельсінкської спілки, яка від початку задумана як політична партія. В'ячеслав Чорновіл був її співголовою, а також співавтором програмних документів, зокрема «Декларації принципів Української Гельсінкської спілки», яку оприлюднив 7 липня 1988 р. на 50-тисячному мітингу у Львові.

УГС стала першою в Україні відкритою опозиційною КППС організацією партійного типу. В. Чорновіл був одним з трьох її робочих секретарів, потім членом виконкому, очолював пресову службу – написав і відредагував понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу передавались по радіо «Свобода», а також розповсюджувались самвидавом.

Учитель. На кінець 1980-х рр. дисидентський рух в Україні практично розгромлений. Каральні органи робили все, щоб не допустити контактів дисидентів зі світовою спільнотою та впливу членів УГГ–УГС на правосвідомість радянських людей. Одним за одним арештовували правозахисників. Як стверджувала радянська пропаганда, це робилося з метою їх «перевиховання». Насправді в місцях позбавлення волі чинилося все, щоб зламати людину, змусити її зректися своїх переконань.

Учень. Із заключного слова на суді керівника УГГ Миколи Руденка від 1 червня 1977 р.: «Понад три місяці мене допитували – і щоденно підполковники КДБ втовмачували мені в голову таку істину: у нас за переконання не судять, у нас судять за діяльність. Але що таке діяльність письменника, діяльність філософа? Наша діяльність – це висловлення наших переконань.

...Така діяльність має дуже нескладну назву: бути людиною. Не комахою, не безмовною черепахою, а Людиною».

Учениця.

Так просто все: напишеш каяття –
І роздобудеш право на життя.
Лише десяток слів чи, може, фраз –
І все вчорашнє вернеться за раз.
Та тільки ти – уже не будеш ти.
Не вернеш душу втрачену свою...

Микола Руденко

Учитель. Колишній націоналіст Д. Шумук писав: «Там, де немає легальної опозиції, що користується рівними правами в парламенті і серед народу, – немає демократії».

Чи погоджуєтесь ви з такою думкою, чому?

Чому радянська влада не допускала існування у суспільстві легальної опозиції?

Чи вправі хтось засуджувати людину за примусове «каяття»? Як ви гадаєте?

П'ята сторінка. «В'ячеслав Чорновіл – уособлення незламності духу борця за вільну Україну».

Учитель. На В. Чорновола полювали все життя. Затуляли рота, викидали з рук перо, арештовували, морили голодом, погрожували. Спочатку це була система. Але, після того як вона впала, нападів не поменшало, їх було безліч, мисливців: від садистів-слідчих до табірних наглядачів, від штатних провокаторів до заздрисних і лукавих «однодумців», від ексцентриків лівої політики до перефарбованих у жовто-блакитне комуністів; від затятого бюрократа до амбітних сутенерів української національної ідеї, котрі страждали від того, що поряд із В. Чорноволем виглядають хіба що політичною карикатурою. «А велике й суттєве, – як писав В. Чорновіл, – видно тільки з історичної відстані».

В'ячеслав Чорновіл – це уособлення незламності духу. Він жив тим, у що вірив. Попри складні обставини його життя він не зрадив тому, що було для нього по-справжньому важливе. І дай нам, Боже, навчитися цьому у нього. Жити тими високими ідеалами, тою високою метою. Це приклад для молодих людей. Бо саме в молодості формуються справжні високі ідеали.

25 березня 1999 р. В. Чорновіл загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем. На місці загибелі встановлено козацький хрест. У 2000 р. В. Чорноволу присвоєно звання Героя України.

«Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, – втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або, поразка, ганьба і знову довга дорога до волі» – звучить і нині актуальний заповіт В'ячеслава Чорновола.

IV. Підбиття підсумків уроку

Таїсія ЛІСОВА,
учитель української мови і літератури
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 4
Івано-Франківської міської ради
Галина САВЧЕНКО,
директор Івано-Франківського міського
Центру патріотичного виховання учнівської молоді
імені Степана Бандери

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: СИЛА ДУХУ І ВІРИ
(до 75-ї річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола)

Захід історичної пам'яті. 10–11 класи

Мета заходу. Велич постаті В'ячеслава Чорновола не потребує прикрас. Перед нами більш важке завдання – досягнути його політичну спадщину, його творчий, публіцистичний та науковий доробок.

Оформлення та обладнання. Державна символіка; ілюстративні матеріали, документальні свідчення про життя й діяльність відомого політика; виставка публіцистичних та наукових праць за рубриками «Історична довідка», «Віхи життя і діяльності В'ячеслава Чорновола», «Вшанування пам'яті Героя України»; мультимедіа; фонограми.

Епіграф. В'ячеслав Чорновіл залишається в нашій пам'яті, живе разом з нами і нині спонукає та закликає нас до дії. Бо він – Лідер. Великий Лідер великої нації.

Борис Тарасюк

Сценарій проведення заходу

Для проведення виховного заходу запрошені гості, священики, учасники подій, очевидці опозиційного руху.

Вимикається світло, запалюються свічки, входить скрипаль, на екрані з'являються зорі, що плавно переходять на портрет В. Чорновола.

Ведучий.

Чорновіл пішов...
Він – один із небагатьох в Україні,
кого знали практично всі.
Хтось його обожнював, хтось ненавидів,
хтось ставився до нього стримано,
але важко знайти когось, хто був би до нього байдужий...

Г. Савченко

Ведуча.

Не меркнуть зорі,
Йдуть у небуття,
Бо мають право вік світити...
Ми ж маєм право на життя,
Ми гідно мусим жити.

Т. Лісова

Учитель. «Є люди, як зорі. Вони погаснуть, а світло від них ще довго-довго блукає всесвітами наших душ, нагадуючи кожному: хто ми, що ми, чому ми, куди ми», – мовив прикарпатський поет Богдан Томенчук.

У роздумах «Він був пророком у своїй Вітчизні» автор розважає: «Таким був на небосхилі української історії В'ячеслав Максимович Чорновіл. Він жив усупереч багатьом істинам і всупереч давній мудрості таки став пророком у своїй Вітчизні.

Уже десятий рік Україна іде босоніж по разючих осколках вітрового скла того авто, в якому він розбився на Бориспільському шосе. Іде в сльозах, ноги ріже до крові. Пекучий то шлях – від Чорновола до Чорновола».

Ведучий. В. Чорновіл – це непересічна, яскрава особистість нашої історії, людина високих моральних чеснот, гідний патріот, у якого Слово і Діло завжди підпорядковувались високій ідеї – ідеї відродження української державності і служіння українському народові.

Ведуча. «Ще замолоду поставив він собі за мету створення української самостійної держави. І крок за кроком, тюрма за тюрмою, стаття за статтею, книга за книгою – йшов до цієї мети...»

Ведучий. Сьогодні хотілося б вшанувати світлу пам'ять Величної Людини, життєвий шлях якої злочинно обірваний, перерваний у русі, у невпинному русі на шляху до справжньої, справедливої України.

Декламується вірш Б. Стельмаха «На вічну пам'ять Чорноволові».

Звучить соната В.-А. Моцарта «До-мажор».

Учитель. На жаль, не всі знають про життя і діяльність цієї людини. Варто наголосити, що В'ячеслав Максимович – це ціла епоха, яскрава сторінка в історії руху опору радянській тоталітарній системі.

Місце і роль постаті В. Чорновола неможливо переоцінити. Відомий дисидент, правозахисник, борець... Завдячуючи діяльності В. Чорновола та групи національно свідомих українців, що створили Народний Рух України, Україна прийняла Акт проголошення незалежності.

Читці по черзі розкривають основні віхи життєпису В. Чорновола від дати народження до 1970-х років. Після окремих епізодів звучить прелюдія Й.-С. Баха «Фа-мінор».

Розіграється поетична композиція Н. Чамлай «Семидесятники».

На сцені декорація – павутиння з великим павуком. На спині павука виблискує серп і молот. В середині павутиння – 6 дівчат, одягнених в чорний одяг, деякі з них сидять, деякі – стоять, неначе приклеєні до павутиння.

Дівчата 1 і 2, говорячи слова, пробують виплутатись з павутиння. По черзі до них приєднуються інші.

Дівчина 1.

Семидесятники, восьмидесятники

До справжніх подвигів були нездатними.

Дівчина 2.

Були ми приспані чи заколисані

І для історії вже майже списані.

Дівчина 3.

Неначе кригою були ми скутими,
Були нікчемними, були забутими.

Дівчина 4.

Себе у темряві тримать дозволили,
Нас брав живцем режим руками голими.

Дівчина 5.

А ми лишалися режиму вірними,
Були ми кволими, були покірними,

Дівчина 6.

Лиш одиниці з нас шукали істини.
І руки, й помисли були в них чистими.

Дівчина 1.

В суспільнім мороку до світла кликали.
Лиш їхні подвиги були великими.

Дівчина 2.

Серед брехні вони все ж правду славили,
Лишались смертними, але незламними.

Дівчина 3.

Не всі з них вижили, та не скорилися.
Це світло їхніх душ на нас пролилося.

Всі піднімаються, звільняють руки.

Дівчина 4.

І пробудилися від летаргії ми,
Як з ласки Божої все ж стали вільними.

Розривають павутиння, виходять по черзі наперед.

Дівчина 5.

І полетіли вслід за тими, першими,
Що не вдалося їм, те ми завершимо.

Дівчина 6.

За тими першими, за тими кращими,
І не відступимо тепер нізащо ми.

Дівчата 1–3.

Ми не спимо тепер і не дримаємо

Дівчата 4–6.

І висоту свою ми ще тримаємо.

Усі.

Багато справ у нас, та ще не вечір, ні,
І як не ми, то хто візьме на плечі їх?!

Демонструється фрагмент документального фільму «Проголошення Акту незалежності України», режисер-постановник В. Онищенко.

Читці по черзі розкривають основні віхи життєпису В. Чорновола від 1970-х до кінця 1990-х років. Після окремих епізодів звучить музика А. Вівальді.

Ведуча. Одностайно схвально оцінювали постать В. Чорновола сучасники, відомі політичні, громадські та культурні діячі?

Учень 1. Є. Сверстюк, письменник, правозахисник, зауважував: «В. Чорновіл був найвидатнішим серед політиків-шістдесятників, визначним редактором газети «Час/Тайм», автором блискучої книги «Лихо з розуму» (1966 р). він став найпершим серед українців членом Пен-клубу і в ті роки творив гарне ім'я Україні. Принциповий член руху опору, він ніколи не зрікався, не каюся. Вороги його не любили, але складалося враження, що навіть вони ним захоплювались як гідним вояком на полі бою. Його ім'я підтримувало дух підупалих і надихало на подальшу боротьбу. Як політик недавно демократичної орієнтації, В. Чорновіл активно включився в сучасні політичні процеси, створивши навколо себе особливе – активне, діяльне поле. Людиною він був принциповою і не схильною до компромісів... Україна була для нього мірою вартостей, його релігією і метою...»

Учень 2. Михайло Хейфец у книзі «Чорновіл – зеківський генерал» написав: «Наблюдая за ним со стороны, я сопоставлял его с Ганди, Неру, Кениатой, это именно подобный им тип национального вожака».

Учень 3. Збігнев Бжезинський: «В. Чорновіл – провідний діяч у політичному житті України, він часто критикує нинішню систему... Я хотів би підкреслити, що Чорновіл – борець за незалежність України ще за тих часів, коли ця боротьба була пов'язана з особистим ризиком і за неї доводилося дорого платити. Він сам заплатив за це велику ціну і виніс величезні страждання...»

Учень 4. Ніна Матвієнко: «Нині можна бути великою людиною в політиці і зберегти свою чесність, совість, власне обличчя. Приклад – В'ячеслав Чорновіл...»

Виступають запрошені учасники української національно-визвольної боротьби. Звучить мінорна музика.

Учень 1. Сьогодні важко усвідомити, що уже 13 довгих, самотніх років ми без В'ячеслава Максимовича Чорновола...

Учень 2. Тринадцять років сплило від дня трагічної загибелі національного лідера, світлої, енергійної, усміхненої людини, котра стільки зробила для нас, для України...

Учень 3. У ніч з 25 на 26 березня 1999 року, напередодні президентських виборів, у час, коли В. Чорновіл був єдиним сильним кандидатом у Президенти України від національних сил, життя його обірвалося унаслідок трагічної катастрофи за нез'ясованих, загадкових обставин на автотрасі під Борисполем.

Учень 4. Сльози болю, розпачу, муки, страждань окропили серця сотень тисяч українців. Вони не відразу зрозуміли, кого втратили...

Звучить тужлива мелодія. Учениця в ролі Атени Пашко декламує її поезію і спогади.

Учениця.

«Розбився годинник,
Розсипалися хвилини

Чорним намистом
По інших вимірах
І часах,
В наступне тисячоліття...
Виліплюю
Обеліск
Пам'яті...

Ми були з ним скрізь разом. І на відпочинку, і на зустрічах із людьми. В'ячеслав завжди тримав мене за руку. Коли отак моя рука була в його руці, я могла йти з ним і за ним куди завгодно. Зі Славком я нічого ніколи не боялася».

Учитель. Важко сьогодні уявити, як склалася б доля України, якби В. Чорновіл не полишив політики. Шкода, що не побачив щасливої України, демократичної, української... Але, мабуть, він був щасливою людиною. Бо все життя, у найтяжчі хвилини випробувань долі, поряд залишалася кохана Дружина, Щирий Друг і Порадник, Натхненниця, Берегиня – Атена Пашко – українська поетеса, громадська діячка, тендітна і мужня Жінка.

Звучить романтична музика. Розігрується сценка про взаємини В'ячеслава Чорновола і Атени Пашко.

В'ячеслав. «Найдорожча Людино! Маючи Тебе за невіддільну частину свого життя, я навіть не задумуюся над тим, як зле мені було без Тебе – такого надійного притулку моїх думок, поривань і почуттів.

Мабуть, навіть любов до Батьківщини певною мірою мислиться через дорогу людину. Ось і в мене за далекими долями є Атена – Україна з великою Чистотою, Стійкістю і Стражданням. Дякую за Тебе Богові».

Атена.

«Я тобі сьогодні
Принесу калини
Білим летом чайки
Через сніговії
Журавлина туга
Хай перепочине
Біля твого серця
Крила відігрію».

В'ячеслав. «Кохана моя! Калинонько моя гірко-солодка! Мрію про зустріч, може уже й недалеко».

Атена.

«Я віруюча
Ти знаєш, я така віруюча.
Без віри не можу.
Я вірую
У єдиного Вседержителя і Творця
Мене,
Мого неба,
Моєї землі.

Я вірую
У матір єдину,
Пресвяту,
Пречисту
Великомученицю.
Я вірую у синів, посланих Творцем.
Я вірую у невмирущість крові.
Я вірую у свій народ.
Я вірую в тебе. Я вірую».

В'ячеслав. «Лину думкою до Тебе, цілую Твої зажурені очі, торкаюся Твого запашного волосся.

І – хай святиться ім'я Твоє!»

Атена. «З В'ячеславом я була найщасливішою жінкою на землі.

Зупинюся...
Оглянуся...
Позаду – біль
Спереду – біль
У серці біль
Аж біло болем забіліло».

Звучить пісня «Тернова ружа», музика Г. Менкуш, слова В. Іванишина.

Ведучий.

Як не крути,
На одне все виходить,
Слід би катюгам давно зазубрить:
Можна прострелити мозок,
Що думку народить,
Думки ж не вбить!

В. Симоненко

Ведуча. Сьогодні, коли В'ячеслав Максимович Чорновіл далеко, у невидимому потойбічному світі, коли його підступно знищено фізично, він – актуальніший і відчутніший, як ніколи, бо живі його слова, його ідеї...

Учні по черзі виходять на сцену, цитуючи напам'ять вислови В'ячеслава Чорновола.

Учень 1. «...Немає страшнішої кари за муки нечистого сумління, бо немає вищого судді за правду...»

Учень 2. «...На першому плані повинна бути ідея. Лідери повинні бути ідейними. А якщо вони пішли в газотрейдери, пішли на лобіювання якихось інтересів, хай йдуть собі у бізнес. Їм нічого робити в керівництві політичних партій. Оце моє переконання...»

Учень 3. «...Чи можуть злочинці бути патріотами? Ніколи не повірю в те, що нечисті на руку люди можуть бути справжніми патріотами-державниками. Вони патріоти доти, доки їм це вигідно, їх можна купувати, шантажувати, примусити служити будь-якій ідеї. У них батьківщина там, де їм добре й безпечно, вони, як правило, переконані інтернаціоналісти й зверхньо ставляться до ... національних ідей та державних святощів...»

Учень 4. «Для мене і для нас усіх націоналіст – це патріот своєї Батьківщини. Це людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе хоче добра для неї. Отож треба провести межу між жертвним націоналізмом, і тим, що я можу назвати кар’єрним...»

Учень 5. «...Однак шани заслуговує тільки той, хто шанує самого себе... Бо Україна починається з тебе...»

Звучить пісня «Україна», слова і музика Т. Петриненка.

Ведучий. Україна для нього була найдорожча. А він для України? Ми ще не скоро досягнемо, кого втратили. Однак один урок з його смерті мусимо винести вже. Ми щораз нарікаємо на недолугість своїх провідників. Нерідко справедливо. Але вміння управляти передбачає вміння підпорядковуватися. Маємо навчитися поважати й берегти своїх лідерів...

Учні декламують уривок із поезії В. Стуса.

Учень 1.

В добу жахних засліплень і прозрінь,
У веремії світел електричній,

Учень 2.

Засвітим душі пам’яттю, мов свічі,
Нехай горять у галактичну синь.

Учень 3.

Прислухаймось: крізь нас, як струм, ідуть
В будучину предревні заповіти.

Учень 4.

Ми – в кожному, хто жив і буде жити,
І всі, хто був і буде, – в нас живуть.

Учні запалюють свічки, звучить музика, учень в ролі В’ячеслава Чорновола виразно читає уривок «Я б обрав життя, яке прожив».

Учень. «Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи, і якби довелося починати все з початку, та вибирати, я б обрав життя, яке прожив. Часи змінюються, інколи залишаєшся майже один. У мене таке було. Але все одно вірю, що чиню правильно. Не будемо говорити високі слова про ідею, відповідальність тощо. Ти віриш, що так, а не інакше потрібно діяти. Віриш у свою дорогу? Іди й не звертай!..

Щоб не зруйнувати того, що так нелегко будував наш Рух; щоб урятувати те, що так тяжко здобували Українську державність; щоб зберегти те, що є найціннішим для кожної людини, зокрема, й для цілої партії – гідність, самоповагу, чесність і мужність бути чесним. Перед собою. Перед своїми співвітчизниками. Перед Україною!»

На екрані знову виринають зорі, а на їх фоні – слайди сторінок життяпису В’ячеслава Чорновола.

Учитель. Ночі бувають не тільки астрономічні. Та завжди добре, коли небо зоряне.

Потемніло у світі й очах, коли захмарило зорю В’ячеслава Чорновола. Але якою б не була темінь, які б не були ночі, за ними завжди – день. Тоді зір

не видно... Та великі народи тому й великі, що завжди пам'ятають: зорі були, є і будуть.

Звучить пісня «Молитва за Україну», музика М. Лисенка, слова О. Кониського.

Мирослав НАГІРНИЙ,
заступник директора з методичної роботи
Івано-Франківського міського
Центру патріотичного виховання учнівської молоді
імені Степана Бандери

НЕОЦІНЕННА СПАДЩИНА В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Година пам'яті. 11 клас

Мета заняття. Ознайомити учнів з біографією В. Чорновола, його творчістю, а також з книгами про нього; розвивати навички наукової дискусії, вміння формулювати запитання і відповіді, відстоювати свою правоту; виховувати патріотизм, почуття національної гідності, повагу до людини.

Обладнання. Мультимедійний проектор і екран, портрет В. Чорновола, Державні символи України – Прапор, Герб, виставка літератури «В'ячеслав Чорновіл в історії України».

Хід заняття

Звучить українська народна пісня «При каноні стояв» – улюблена пісня В. Чорновола.

Учитель. У 2012 році виповнюється 75 років від дня народження Героя України В. Чорновола. Тому сьогодні ми зібралися, щоб згадати цю визначну постать нашої історії ХХ століття.

25 березня 1999 року В. Чорновіл потрапив у загадкову автокатастрофу на шляху до Києва. Було це незадовго до президентських виборів 1999 р. Ми більше знаємо його як політика, але також В. Чорновіл був молодим перспективним вченим, журналістом, блискучим публіцистом...

Спробуємо ознайомитися з його багатогранною творчістю. Дамо свою відповідь на питання: «Якою була б Україна сьогодні, якби її Президентом став В. Чорновіл?»

Місце і роль В'ячеслава Чорновола в історії України.

Демонструється художньо-документальний фільм «Той, хто пробудив Кам'яну державу», режисер В. Онищенко, в ролях: С. Романюк, Є. Паперний, К. Шафоренко.

Читці декламують вірш Богдана Сливчука «Пам'яті В'ячеслава Чорновола».

Учні розкривають основні етапи життєпису В'ячеслава Чорновола. Під час їх повідомлень демонструються слайди мультимедійної презентації.

Неоціненна спадщина В'ячеслава Чорновола: огляд збірника «Твори у 10-ти томах».

Учитель читає анотацію до першого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упорядник Валентина Чорновіл, передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2002. – 640 с.

До першого тому увійшли літературознавчі праці В'ячеслава Чорновола, рецензії, критичні начерки, ранні журналістські спроби, статті. В основному це праці з архіву В. Чорновола, які раніше не друкувалися: про Т. Шевченка. Б. Грінченка, В. Самійленка, матеріали про П. Грабовського, опрацьовані автором в Якутському архіві.

У виконанні учнів звучать фрагменти публікацій В. Чорновола «Зустрічі з Іваном Франком» // За радянські кадри. – 1956; «На дні майбутнього моря» // Молода гвардія. – 1964; «Музей просто неба» // Молода гвардія. – 1965.

Ведучий 1. В середині 1960-х В. Чорновіл захоплювався успіхами українців у Польщі, Чехословаччині, але ми знаємо чим закінчилась Празька весна 1968 р.

Учитель читає анотацію до другого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 2. Правосуддя чи рецидиви терору?; Лихо з розуму: Портрети двадцяти «злочинців»; Матеріали та документи: 1966–68 / Упорядник Валентина Чорновіл, передм. Л. Танюка. – К. : Смолоскип, 2003. – 906 с.

До другого тому увійшли праці «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966) та «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”», які В'ячеслав Чорновіл написав на захист української інтелігенції, заарештованої 1965 року радянською владою. Цими творами автор викрив антилюдську радянську систему, зробив ґрунтовний аналіз несправедливого арешту, а потім засудження двадцяти інтелігентів.

У томі подано інші матеріали В. Чорновола 1966–1969 років – заяви, скарги, листи.

У додатках уміщено статті та заяви, що стосуються суду над В'ячеславом Чорноволем 1966 р. та першого ув'язнення 1967–1969 років, як радянські, так і на його захист.

Окремий розділ – це іноземні відгуки про В'ячеслава Чорновола в 1960-х роках.

Ведучий 2. «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”». Саме під цією назвою 45 років тому появилася книга В'ячеслава Чорновола у Парижі (Перша українська друкарня у Франції, 1967). Відважний український журналіст-патріот В. Чорновіл зібрав матеріал про 20 страждальників, провина яких була лише в тому, що вони наважились виступити на захист свого, що вимагали від тоталітарного комуністичного режиму елементарних людських прав.

До книги увійшли портрети Ярослава Геврича, Івана Геля, Ігоря Герети, Богдана та Михайла Горинів, Панаса Заливахи, Мирослави Зваричевської, Дмитра Іваценка, Святослава Караванського, Євгенії Кузнецової, Олександра Мартиненка, Михайла Масютка, Ярослави Менкуш, Валентина Мороза, Михайла Озерного, Михайла Осадчого, Івана Русина, Мефодія Чубатого та Анатолія Шевчука. Крім того тут вміщено виступ Івана Дзюби у Бабиному Яру 29 вересня 1966 р. В. Чорновіл зібрав портрети лише частини української інтелігенції, оскільки концентраційних таборів по

всьому Радянському Союзу було багато і жоден із них не обходився без українців, вірніше без української інтелігенції.

В'ячеслав Чорновіл довів світові, що професія журналіста конче потрібна, а «пером» можна домогтися часом більше, ніж зброєю. Після появи книги світові організації заговорили про порушення прав людини в СРСР. Почали звільняти з концентраційних радянських таборів та психіатричних лікарень борців за волю.

На жаль, в незалежній Україні книжка В. Чорновола мало відома, а шкода. Адже саме в цю пору варто усвідомити всіляким «левченкам» та «колесніченкам», що в Україні живе покоління, якому не байдуже, яким шляхом піде українське державотворення. Ідеали, за які комуністичний режим так безжалісно карав українську інтелігенцію, залишились. Проте й надалі триває боротьба за українське слово, за рідну мову, за незалежність, до якої багато хто не може «звикнути».

Ведучий 3. Репресії посилювали силу опору В'ячеслава Чорновола. Звільнення з роботи прискорило працю над документальним дослідженням «Правосуддя чи рецидиви терору?» (травень 1966 року). Це, мабуть, один із найсміливіших зразків тогочасної української політичної публіцистики. Після того, як книжку надруковано за кордоном, міжнародна громадськість вкотре піднесла голос на захист ув'язнених. Отож, дехто з тодішніх політв'язнів завдячує життям В. Чорноволові.

Учитель читає анотацію до третього тому зібрання творів.

Учитель. Т. 3. Український вісник : 1970–72 / Упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Косіва. – К. : Смолоскип, 2005. – 976 с.

У третьому томі опубліковано шість випусків позацензурного журналу «Український вісник», редактором якого він був з кінця 1969 по 1972 рр.

У журнал уміщено самвидавні документи середини 1960-х – початку 1970-х років, хроніку репресій – переслідувань, арештів, судів. Усі матеріали вміло об'єднанні редакторськими поясненнями, зауваженнями, доповненнями. У журналах є документи В'ячеслава Чорновола.

Ведучий 4. Цей том, як і попередні, цінний для науковців, студентів, учнів, які досліджують і вивчають правозахисну діяльність цього періоду, а також для всіх, хто цікавиться історією України.

Учитель читає анотацію до четвертого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 4. – Кн. 1. Листи / Упоряд. М. Коцюбинська, Валентина Чорновіл, передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2005. – 990 с.; Т. 4. – Кн. 2. Листи / Упоряд. М. Коцюбинська, Валентина Чорновіл, передмова М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2005. – 1068 с.

Четвертий том – в двох книгах – епістолярна спадщина В. Чорновола (початок 1960-х – 1998 рр.), що складається з трьох розділів: «Листи з неволі», які впорядкував сам автор, «До рідних» та «До друзів і знайомих».

Листи охоплюють період активної правозахисної діяльності В. Чорновола, в основному, роки ув'язнення в радянських політичних таборах та перебування на засланні. Вони становлять змістовний та історично важливий матеріал, свідчення утвердження та боротьби людини

проти тоталітарного режиму в умовах несвободи, формування політичної самосвідомості, відображають стратегію й тактику українського правозахисного руху.

У заключному розділі серед адресатів – відомі письменники та громадські діячі, колеги з-за кордону, члени Міжнародної Амністії, в'язні сумління.

Ведучий 5. Листи В. Чорновола разом з детальними коментарями упорядників допомагають почути голос доби.

Учитель читає анотацію до п'ятого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 5. Публіцистика. Документи. Матеріали «Справи № 196» : 1970–84. – К. : Смолоскип, 2007. – 912 с.

У п'ятому томі розміщено публіцистику та документи періоду з 1970 по 1984 рр. Сюди увійшли матеріали «Справи № 196», які опубліковані вперше. Книга доповнена багатим ілюстративним матеріалом: фотографіями В. Чорновола, його колег, рідних та друзів, а також фотокопіями причетних до особи В. Чорновола документів.

Ведучий 6. Книга – цінний матеріал для науковців, студентів, учнів, усіх, кого цікавить історія держави та життєвий шлях В. Чорновола і його боротьба за незалежність України в другій половині ХХ століття.

Учитель читає анотацію до шостого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / Упор. В. Чорновіл; передм. В. Деревінського. – К. : Смолоскип, 2009. – 1052 с.

У шостому томі розміщено матеріали після звільнення з ув'язнення (1985 р.) та початку державотворчої діяльності. Це період відновлення «Українського вісника» (випуски 7–14), ініціювання і заснування Української Гельсінської спілки (УГС), очолювання прес-служби УГС, випусків «УВ-експрес», «Листків прес-служби УГС», активної участі в мітингах кінця 1980-х рр., створення громадських організацій та участь у їхній роботі, внесення радикальних ідей у програму Народного Руху України (НРУ). Це важливі матеріали для науковців, істориків, студентів, учнів, які досліджують останній період радянського часу, боротьбу за незалежність України.

Учитель читає анотацію до сьомого тому зібрання творів.

Учитель. Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011. – 1080 с.

У сьомому томі розміщено його статті, виступи, інтерв'ю. Це період початку державотворчої діяльності відомого політика від весни 1990 р. до грудня 1992 р. включно (депутат Верховної Ради України, депутат і голова Львівської обласної ради, кандидат на пост Президента України, гетьман Українського козацтва, співголова НРУ з березня до початку грудня 1992 р., далі – голова НРУ). Це період перед самим здобуттям незалежності та її утвердженням у нелегкій боротьбі з ворогами самостійної Української держави.

Ведучий 7. Дослідники знайдуть у книзі цінні матеріали про діяльність В. Чорновола, про будівництво нашої держави.

Учитель. В наступних трьох томах заплановано помістити матеріали, пов'язані з роботою В'ячеслава Чорновола у Верховній Раді України, його інтерв'ю, матеріали журналістської діяльності кінця 1990-х років, спогади про В. Чорновола.

Заняття завершується оглядом сучасної літератури про В'ячеслава Чорновола. Учні пропонують свої відповіді на питання: «Якою була б Україна сьогодні, якби її Президентом став В. Чорновіл?»

Оксана ТЕБЕШЕВСЬКА,
учитель української мови і літератури
Голинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів
Калуської районної ради,
заслужений учитель України

ВІН ВІВ ДО СВІТЛА

**Тексти для диктантів і переказів
з української мови для учнів 5–11 класів**

Тексти для диктантів

5 клас

Учився завжди залюбки

В'ячеслав Максимович Чорновіл – відомий український державний діяч, політик, публіцист, журналіст. Він народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки Звенигородського району у родині сільських вчителів. Мати Килина Харитонівна була вчителькою початкових класів, а батько Максим Йосипович – учителем української мови і літератури.

В'ячеслав уже в чотири роки вмів читати, рахувати, тому в 1946 році пішов не в перший, а відразу в другий клас. Учився хлопець завжди залюбки, отримував відмінні оцінки з усіх предметів.

Він і середню школу закінчив із золотою медаллю, і Київський державний університет імені Тараса Шевченка з відзнакою. Іспит життя В'ячеслав також склав на «відмінно».

96 слів

6 клас

Сім'я Чорновола

В'ячеслав Чорновіл народився у сім'ї українських патріотів. За радянських часів родина зазнала гонінь від комуністичного тоталітарного режиму. У 1937 році було заарештовано рідного батькового брата Петра Йосиповича Чорновола. Він так і не повернувся з ув'язнення. Зазнав переслідувань і Максим Йосипович, батько В'ячеслава. Йому доводилося з сім'єю переїжджати з села в село, міняючи місце роботи.

Мати була надзвичайно працювитою, в родині займалася пасікою. Старожили згадують, що до Килини Харитонівни по мед ішло мало не все село.

У сім'ї багато читали. Книги, газети. Шанували Шевченка. У кімнаті В'ячеслава і нині висить на стіні під рушником портрет Кобзаря.

Односельці поважали Чорноволів за працювитість, чесність, розум, безкорисливість і любов до рідної землі.

111 слів

7 клас

Славкова земля

В'ячеслава Чорновола друзі називали просто Славком. Так про нього кажуть і в селі Вільховець на Черкащині, де є батьківська садиба Чорновола. Сюди батьки перебралися, коли хлопець був п'ятикласником.

На подвір'ї збереглося все: цегляна хата, повітка, погріб, криниця.

Біля самого порога росте розлога ялинка. Її посадив батько, коли діти були ще малими. Кожного нового року вони прикрашали ту ялинку іграшками.

Коли пізніше В'ячеслав Чорновіл приїжджав до батьківської хати, обов'язково ставав біля дерева і клав долоні на стовбур, ніби набирався сил на боротьбу за Україну.

Садибу реставрували, коли тут відкрили музей. Нині вона в гарному стані. На подвір'ї багато квітів.

116 слів

8 клас

Боротьба за волю України

В'ячеслав Чорновіл. Чим більше часу минає з дня його загибелі, тим виразніше і величніше вимальовується його постать на тлі новітньої української історії.

Видатний діяч національно-визвольного і правозахисного руху 1960–90-х років, шістдесятник.

Він народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки Звенигородського району Черкаської області.

Його батьки, сільські вчителі, прищепили синові велике почуття любові до рідної землі, до України. В'ячеслав був надзвичайно працьовитим. Любив учитися. У 1955 році він із золотою медаллю закінчив Вільховецьку середню школу і вступив до Київського університету спочатку на філологічний факультет, а відтак перевівся на факультет журналістики. Закінчив його з відзнакою в 1960 році.

За свої політичні погляди (а боровся він за вільну, незалежну Українську державу) зазнав переслідувань радянського режиму. Трагедією для патріотів України стала загибель В'ячеслава Чорновола 25 березня 1999 року, але образ незламного борця за волю народу і нині живе в серцях мільйонів.

140 слів

9 клас

Тут можна проводити уроки з історії та літератури

Київський будинок на вулиці Гончара, 33 має цікаву історію. На початку ХХ століття це було помешкання лікаря: тут він жив, приймав людей, тут навіть була маленька лікарня. А в 2002 році з ініціативи Народного Руху України в будинку відкрито кімнату-музей відомого правозахисника, політичного діяча В'ячеслава Чорновола. Музей очолювала його дружина Атена Пашко.

У музеї є меблі, якими користувався В'ячеслав Максимович, його особисті речі та подарунки.

Експозиція на стендах та вітринах розповідає про дитячі, юнацькі та студентські роки В'ячеслава, відображає період перебування в радянських концтаборах та на засланні, діяльність як політика, як народного депутата України, шеф-редактора газет «Час/Time» і «Час», одного із засновників Української Гельсінської спілки. Зібрано в музеї і оригінали-машинописи його перших правозахисних праць «Правосуддя та рецидиви терору» й «Лихо з розуму».

Про вшанування пам'яті Героя України розповідає експозиція другої кімнати.

«Тут, – каже науковий співробітник музею Валентина Чорновіл, – можна проводити уроки з історії та літератури про правозахисний рух, творчість П. Грабовського, про Б. Грінченка, біографія якого складена В'ячеславом Максимовичем для дипломної роботи...»

162 слова

10 клас

У Сумах пам'ятають В'ячеслава Чорновола

Здається, немає в Україні куточка, де б не пам'ятали визначного політичного діяча, багаторічного лідера Народного Руху України В'ячеслава Чорновола. Пам'ять про нього бережуть в Сумах.

24 грудня 2011 року тут, біля меморіальної дошки Героєві України, відбувся урочистий мітинг.

Запаливши свічу пам'яті, голова Сумської обласної організації НРУ Сергій Бутенко сказав: «В'ячеслав Чорновіл – персоніфікований символ нашої ранньої незалежності. За цю свою мрію, за свободу держави і свободу людини – «антирадянську діяльність» – Чорновіл відбув 15 років ув'язнень і заслання. Сьогодні, згадуючи В'ячеслава Чорновола, ми повинні усвідомити свою відповідальність перед його великою постаттю за долю України».

25 січня 2011 року на засіданні Сумської міської ради було прийнято рішення про перейменування однієї з вулиць м. Суми – вулиці М. Калініна на вулицю В'ячеслава Чорновола. За ініціативою Сумської обласної організації Народного Руху України та за підтримки міського голови м. Суми Геннадія Мінаєва «За» відповідне рішення проголосувало 47 депутатів міської ради.

Процес перейменування однієї з вулиць м. Суми іменем В'ячеслава Чорновола тривав з 2001 року, але позитивного результату було досягнуто аж через десять років.

Вулиця В'ячеслава Чорновола, продовжуючись у вулицю Роменську, веде до столиці нашої держави, вільної і незалежної, за яку боровся і віддав життя Герой України.

174 слова

11 клас

Він вів до світла

В'ячеслав Чорновіл не був подібним на інших. Він ніколи не йшов на компроміс там, де йшлося про Україну. У неповні тридцять років політик, за свідченнями багатьох його сучасників, ставить перед собою абсолютно

фантастичну, як на той час, мету – зруйнувати Радянський Союз, дати волю Україні і кожному її громадянину.

У здійснення цієї мрії не вірила навіть передова галицька інтелігенція. А що вже говорити про Схід України?

Багато хто тоді казав В'ячеславові, що він даремно себе розтрачує, бо політика – то хибний шлях: з советами сперечатися не можна. А він не відмовився боротися з радянським режимом! А він вірив, що Україна буде самостійною державою, що українці будуть вільними! А він і далі вів до світла!

За активну політичну діяльність йому у першій половині 1960-х заборонили навчатися в аспірантурі, за виступ-протест проти арештів української інтелігенції разом з Іваном Дзюбою і Василем Стусом 4 вересня 1965 року у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» звільнили з роботи у газеті «Молода гвардія», а потім були 15 років ув'язнень і заслань. Та В'ячеслав Чорновіл казав: «І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив».

189 слів

Тексти для переказів

5 клас

Шешори вклонилися Чорноволові

Село Шешори, що на Гуцульщині, добре пам'ятає В'ячеслава Чорновола. Саме тут він ще 8 серпня 1965 року на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку чи не вперше прилюдно виступив з промовою, у якій засудив комуністичний режим.

25 березня 2012 року до Шешорів прибули українські патріоти, щоб згадати Героя України, першого голову Народного Руху, правозахисника, видатного політичного діяча.

У цей день минуло тринадцять років з того часу, коли за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем він загинув.

Усі зібралися біля пам'ятної стели, на якій написано: «На відкритті цього пам'ятника Великому Кобзареві у 1965 році виступав з антибільшовицькою промовою В'ячеслав Чорновіл».

Отець Юрій Павличко відправив панахиду, сказав полум'яне та хвилююче слово про В'ячеслава Чорновола, а церковний хор та учні місцевої школи заспівали українських патріотичних пісень.

Промовці розповідали про того, хто збудив українську націю, закликали бути гідними його пам'яті.

136 слів

Пояснити значення слів: *антибільшовицький* (анти- – префікс, що означає протилежність, протидію, ворожість, а також заміну чи подібність; антикомуністичний), *стела* (тут: кам'яний стовп чи плита з надписом або рельєфним зображенням, що ставиться, споруджується як надмогильний пам'ятник або на згадку про яку-небудь подію і т. ін.), *шосе* (дорога з твердим покриттям, призначена для руху будь-якого безрейкового транспорту).

Дібрати синоніми до слів: *нез'ясований* (невияснений, невідомий, не пояснений, нерозгаданий; таємничий), *промова* (виступ, слово, річ; *заст.* орація).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

1. Виступ В'ячеслава Чорновола у Шешорах.
2. Вшанування пам'яті Героя України 25 березня 2012 року.
3. Панахида і слово о. Юрія.
4. Патріотичні пісні у виконанні церковного хору та шешорівських школярів.
5. Заклик бути гідними В. Чорновола.

6 клас

«Він був пророком у своїй Вітчизні»

Таку назву має невеличка книжечка Богдана Томенчука, у якій вміщено роздуми прикарпатського письменника перед першою річницею загибелі В'ячеслава Чорновола.

З ними автор виступив перед тисячним залом в Івано-Франківському музично-драматичному театрі імені Івана Франка на початку квітня 2000 року.

Спогади болючі, хвилюючі.

Богдан Томенчук пише: «Уже рік Україна йде босоніж по разючих осколках вітрового скла того авто, в якому він розбився на Бориспільському шосе. Іде в сльозах, ноги ріже до крові. Пекучий то шлях – від Чорновола до Чорновола».

Автор високо оцінює політичну діяльність лідера Народного Руху України, його вміння дивитися на багато років уперед.

«Він ще замолоду, – читаємо у книжці, – поставив собі за мету – Українська самостійна соборна держава, і крок за кроком, тюрма за тюрмою, стаття за статтею, книга за книгою – до цієї мети йшов».

Він залишиться з нами назавжди в бронзі, в граніті, в підручниках історії, у серцях, бо став будителем заспаної нації, став пророком у своїй Вітчизні.

154 слова

Пояснити значення слів: *будитель* (від: *будити* – тут: збуджувати, спонукати до діяльності; закликати до чого-небудь), *пророк* (за релігійними уявленнями – проповідник волі Божої; *поет.* провісник майбутнього), *соборний* (тут: об'єднаний, неподільний).

Дібрати синоніми до слів: *лідер* (вождь, керманич, гегемон).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

1. Книжка Богдана Томенчука.
2. Болючі спогади.
3. Висока оцінка політичної діяльності В. Чорновола.
4. Наполегливість у досягненні мети.
5. Пророк у своїй Вітчизні.

Лицар свободи

Лицарем свободи називають В'ячеслава Чорновола. Про видатного політичного й державного діяча, лідера Народного Руху України написано чимало, але ґрунтовної наукової чи публіцистичної праці про його діяльність у другій половині 1980-х років досі не було. Змістовне дослідження про Великого Українця зробив молодий київський історик Василь Деревінський. Його праця має назву «На гребені боротьби. Діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х рр.»

Книжка розпочинається викладом матеріалу про відновлення В'ячеславом своєї громадсько-політичної діяльності після повернення з ув'язнення і заслання. Детально розповідається, як завдяки В. Чорноволі створювався перший український позацензурний журнал другої половини 1980 років – «Український вісник», вплив цього часопису на становлення незалежних українських ЗМІ, активізацію громадськості.

У книжці висвітлено діяльність В. Чорновола як організатора Української Гельсінської спілки, яка відіграла значну роль у поступі українського народу до незалежності.

Звичайно, неоціненна роль цього непересічного політичного діяча у створенні Народного Руху України – потужної української організації. Цікаво висвітлюється й участь В'ячеслава Чорновола у виборчих кампаніях народних депутатів до Верховної Ради (1989 і 1990 роки), а також те, як радянська влада найбруднішими методами й засобами намагалась зупинити, зламати, знешкодити нестримного українського лідера. Його можна було тільки знищити фізично. Так і зробили тодішні можновладці.

Без сумніву, книжка є надзвичайно цінною. Вона стане в пригоді не тільки науковцям, а й широкому колові читачів.

207 слів

Пояснити значення слів: *ЗМІ* (засоби масової інформації), *кампанія* (тут: сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного завдання).

Дібрати синоніми до слів: *лицар* (герой, богатир, звитяжець, витязь), *поступ* (хода, прогрес), *часопис* (газета, журнал).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

I. В'ячеслав Чорновіл – лицар свободи.

II. Книжка Василя Деревінського про лідера Народного руху.

1. Діяльність В. Чорновола після ув'язнення і заслання.

2. Створення «Українського вісника».

3. Організація Української Гельсінської спілки.

4. Роль В. Чорновола у створенні Народного Руху України.

5. Участь у виборах до Верховної Ради.

6. Знищення українського лідера.

III. Книжка В. Деревінського – цінне видання для кожного українця.

«Мужність бути чесним»

Стаття Михайлини Коцюбинської про В'ячеслава Чорновола, опублікована в одному з номерів «Слова Просвіти», має саме таку назву – влучну і промовисту. Слова, написані ним у своїй «Колонці редактора» в часописі «Час/Time»: «Ти вирішив, що так, а не інакше потрібно діяти? Віриш у свою дорогу? Іди і не звертай з неї! Щоб зберегти те, що є найціннішим для кожної людини, гідність і самоповагу, і мужність бути чесним. Перед собою. Перед співвітчизниками. Перед Україною».

Авторка знала Чорновола ще з 1960-их років. Вона підкреслює, що він «завжди вирізнявся як політик – з виразним усвідомленням мети і намаганням виробити конкретні способи її досягнення. Таким був і як організуючий чинник шістдесятницького руху опору, і як видавець «Українського вісника», й у своїй нелегкій табірній і засланській епопеї саме він очолював боротьбу за статус політв'язня...»

Відзначався В'ячеслав Максимович блискавичною реакцією, постійною готовністю до дії, невизнанням подвійних стандартів, несприйняттям гри амбіцій і хвороби гетьманства.

Михайлина Коцюбинська відзначає: «Ніколи не “торгував” Україною – ані в малому, ані у великому. Ні в кабінеті слідчого, ні в парламенті, ні як член-засновник Гельсінської групи, ні як голова Руху і кандидат у президенти.

Ніколи не належав до тих, кого Василь Стефаник називав “кар’єровичами” і “дوروبкевичами”.

Завжди для нього Україна була понад усе. І це не фраза. Загалом не зловживав патріотичною фразою. Ті високі слова, що прориваються назовні, в нього вистраждані, підтримані чином і “оплачені” життям... Їм віриш...»

Стаття М. Коцюбинської – ще один промовистий штрих до характеристики В. Чорновола – українського лицаря, народного депутата України, голови політичної партії Народний Рух України.

245 слів

Пояснити значення слів: *епопея* (великий художній твір, що відзначається широтою охоплення подій і глибиною проникнення в дійсність; складна і велика історія чого-небудь, низка визначених подій), *чинник* (умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з характерних рис; фактор).

Дібрати синоніми до слів: *амбіція* (самолюбство; гордість; честолюбство), *блискавичний* (швидкий, стрімкий, прудкий, бистрий, хуткий), *вирізнятися* (виділятися, відзначатися, виокремлюватися), *промовистий* (виразний, переконливий, багатозначний), *штрих* (подробиця, деталь, дрібниця, риса, мазок).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

I. Стаття Михайлини Коцюбинської про В'ячеслава Чорновола.

II. Штрихи до портрета великого українця.

1. Чітке бачення мети.
2. Постійна готовність до дії.
3. Блискавична реакція.

4. Невизнання подвійних стандартів.
  5. Кришталева чесність, мужність і вірність українській справі.
- III. В'ячеслав Чорновіл – втілення українського патріотизму.

9 клас

Він повертав суспільству національну свідомість

20 січня 2010 року в будинку «Смолоскипа» в Києві відбулася презентація чергового, вже шостого тому десятитомного видання творів В'ячеслава Чорновола. Про цю подію йде мова в матеріалі Ольги Погинайло «В'ячеслав Чорновіл повертав суспільству національну свідомість».

Авторка детально описує все, що відбувалося того вечора у видавництві, де зібралося поважне товариство, щоб згадати Великого Українця.

Дружина політичного діяча Алена Пашко, сестра Валентина Чорновіл, друзі-дисиденти Василь Овсієнко, Лесь Танюк, Дмитро Степовик розповіли про В'ячеслава Чорновола, його політичну діяльність.

Алена Пашко назвала період, якому присвячена книжка (1985 – квітень 1990 року), дуже складним, але й цікавим. В'ячеслав Чорновіл тоді, повернувшись із заслання, з головою поринув у роботу, незважаючи на постійні стеження за ним, підслуховування, паплюження у засобах масової інформації.

Вона сказала: «Цей том дає широке уявлення про суспільне і політичне життя того часу, та найголовніше – увиразнює видатну роль В. Чорновола у складних початкових процесах державотворення».

Валентина Чорновіл охарактеризувала структуру видання (а це не тільки 700 сторінок творів самого Чорновола, а й більше 200 сторінок додатків – щойно розсекречених СБУ до 20-річчя РУХу) матеріалів і документів, які стосуються УГС та постаті Чорновола), зміст книжки, розповіла про роботу над її упорядкуванням, висвітлила такі важливі питання, як створення В. Чорноволем Української Гельсінської спілки та Народного Руху України.

Голова видавництва Осип Зінкевич відзначив важливу роль В'ячеслава Чорновола в здобутті нашої незалежності. Саме завдяки «Українському вісникові», який видавав В'ячеслав Максимович, його творіві «Лихо з розуму», що з'явився за кордоном і за участі О. Зінкевича був перекладений англійською мовою, західна преса вперше заговорила про «українське питання» – бажання українського народу жити у власній державі.

Лесь Танюк підкреслив, що шостий том показує, як розвивався В. Чорновіл, як він «послідовно набирав нові кола свого “Я”».

Цікавими спогадами про студентські роки поділився з учасниками презентації академік Дмитро Степовик.

В'ячеслав Чорновіл, як сказав у виступі автор передмови Василь Деревінський, «повертав суспільству національну свідомість».

296 слів

Пояснити значення слів: *дисидент* (особа, релігійні погляди якої розходяться з догматами панівної церкви, віровідступник; той, хто не згодний з ідеологією, яка панує в країні, суспільстві; інакомислячий), *період*

(проміжок часу, який характеризується певними ознаками і становить частину якогось процесу).

Дібрати синоніми до слів: *період* (стадія, смуга, фаза, етап).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

I. Презентація шостого тому творів В. Чорновола.

II. Ольга Погинайко про події у «Смолоскипі» 20 січня 2010 року.

1. Учасники вечора – рідні і друзі В. Чорновола.

2. Виступ Атени Пашко.

3. Характеристика видання Валентиною Чорновіл.

4. Осип Зінкевич про Чорноволів «Український вісник».

5. Спогади Леся Танюка і Дмитра Степовика.

III. В. Деревінський: «Він повертав суспільству національну свідомість».

10 клас

Щоденник життя України і Чорновола

«Пульс української незалежності» – це перше посмертне видання творів В'ячеслава Чорновола. У ньому зібрано статті й тексти виступів, що друкувалися в «колонці редактора» в газетах «Час/Time» (1995–1998) і «Час» (1998–1999).

Книжку можна назвати своєрідним щоденником політичного життя незалежної України і Чорновола в ньому.

У передмові до збірки Лесь Танюк, який більше 35 років був пов'язаний із Чорноволем дружбою і долею, пише: «Редакторська колонка В. Чорновола – літопис сучасної політичної і громадської думки, глибоко особистий щоденник Чорноволового бачення й відчуття українського поступу. З осені 1998 року після вимушеної перерви В. Чорновіл всупереч усім спротивам відновив вихід своєї газети. Він спав до п'яти годин на добу і працював як віл. Для мене він таким і лишився – чорний віл прогресу, людина чорного хліба і чорної ріллі, важкої буденної праці. Якби свого часу сталося так, що ми обрали його на Президента, я не маю сумніву, що сьогодні картина українського життя була б інша. У ньому нуртував потужний розум і могутній дух».

З боєм автор констатує, що «від нас пішов стратегічний геній українського національного самоусвідомлення», «людина потужної культури й розумної напруги», «людина на всі часи».

Звичайно, потрібен час, щоб досягнути масштаб Чорновола.

На нього все життя полювали. Затуляли рота, виривали з рук перо, арештовували, морили голодом, погрожували, складали наклепи. Спочатку це була система, а потім долучилися й колишні соратники, які поруч з Чорноволем виглядали політичною карикатурою.

Далі Лесь Танюк пише про Чорновола-журналіста, називає його «майстром гострого пера», «публіцистом від Бога», всебічно обдарованою людиною.

«Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував; писав, що думав, – думав, що писав. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до Моральної

Людини, до Бога; і там, у таборах, і тут, у новій і ще не оформленій реальності».

Не було, здається, такої проблеми, якої б у своїх виступах, статтях не торкався В. Чорновіл.

Він писав, говорив про діяльність антидержавних сил в Україні, про патріотизм і націоналізм, про права людини і нації, про Крути і прах замордованих, який стукає в наші серця, про бюджет і зрив будівництва Одеського нафтового терміналу і альтернативних шляхів забезпечення України нафтою, про спецрейси, злидні і нестатки... Усього не перелічити, але що б не робив політик, журналіст, усе було для блага України, для її поступу, для її розквіту.

Він працював для неї, він жив для неї, він просив небо прихилитися «до нашої єдиної України, без якої ми ніхто і ніщо в цьому чудесному й складному світі».

399 слів

Пояснити значення слів: *карикатура* (тут: невдале наслідування, смішне, спотворене відображення кого-небудь чи чого-небудь; потвора, опудало), *колонка* (ряд цифр, слів, рядків тексту тощо, розташованих по вертикалі), *стратегічний* (який відповідає вимогам *стратегії* (мистецтво підготовки і ведення війни; система гри; мистецтво керівництва масами; спосіб дій, лінія поведінки), важливий для здійснення воєнних завдань; який містить загальні, основні настанови, важливі для здійснення чого-небудь), *термінал* (тут: частина порту призначена для обробки контейнерних і пакетових вантажів).

Дібрати синоніми до слів: *колонка* (стовпець, стовпчик, шпальта, колона), *поступ* (крок, прогрес).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

I. Перше посмертне видання творів В'ячеслава Чорновола.

II. «Пульс української незалежності» – щоденник життя журналіста-політика і України.

1. Передмова Леся Танюка:

а) редакторська колонка В. Чорновола;

б) «Людина на всі часи»;

в) переслідування політика;

г) В. Чорновіл – публіцист від Бога.

2. Проблеми, які порушував В'ячеслав Максимович.

III. Він жив і працював для України.

11 клас

Відстояти Україну в українській державі

В'ячеслав Чорновіл відстоював Україну в кожному виступі, в кожному дописі і, найголовніше, – у всіх своїх діяннях.

22 січня 1995 року у виступі «Жодна сила нас не поверне в рабство», виголошеному на Софійському майдані в Києві, він не тільки торкнувся питання історичних перетворень в Україні, а й висловив глибоку стурбованість тим, що демократичні сили роз'єднані, а влада залишилася в чужих руках: «Через бездарність попереднього керівництва державою було

втрачено три дорогоцінних роки, затримано найнеобхідніші економічні і політичні реформи, а народ доведено до злиденного існування. Якщо ми зараз не доб'ємося рішучого перелому – економічний крах означатиме крах нашої державності».

22 червня 1995 року В. Чорновіл публікує статтю «Інформаційна експансія: зовнішня і внутрішня загроза українській державності». У ній він порушує важливу і зараз проблему українського інформаційного простору, зокрема наголошує на тому, що його повністю втрачено в Криму. Там антиукраїнська пропаганда (а вона йде з боку Росії і з боку сепаратистських сил у самій Україні) буквально одурманює людей. Єдина українська газета «Кримська світлиця» зазнає утисків від різних перевертнів.

«Зовнішня інформаційна загроза в Україні, – пише В'ячеслав Максимович, – дуже сильна. Могутнім і безкарним потоком іде до нас російська преса. На неї не накладається належний податок, навпаки, вона продається за демпінгованими цінами. Це не державна політика, тут вагоме слово повинен сказати Президент України».

Боліла душа політика і громадянина й через те, що Україна опинилася як між двома вогнями – Заходом і Сходом. Назва статті, вміщеної в газеті «Час/Time» за 29 вересня 1995 року більш ніж промовиста – «Україна на розпутьті: на Захід підеш – коня знайдеш, на Схід підеш – ярмо знайдеш». В'ячеслав Чорновіл підкреслює важливість вступу України до Ради Європи, який намагалися заблокувати комуно-соціалісти. Вступ у таку престижну міжнародну організацію – це, на його думку, «величезний успіх, організаційне прийняття України до сім'ї європейських народів і держав, остаточно – не лише дипломатичне – визнання нашого демократичного вибору і нашої Незалежності».

«Мати на українській землі державу українського народу». Це була та перспектива, яку бачив Чорновіл і очолюваний ним Народний Рух України. Задля цього треба мати свою Конституцію.

«Ми вбачаємо єдиний шлях: прийняття нової Конституції, нового виборчого закону, обрання справді української влади, яка дбатиме про інтереси держави і діятиме в інтересах її громадян», – йдеться у зверненні Народного Руху України до громадян Української держави від 9 лютого 1996 року.

Нову Конституцію було прийнято, і в цьому заслуга Чорновола величезна.

Не втратили актуальності і слова В'ячеслава Максимовича про статус української мови як єдиної державної в Україні: «Кажуть: щоб не розколоти Україну на Східну і Західну, закриймо очі на шовіністичні вибрики харківської чи миколаївської влади, яка відміняє статус єдиної державної мови, на депутатів парламенту, які ігнорують українську, навіть знаючи її, на те, що генеральним прокурором Української держави з подачі Президента призначено особу, яка не тільки не знає, але й не розуміє державної мови. На те, що ігнорують державну мову поголовно всі урядовці – від багатьох міністрів до дрібних чиновників».

Він не втомлювався бути пильним сторожем української державності, захисником «українського обличчя» України, постійно закликав до єдності і збереження здобутого: «...захистімо ті паростки державності, демократії і

реформ, які так важко набувалися за останнє десятиліття. Бо саме на цих підвалинах мають народитися на зламі тисячоліть національна воля й національна потуга нашого народу, що дадуть нам і нову українську політику, і нову політичну еліту, і нових яскравих лідерів».

523 слова

Пояснити значення слів: *демпінгований* (від *демпінг*: експорт товарів за значно нижчими цінами, ніж на внутрішньому та світовому ринках, з метою витіснення конкурентів), *експансія* (розширення сфери панування монополістичних об'єднань або держав, що здійснюється як економічними, так і неекономічними методами; розширення, розповсюдження чогось за межі яких-небудь початкових ареалів, *ареал* – територія поширення чого-небудь), *розпуття* (перехрестя двох або кількох доріг, роздоріжжя; бути (стояти) на розпутті – перебувати в стані нерішучості, вагатися), *сепаратистський* (настроєний у дусі *сепаратизму*; *сепаратизм* – прагнення до відокремлення, відособлення; у багатонаціональних державах – політичний рух національних меншостей, скерований на відокремлення від державного цілого й утворення самостійної держави), *статус* (у міжнародному праві – становище, стан чого-небудь; сукупність прав і обов'язків громадянина або юридичної особи).

Дібрати синоніми до слів: *заблокувати* (оточити, обступити), *одурманювати* (запаморочувати, затуманювати, задурювати), *ярмо* (неволя, рабство, невільництво, кормига).

Скласти план докладного переказу.

Орієнтовний план.

I. Відстоювання В. Чорноволом України в Україні.

1. Промова на Софіївському майдані 22 січня 1995 року.
2. Питання інформаційної експансії.
3. «Україна на розпутті».
4. Вступ України до Ради Європи – шлях до визнання Незалежності.
5. Створення власної Конституції.
6. Про українську мову.

II. В. Чорновіл – невтомний захисник «українського обличчя» України.

НЕВМИРУЩА СПАДЩИНА

Звернення, заяви, листи

До ЦК ЛКСМУ (15. 09. 1965), До Начальника КДБ при Раді Міністрів УРСР тов. Нікітченка : Заява (25. 11. 1965), Начальникові Київського обласного управління КДБ (20. 12. 1965), До Львівського обласного суду (17. 04. 1966), До Львівського обласного суду : Касаційна скарга (14. 07. 1966), До Верховного суду УРСР : Касаційна скарга (15. 08. 1966), Голові Верховного Суду УРСР тов. Зайчуку В. Г. (5. 12. 1966), Першому секретареві ЦК КПУ тов. Шелесту П. Ю. (22. 06. 1966), Лист з Вінницького концтабору (3. 05. 1968), До ЦК КПУ, У Президію ВР УРСР, в Прокуратуру УРСР : Заява (30. 10. 1967, з Львівської тюрми) // Українська інтелігенція під судом КГБ. – С. 15–18, 23–25, 37–38, 38–39, 56–57, 58–59, 60–61, 199–200, 213–216, 226–228.

Appeal by V. Chornovil to the Soviet Authorities // Voices of Human Courage. – N. Y. : AFU, 1968.

Президії ВР тов. Ляшкові, ЦК КПУ тов. Овчаренкові, Першому заступникові Голови РМ УРСР тов. Бронькові : Заява (16. 08. 1971, у справі руйнування стрілецьких могил на Янівському цвинтарі у Львові) // Широке море України. – С. 123–125.

Прокуророві УРСР, Міністри закордонних справ УРСР : Заява (12. 10. 1973), Заява (12. 01. 1974, про оголошення голодування), Головному військовому прокуророві СРСР : Скарга (26. 08. 1973), Генеральному прокуророві СРСР (10. 04. 1978), Міністри внутрішніх справ УРСР Головченкові І. Х. (18. 05. 1979), Відкритий лист Міністри внутрішніх справ УРСР, членові Спілки письменників УРСР Головченкові І. Х. (11. 04. 1979) // Погром в Україні: 1972–1979. – С. 75–77, 78, 96, 102–103, 104–105, 105–107.

Голові Президії ВР СРСР М. В. Підгорному: Заява (Про зречення рад. громадянства) // Сучасність. – 1975. – Ч. 11. – С. 120–121.

Звернення до Президента Форда (1. 08. 1975) // Сучасність. – 1976. – Ч. 1. – С. 114–117.

Військовому прокуророві Прикарпатської військової округи: Заява (23. 07. 1973) // Сучасність. – 1976. – Ч. 3. – С. 99–108, Ч. 4. – С. 72–81.

Міністри внутрішніх справ Щолокову (03. 1978) // Інформаційні бюлетені УГГ : Вип. 1978–1980. – С. 78.

Гельсінським групам СРСР, США, правозахисним групам Польщі, Чехословаччини : Звернення (6. 10. 1979, спільно з іншими членами УГГ), Меморандум УГГ (Осінь, 1979, у справі репресій в Україні, спільно з іншими членами УГГ) // Українська Гельсінська Група : 1978–1982. – С. 47–51, 57–62.

We are Victims of an Act of Internal Terror (Лист В. Чорновола до Президії XXVI Конгресу КІРС) // Smoloskyp. – 1981. – № 12. – С. 1, 10.

Заява (22. 05. 1979, про вступ до УГГ), Міністри внутрішніх справ ЯАРСР : Заява (30. 08. 1979), Прокуророві ЯАРСР (22. 04. 1980), До представників демократичних країн на Мадридській зустрічі 1980 р. :

Заява (09. 1980), До Верховного суду Якутської АРСР : Касаційна скарга (27. 06. 1980), Президії XXVI З'їзду КПРС : Відкритий лист (02/1981), До Комітету прав Людини ООН, Міжнародної Амністії, Комітету за вільний світ, Гельсінських груп США й інших країн : Звернення (9. 04. 1981), Прокуророві Якутської АРСР, Голові Верховного суду ЯАРСР : Відкритий лист (3. 05. 1981) // Українська Гельсінська Група: 1978–1982. – С. 797–798, 800–805, 806–807, 820–825, 826–907, 912–914, 915–920, 921–923.

Відкритий лист Ген. Секретареві ЦК КПРС Горбачову М. С. (5. 08. 1987), Редакторів г. «Вільна Україна», органів Львівського ОК КПУ (17. 11. 1987) // Укр. Вісник: Вип. 7, 8, 9–10. – 1987. – С. 13–32, 599.

Заява (у справі статті в «Рад. Україні» від 13. 11. 1987) // Сучасність. – 1988. – Ч. 1. – С. 130–133.

Ukrainian Journalist Chornovil Writes to Gorbachev (5. 08. 1987) // Smoloskyp. – 1988. – № 37. – С. 1, 11–21, 24.

Публікації

Лихо з розуму : Портрети двадцяти «злочинців». Збірник матеріалів / Упорядник. – Пар. : ПУДФ, 1967. – 336 с.

The Cornovil Papers («Лихо з розуму» в перекладі на англ., вступне слово З. Бжезінського, передм. Ф. Барггорна). – N. Y. : McGraw–Hill, 1968. – 246 с.

Як і що обстоює Богдан Стенчук: 66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові» (березень 1970) // Укр. вісник : Вип. IV, березень 1972. – С. 12–56.

Український вісник : Вип. I–II, Січень 1970 – Травень 1970 (Упорядник В. Чорновіл). – Пар.–Балт. : ПУДФ, Смолоскип, 1971. – 246 с.

Український вісник : Вип. III, Жовтень 1970 (Упоряд. В. Чорновіл). – Балт.–Він. : Новий шлях, Смолоскип, 1971. – 118 с.

Український вісник : Вип. IV, січень 1971 (Упоряд. В. Чорновіл). – Пар.–Балт. : ПУДФ, Смолоскип, 1971. – 191 с.

Український вісник : Вип. V, січень 1971 (Упорядник В. Чорновіл). – Лон. : Українська видавнича спілка, 1971. – 134 с.

Український вісник : Вип. VI, березень 1972 (Упоряд. В. Чорновіл). – Пар.–Балт. : ПУДФ, Смолоскип, 1972. – 183 с.

Слово про Кобзаря: Тарас Шевченко в оцінці Грінченка // Широке море України : Документи самвидаву з України. – 1972. – С. 103–122.

Хроніка таборових буднів (Спільно з Б. Пенсоном). – Сучасність, 1976. – 144 с.

Чому я заздрю Робертові Сендесу (15. 07. 1981) // Українська Гельсінська Група : 1978–1982. – С. 924–929.

Український вісник : Вип. 7, 8, 9–10, серпень, вересень, жовтень–листопад. 1987 (Головний редактор В. Чорновіл). – Балт.–Тор. : Смолоскип, 1988. – 640 с.

Український вісник : Вип. VII, серпень 1987 (Головний редактор В. Чорновіл). – Н. Й. : Сучасність, 1988. – 102 с.

Правосуддя чи рецидиви терору? // Київ. – 1992. – № 6. – С. 11–51; № 7. – С. 55–99.

Пульс української незалежності : Колонка редактора. – К. : Либідь, 2000. – 624 с.

Твори у 10-ти томах – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упорядник Валентина Чорновіл, передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2002. – 640 с.; Т. 2. Правосуддя чи рецидиви терору?; Лихо з розуму: Портрети двадцяти «злочинців»; Матеріали та документи : 1966–68 / Упорядник Валентина Чорновіл, передм. Л. Танюка. – К. : Смолоскип, 2003. – 906 с.; Т. 3. Український вісник : 1970–72 / Упоряд. Валентина Чорновіл, передм. М. Косіва. – К. : Смолоскип, 2005. – 976 с.; Т. 4. – Кн. 1. Листи / Упоряд. М. Коцюбинська, Валентина Чорновіл, передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2005. – 990 с.; Т. 4. – Кн. 2. Листи / Упоряд. М. Коцюбинська, Валентина Чорновіл, передмова М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2005. – 1068 с.; Т. 5. Публіцистика. Документи. Матеріали «Справи № 196» : 1970–84. – К. : Смолоскип, 2007. – 912 с.; Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / Упор. В. Чорновіл; передм. В. Деревінського. – К. : Смолоскип, 2009. – 1052 с.; Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2011. – 1080 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. А н д р о щ у к О. В. Чорновіл та ідея федералізації України : еволюція поглядів / О. А н д р о щ у к // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 22–34.
2. Б а з и л ь ч у к Г. Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937–1999) : Політик, журналіст / Г. Б а з и л ь ч у к // Визначні постаті України: Біографічний довідник. – К., 2004. – С. 821–824.
3. Б а л д а Т. Він випередив свій час / Т. Б а л д а // За вільну Україну. – 2002. – 20–21 грудня.
4. Б а р а н о в и ч Л. Два портрети в інтер'єрі : [спогади Людмили Баранович про В'ячеслава Чорновола] / Л. Б а р а н о в и ч // Віче. – 2012. – № 7. – С. 64–65.
5. Б о й к о С. Він був пророком у Вітчизні : [про В'ячеслава Чорновола] / С. Б о й к о // Галичина. – 2002. – 5 груд. – С. 5.
6. Б о й к о С. Він прокладав шлях незалежності України : [В. Чорновіл і Прикарпаття] / С. Б о й к о // Рідна земля. – 2000. – 24 серп.
7. Б у р н а ш о в Г. Вбивство на замовлення : [таємниці загибелі В. Чорновола] / Г. Б у р н а ш о в // Вечірній Івано-Франківськ. – 2008. – 21 серп. (№ 31). – С. 13.
8. Б у р н а ш о в Г. Утаємничений злочин століття : [журналіст. розслідування з приводу загибелі В. Чорновола] / Г. Б у р н а ш о в // Вечірній Івано-Франківськ. – 2010. – 23 груд. (№ 42). – С. 11.
9. В а с и л и ш и н Г. Призначено дійти : В'ячеслав Чорновіл. Політика та правда життя / Г. В а с и л и ш и н. – К., 1998. – 102 с.
10. В і в ч а р Б. Навічно в Русі : [про вшанування пам'яті В. Чорновола в Івано-Франківську] / В і в ч а р Б. // Галичина. – 2001. – 22 груд.
11. В і л ь х о в с ь к и й П. Інтерв'ю «з-під» поли (Інтерв'ю М. Коломієць з В. Чорноволом і М. Горинем) / П. В і л ь х о в с ь к и й // Сучасність. – 1988. – Ч. І. – С. 127–129.
12. В і л ь щ у к В. Український Лаокоон : [В. Чорновіл] / В. В і л ь щ у к // Перевал. – 2004. – № 1. – С. 82–84.
13. В о й ц е х і в с ь к а–П а в л и ш и н М. Я б обрав життя, яке прожив : [про В. Чорновола] / М. В о й ц е х і в с ь к а–П а в л и ш и н // Галичина. – 2007. – 22 груд. (№ 193). – С. 5.
14. В'ячеслав Чорновіл [Текст] : Біографія. Статті. Цитати / [відп. за вип. Р. С у ш к о]. – К. : [О. В], 2007. – 35 с.
15. В'ячеслав Чорновіл // І. В. Г у щ а к. Плеяда заборонена, призабута. Кн. Третя : Покликані історією. – Л. : Ліга-прес, 2002. – С. 27–35.
16. В'ячеслав Чорновіл // Українська Гельсінська Група : 1978–1982. – С. 783–937.
17. Г а м а н В. В. Чорновіл : як брати обнімемося, але не скоро / Г а м а н В. // Віче. – 1997. – № 12.

18. Г н і д а н О. В'ячеслава Чорновола охрестили вночі у Космачі : [спогади про лідера Нар. Руху його вдови Анети Пашко] / Г н і д а н О. // Захід. – 2008. – 27 берез. (№ 14). – С. 11.
19. Г о р и н ь Б. Влада обдуманно й цинічно вбила Чорновола і розколола Рух: [розмова з послідовником Укр. гелсін. групи про укр. справи / бесіду вів Б. В і в ч а р] // Галичина. – 2009. – 22 серп. (№ 124). – С. 4.
20. Г о р и н ь Б. В'ячеслав Чорновіл – ініціатор створення УГС / Б. Г о р и н ь // Вітчизна. – 2003. – № 7/8. – С. 133–137.
21. Д е р е в і н с ь к и й В. В'ячеслав Чорновіл : Нарис портр. політика : монографія / Д е р е в і н с ь к и й В. – Т. : Джура, 2011. – 223 с. : фото.
22. Д е р е в і н с ь к и й В. Внесок В'ячеслава Чорновола у створення і діяльність УГС / Д е р е в і н с ь к и й В. // Історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 84–91.
23. Д е р е в і н с ь к и й В. Політичні репресії радянської влади щодо В. Чорновола у другій половині 60-х рр. ХХ ст. / Д е р е в і н с ь к и й В. // Історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 73–82.
24. Ж у л и н с ь к и й М. Дорога болю і боротьби / М. Ж у л и н с ь к и й // Урядовий кур'єр. – 2000. – 25 березня.
25. Життя за правду [В'ячеслав Чорновіл] // Персона. – 2010. – № 1. – С. 28.
26. З а л и в а х а О. Тепер можемо всі його любити : [відомий худож. ділиться спогадами про В. Чорновола] / О. З а л и в а х а // Зах. кур'єр. – 2000. – 24 берез. – С. 4.
27. З а х а р о в Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Б. З а х а р о в. – Харків, 2003.
28. З а х а р о в Б. Чорновіл В'ячеслав Максимович / Б. З а х а р о в // Міжн. біогр. словник дисидентів. – Т. 1, ч. 2. – С. 806–810.
29. І в а н ц і в А. «...І воскресне в братерстві земля» / А. І в а н ц і в // Бористен. – 2003. – № 1. – С. 13.
30. К а л и н е ц ь І. Усмішка, що освітила час / І г о р К а л и н е ц ь // Літ. Україна. – 2006. – 28 грудня.
31. К а п е л ю ш н и й Л. Без Чорновола : До річниці загибелі В'ячеслава Чорновола / Л. К а п е л ю ш н и й // Сучасність. – 2000. – Ч. 4. – С. 85–113.
32. К а с ь я н о в Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. К а с ь я н о в. – К., 1995.
33. К о в а л ь ч у к А. «За тобою, Чорноволе, вся Вкраїна плаче» / А. К о в а л ь ч у к // Українське слово. – 2012. – 4–10 квіт. (№ 14). – С. 7.
34. К о в а л ь ч у к А. Десять літ без В'ячеслава Чорновола / А. К о в а л ь ч у к // Слово Просвіти. – 2009. – 26 берез.–1 квіт. (№ 12). – С. 1, 6.
35. К о л о м і є ц ь М. Українець з великої букви : [декілька слів про перебування В. Чорновола на Калущині] / М. К о л о м і є ц ь // Дзвони Підгір'я. – 2003. – 29 жовт. – С. 5.
36. К о р о г о д с ь к и й Р. Лідер / Р. К о р о г о д с ь к и й // Сучасність. – 2003. – Ч. 4. – С. 102–23.

37. Коцюбинська М. Ще одне епістолярне відлуння недавнього минулого: Листи В'ячеслава Чорновола до Анни-Галі Горбач / М. Коцюбинська // Сучасність. – 2002. – Ч. 6. – С. 113–121.
38. Кривдіна І. Основні напрями журналістської діяльності В'ячеслава Чорновола / І. Кривдіна // Вісник Одеського національного політехнічного університету. – Одеса, 2004.
39. Кугутяк М. Згорів, щоб освітити Україні рух до волі: [пам'яті В. Чорновола] / М. Кугутяк // Галичина. – 2001. – 24 берез.
40. Кулик В. В'ячеслав Чорновіл і спроба реанімації Руху / В. Кулик // Сучасність. – 1992. – Ч. 6. – С. 98–102.
41. Кримінальна справа В'ячеслава Чорновола. – Л.: Ратуша, 1991. – 26 с.
42. Лихо з розуму: [портрети двадцяти «злочинців»]: зб. матеріалів / уклад. В. Чорновіл. – Париж: Вільна думка, 1967. – 336 с.
43. Мартинець С. Романтик назавжди / С. Мартинець // Експрес. – 2002. – 26 грудня.
44. Медвідь В. Шістдесятництво: міт і реальність / В. Медвідь // Українські проблеми. – 1997. – № 1.
45. Плачинда С. Життя віддав за Україну / С. Плачинда // Столиця. – 1999. – 20–25 серпня.
46. Романюк Ю. В'ячеслав Чорновіл: від «шістдесятника» до глави держави. Без компромісів зі совістю: [біографія] / Ю. Романюк // Вісник Коломиї. – 1991. – 19 жовт.
47. Рудик С. Борець за свободу України [В. Чорновіл] / С. Рудик // Українське слово. – 2011. – 9–15 лют. (№ 6). – С. 12.
48. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К., 1998.
49. Розмова з В'ячеславом Чорноволом (Провів О. Ільницький (21. 11. 1989) // Сучасність. – 1990. – Ч. 4. – С. 70–86.
50. Семенюк М. Недомовлене слово: [про В. М. Чорновола] / М. Семенюк // Вечірній Івано-Франківськ. – 2012. – 29 берез. (№ 14). – С. 1, 4.
51. Сорока М. В'ячеслав Чорновіл / М. Сорока // Пам'ять століть. – 1997. – № 2.
52. Сорока М. В'ячеслав Чорновіл: Шістдесятники – звідки вони? / М. Сорока // Пам'ять століть. – 1997. – № 2. – С. 32–36.
53. Стенула Н. Світло нічної дороги. Він мислив себе винятково в опозиції до існуючої влади і тому заважав усім / Н. Стенула // Закон і бізнес. – 2009. – 28 берез. – 3 квіт. (№ 13). – С. 3.
54. Справа В'ячеслава Чорновола // Погром в Україні: 1972–1979. – С. 57–107.
55. Тянюк Л. Сяйливий дух доби / Л. Тянюк // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. – К., 2003.
56. Тарасюк Б. Дух, що тіло рве до бою: 25 берез. 1999 р. трагічно загинув Голова Народного Руху України В'ячеслав Максимович Чорновіл / Б. Тарасюк // Час руху. – 2008. – 25 берез. (№ 6).

57. Томенчук Б. Він був пророком у своїй Вітчизні : Виступ на вечорі пам'яті В. Чорновола / Б. Томенчук // Тижневик Галичини. – 2000. – 6 квіт.; Перевал. – 2000. – № 1. – С. 4–7.
58. Томенчук Б. М. Він був пророком у своїй Вітчизні : Роздуми серед ночі / Б. Томенчук – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 19 с. : іл.
59. Творець української історії : [із виступу голови ОДА на вечорі пам'яті до 10-річчя від дня загибелі В. Чорновола в обл. філармонії] // Галичина. – 2009. – 28 берез. (№ 47). – С. 3.
60. Хейфец М. В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал / М. Хейфец // Сучасність. – 1983. – Ч. 4. – С. 52–71; Ч. 5. – С. 81–96.
61. Чорновіл В. У Новий рік – з новим ділом і новим словом! / В. Чорновіл // Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора. – К.: Либідь, 2000. – С. 19–21.
62. Чорновіл В. М. Пульс української незалежності : Колонка ред. / В. М. Чорновіл. – К.: Либідь, 2000. – 623 с.
63. Чорновіл В. М. Я обрав життя, яке прожив / В. М. Чорновіл. – К.: Вид. від апарату НРУ, 2002. – 31 с. : іл.
64. Чорновіл Т. В'ячеслав Чорновіл. Спогади / Т. Чорновіл. – Львів, 2005.
65. Шеремет О. «Я дивлюся в даль». Спогад про В. Чорновола / О. Шеремет // Зах. кур'єр. – 1999. – 2 квіт.
66. Шеремет О. Велике бачиться на відстані : [до 66-річчя В. Чорновола] / О. Шеремет // Єдність. – 2003. – 16 груд. – С. 6.
67. Шеремет О. Життя, мов зоряний політ : [про В. Чорновола] / О. Шеремет // Єдність. – 2005. – 18 серп.
68. Шовкун Л. В'ячеслав Максимович часто казав : «Та що ви до мене ставитися, як до пророка якогось – я як звичайна людина» / Л. Шовкун // Україна молода. – 2007. – 22 груд. – (№ 238). – С. 6–7.
69. Шуляк М. Чотири роки без В'ячеслава Чорновола / М. Шуляк // Освіта України. – 2003. – 28 березня.
70. Я б обрав життя, яке прожив... : [підбірка матеріалів до 70-річчя від дня народження В. Чорновола] / підгот. М. Войцехівська-Павлишин // Галичина. – 2007. – 22 груд. – С. 8.

Галина ГАФІЙЧУК,
викладач кафедри теорії та методики навчання
Івано-Франківського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

Навчально-методичне видання

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ.
«ВСЕ, ЩО МАВ У ЖИТТЮ, ВІН ВІДДАВ ДЛЯ ОДНОЇ ІДЕЇ...»
(матеріали до навчально-виховних занять)

Відповідальний за випуск *Роман Зуб'як*
Технічний редактор *Богдан Мисик*
Коректори *Наталія Уманців, Ярослава Козленко, Світлана Худецька*
Комп'ютерна верстка *Валерія Островського*

Підп. до друку 20. 07. 2012. Гарнітура «Таймс», Формат 60х84/8.
Віддруковано на цифровому дуплікаторі. Тираж 1500 прим.

Віддруковано в Івано-Франківському обласному інституті
післядипломної педагогічної освіти
76018, м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 3

ББК 74. 200 25
В 65

В'ячеслав Чорновіл. «Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї...»
(матеріали до навчально-виховних занять). — Івано-Франківськ: ІФОППО,
2012. — 152 с.